

A munkás- és szocialista sajtó történetéből

Critica Sociale (1891–1926)

A *Critica Sociale* a faszizmus előtti korszak legjelentősebb olasz szocialista folyóirata volt. 35 éven át, havonta kétszer jelent meg: a hatalmas betűtenger nemcsak az olasz szocialista mozgalom történetének egyik legbecsebb tárháza, hanem figyelmen kívül hagyhatatlan forrás a korszak olasz társadalomtörténetének kutatásához, megismeréséhez is. A *Critica Sociale* mindenekelőtt Filippo Turatinak¹, a korszak szocialista mozgalmában a leginkább meghatározó jelentőségű elméleti és gyakorlati vezetőnek volt a folyóirata. Az itt publikálók köre rendkívül széles volt, különösen az indulást követő első években, egyáltalán nem korlátozódott csak a párt tagjaira. Az olasz szocialista és nem szocialista baloldali értelmiség olyan kiemelkedő képviselői írtak a *Critica Socialenak*, mint például Giovanni Amendola, Ivanoe Bonomi, Benedetto Croce, Luigi Einaudi, Guilielmo Ferrero, Antonio Labriola, Arturo Labriola, Cesare Lombroso, Achille Loria, Gaetano Salvemini, Claudio Treves². A *Critica Sociale* nem zárkózott be a munkásmozgalom sáncai mögé, az országos, a „nagypolitika” kereteiben kereste a szocialista mozgalom helyét és szerepét.

A *Critica Sociale* első száma 1891. január 15-i dátummal került az olvasók kezébe, a négy évvel korábban indult, Arcangelo Ghisleri szerkesztette *Cuore e Critica* című folyóirat jogutódjaként. Az előd folyóirat fejlécében a következő sokatmondó felsorolás volt olvasható a folyóirat tematikájáról: „irodalom, filozófia, történelem, jogtudományok, politikai gazdaságtan és egyebek”. Turati, aki – egyik első biográfusa, Luigi Cortesi szavaival – akkoriban egyre inkább „a német és a francia szocializmus befolyási övezetébe” került, Ghisleri barátja volt. Egyre többet írt már a *Cuore e Criticanak*, és fokozatosan átvette a szerkesztés egyre nagyobb részét is. Az 1890-es évfolyamnak már ő volt főszerkesztője. Végül a karácsony előtt megjelent utolsó számban Ghisleri bejelentette az olvasóknak, hogy formálisan is átadja Turatinak a főszerkesztői íróasztalát, és azt is tudatta, hogy a folyóirat 1891 elejétől a *Critica Sociale* félig új címmel jelenik meg.

Turati a *Critica Sociale* első számában *Az új főszerkesztő nyílt levele* című ünnepélyes hangvételű programcikkében „új idők”-ről, „új eszmék”-ről

¹ Turati életrajzát lásd Évkönyv 1982.

² Antonio Labriola életrajzát lásd az Évkönyv 1993., Arturo Labrioláét 2003., Trevesét 1994. évi kötetében.

írt. Nyíltan nem mondta ki, hogy a folyóiratot az „új szocializmus”, a marxista szocializmus orgánumnak szánja: részben azért, mert maga is éppen, hogy csak átlépte „a liberalizmus alkonya és a szocializmus hajnala közötti választóvonalat”, részben pedig azért, mert fő támasza, a Milánói Szocialista Liga is nagyon kicsi és gyenge volt még körülötte. Nem akart egyetlen hirtelen mozdulattal szakítani, és egyszerre szembefordulni mind a lombardiai polgári radikális erővel, mind a „burzsoáziával való együttműködést” elutasító, „tisza munkás” erővel. Tulajdonképpen taktikai megfontolások vezették Turatit, hiszen akkor már tudta, és a folyóirat szerkesztésében kezdettől fogva érvényesítette is azt a felismerést, hogy Olaszországban is napirendre került a szocialista munkásmozgalom eszmei és politikai önállósága megteremtésének feladata. A *Critica Sociale* kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy valóban meg is nyíljon ez a korszak. Az 1891. augusztus 2–3-án Milánóban tartott olasz munkáskongresszus ki is mondta, hogy szükség van „az olasz dolgozók igazi, független pártjának” a megalkotására. Egy évvel később, 1892. augusztus 14–15-én meg is alakult ez a párt, Olasz Szocialista Párt (Partito Socialista Italiano) elnevezéssel.³

Turati a korabeli nemzetközi szocialista mozgalom főerejének és a Marx által hagyományozott gondolati örökség legjobb interpretátorának a német szociáldemokráciát tartotta. Így a *Critica Sociale*-ben a lehető legnagyobb teret nyitotta a német szociáldemokrácia szellemi és gyakorlati eredményeinek a közvetítésére. Engels és más német szocialista vezetők írásai folyamatosan megjelentek a folyóiratban. A *Critica Sociale* nyomon követte a német szociáldemokrata mozgalom vitáit, tudósított a mozgalom életének mindennapjairól, a német tapasztalatokról. A folyóirat nagy figyelemmel követte a francia és a belga szocialista mozgalom életét is, a munkáspártok parlamenti küzdelmeit, a szövetségi és a szakszervezeti mozgalom fejleményeit.

A *Critica Sociale* szerkesztősége – az egy évvel az indulás után tartott „lelkiismeret vizsgálat” nyomán – úgy fogalmazta meg a továbblépés irányát, hogy a folyóiratnak még inkább „harci eszközként” kell szolgálnia, mint addig. Majd részben e célkitűzés jegyében 1891. július 31-én elindította a *Critica Sociale* testvérlapját, a *Lotta di Classe* elnevezésű hetilapot. A hetilap nagyrészt átvette a folyóirattól a propagandista és pártszervező szerepet. Szükség is volt erre a munkamegosztásra, mert a fiatal Olasz Szocialista Párt történetének első évtizede rendkívül kemény politikai küzdelmekben telt el („véres évtized”). A kormányzat többször erőszakkal igyekezett megtörni a szocialista mozgalmat. A dél-olaszországi munkásság első szervezett fellépését, a „fasci siciliani” mozgalmat fel is számolta. Elő-

³ A PSI születéséről lásd Évkönyv 1982 és 1992.

fordult, hogy a csendőrség mellett felsorakoztatták a katonaságot is, így az 1898. évi „lázadások” elfojtására. A kormányzat diktatórikus kísérletei többször a szocialista mozgalom legális működési lehetőségét fenyegették. Ám ugyanebben az évtizedben jelent meg a szocialista párt a parlamenti választási küzdelemben. Hamarosan bekerültek az olasz képviselőházba az első szocialista képviselők, majd magalakult a néhány fős szocialista képviselőcsoport is.

1895-ben Turati is megválasztották képviselőnek. A *Critica Sociale*nek ez „nem tett jót”, hiszen ettől kezdve sokkal kevesebb ideje maradt a folyóirat szerkesztésére, ami hamarosan meglátszott a folyóirat színvonalán is: sajátos fajta eklekticizmus és provincializmus mutatkozott a lapnál, s jobban kiütköztek az olasz szocialista társadalomkutatás hiányából fakadó gyengeségek is. A *Critica Sociale* – az olasz viszonyokból fakadóan – természetesen nem lehetett „egy súlycsoportban” a *Neue Zeitt*⁴, még úgy sem, hogy a hasábjain publikált a korabeli legnagyobb európai szocialista teoretikusok közé számító Antonio Labriola. A „hazai mezőnyben” azonban a milánói szocialista folyóirat akkor még állta a versenyt, még a polgári radikálisok legjobb társadalomtudományi folyóiratával, a *Riforme Sociale*val is, amelyet Francesco Saverio Nitti alapított, pontosan három évvel a *Critica Sociale* megjelenése után.

Az új század elején, 1901-től új szakasz kezdődött Olaszország, az Olasz Szocialista Párt és a *Critica Sociale* történetében is. Elkezdődött az ún. Giolitti korszak, amikor az olasz burzsoázián belül az országot liberális reformok útján modernizálni kívánó erői vették át a kormányzást. A szocialista mozgalom számára a lett az egyik legfontosabb kérdéssé, hogy támogassa ezeket az erőket, vagy továbbra is „megalkuvások nélküli” ellenzékben maradjon, közben mindjobban kiütközött, hogy e kérdésben tulajdonképpen „két lélek” lakozik az olasz szocialista mozgalomban, a „reformista” és „forradalmi”. Ebben az 1901 és 1908 közötti új szakaszban a *Critica Sociale* mindinkább elvesztette az egész szocialista mozgalom fóruma szerepkört és a reformista áramlat orgánumává változott, olyan áramlat folyóiratává, amely sohasem volt egységes, és amely a párton belüli küzdelmekben hol domináns, hol kisebbségi pozícióban volt. Ebben a szakaszban a folyóirat elvesztette azoknak a nem szocialista, de baloldali értelmiségieknek a közreműködését is, akik addig a *Critica Sociale* hasábjain fogalmazták meg az országos politika konzervatív erőivel szembeni kritikájukat. 1908 után még tovább szűkült a Turati mellett kitartók, a folyóiratban publikálók köre. Akkor már a reformista áramlaton belül is annyira kiéleződ-

⁴ A *Die Zeitr*ről lásd Évkönyv 1983.

tek az ellentétek, hogy az egyes irányzatok szembefordultak egymással, olyannyira, hogy egyesek ki is szakadtak a pártból: egyfelől a kormányzattal való együttműködés fenntarthatósága vagy a vele való szembefordulás miatt, másfelől a líbiai háború⁵ majd az első világháború kitörése kapcsán a háborúval kapcsolatos szocialista teendők kérdésében. A folyóirat régi szerzőinek helyébe természetesen újak léptek, közöttük a legkiválóbb Claudio Treves, aki a folyóiratban és a pártban mindinkább elfoglalta Turati legfontosabb munkatársának a szerepkörét. Igaz, a korabeli szocialista mozgalom több új elméleti és gyakorlati kérdése (például az általános politikai sztrájk, a forradalmi szindikalizmus problémái) nem mindig a *Critica Sociale* hasábjain fogalmazódott meg először, egyesekre inkább csak reflektált a folyóirat. Más új problémáknak ellenben továbbra is a *Critica Sociale* maradt a legfontosabb „műhely”. (Például az általános választójog bevezetésének kérdései, a nacionalizmus és az internacionalizmus kérdése, vagy olyan nagy kérdéskör, mint a nők helyzete a társadalomban, a családban, a politikában. Az ún. nőkérdésnek Anna Kuliscioff⁶, Turati élettársa volt a legfőbb napirenden tartója, szakértője.)

A világháború kitörésével új helyzetbe került a folyóirat. Mint köztudott, Olaszország a háború első évében nem lépett be a háborúba, ennek következtében az Olasz Szocialista Párt sajátos helyzetbe került a nemzetközi szocialista mozgalmon belül. Természetesen már ebben az első évben is a háború, a szocialistáknak a háborúhoz való viszonya lett a folyóirat fő témája. A *Critica Sociale* magától értetődően kitarzott a hagyományos szocialista álláspont, a háború elutasítása mellett; szembeszállt a párton belüli, különféle indokok alapján, de lényegében Olaszországnak a háborúba való belépését követelő irányzatokkal (az egyik legerőteljesebbnek Benito Mussolini volt a hangadója). Majd miután 1915 nyarán Olaszország is belépett a háborúba, a *Critica Sociale* a párt többségéhez csatlakozva a háborúhoz való viszonyban a „se csatlakozni, se szabotálni” jelszót követte. A háborúba lépés után a többi szocialista újsághoz hasonlóan, a cenzor törlései nyomán, a *Critica Sociale* hasábjain is nagy üres foltok éktelenkedtek. Mégis 1915–1916-ban a folyóirat a korabeli nemzetközi szocialista mozgalom egyik fontos orgánumává változott, hiszen rendszeresen hírt adott a külföldi háborúellenes álláspontokról is, például Karl Liebknecht és más német baloldali szocialisták fellépéséről vagy a zimmerwaldi találkozóról⁷ is. Különösen nagy figyelemmel követte a folyóirat az orosz szocialista emigráció

⁵ Az 1911-es olasz–török gyarmati háborúról lásd többek közt az Évkönyv 1986-os kötetének dokumentum-rovatát.

⁶ Kuliscioff életrajzát lásd Évkönyv 1998.

⁷ Lásd Évkönyv 1990., 1991.

vitáit, majd az 1917. évi forradalmak nyomán az orosz kérdés egyenesen a *Critica Sociale* figyelmének homlokterébe került. A folyóirat természetesen a mensevikekkel szimpatizált.

Turati és barátai a világháború után rövid ideig reménykedtek, hogy a háborús felfordulás után vissza lehet térni a századfordulón elkezdett reformpolitikához, mégpedig a szocialisták nagyobb szerepével. Gyorsan kiderült azonban, hogy sem a polgári, sem a szocialista erők táborában nem ebbe az irányba mennek a dolgok. A *Critica Sociale* kemény eszmei és politikai küzdelmet vívott az „olaszországi és oroszországi maximalistákkal”, a reformista irányzat mégis már az 1919 őszi bolognai kongresszuson szemlátomást kibebbségbe szorult az Olasz Szocialista Párton belül. Egyelőre ugyan – a Kommunista Internacionálé sürgetése és követelése ellenére – nem zárták ki a reformistákat a pártból; ellenkezőleg, 1921 januárjában Livornóban a párt másik szárnyán történt a szakítás, a kommunisták léptek ki az Olasz Szocialista Pártból. Csak 1922 őszén – pár nappal a Marcia su Roma előtt – szánta el magát a többség a reformisták kizárására. Ezekben az olasz szocialista és demokratikus erők számára tragikus napokban Turati és barátai megalakították az Egységes Szocialista Pártot (Partito Socialista Unitario), amelynek a *Critica Sociale* lett a legfontosabb médiuma. A folyóiratban „az öregek” megszokott, kitűnő stílusú, emelkedett hangvételű, bölcs írásai mellett új, fiatal szerzők is jelentkeztek – például Giacomo Matteotti vagy Carlo Rosselli⁸. Mindinkább számítani lehetett azonban arra, hogy az immár a fasiszták uralta politikai szintéren a kizsároltság vagy a mártíromság lesz a sorsuk. A *Critica Sociale*-ban mind gyakrabban jelentek meg gyászkeretes fényképek, előbb a meggyilkolt Matteotti egész oldalas fotója a címlapon, majd Piero Gobettié, akit halálra vert egy fasiszta banda. Egyre szaporodtak az országosan ismert parlamenti képviselők, újságírók megbotozásáról, megalázásáról szóló híradások is. A hatóságok egyre többször egyszerűen elkobozták a nyomtatott folyóiratot, majd 1926 októberében a fasiszta kormány – az összes antifasiszta lappal együtt – a *Critica Sociale*-t is betiltotta. Szerzőire, munkatársaira, terjesztőire, előfizetőire üldöztetés, rendőri felügyelet várt, a legismertebbek, az életveszélyben levők emigráltak.

A *Critica Sociale* utóéletéhez tartozik, hogy a Feltrinelli Könyvkiadó a folyóirat legfontosabb írásaiból kétkötetes antológiát állított össze és tett közzé.⁹ Egy harmadik kötetben pedig mutatókat közölt, hogy megkönnyítse a kutatók számára a folyóirat teljes anyagának használatát.

Horváth Jenő

⁸ Matteotti életútját lásd Évkönyv 1985, Rosselliét Évkönyv 1999.

⁹ Mario Spinella-Alberto Carracciolo-Ruggiero Amaduzzi-Giuseppe Petroni (szerk.): *La Critica Sociale*. Feltrinelli Editore, Milano, 1959.

The Labour Monthly (1930)

Jól emlékszem Horváth Zoltán egy gyilkos könyvismertetésére, amely úgy kezdődött, hogy a szerző nagy munkával és anyaggal bebizonyította az evidenciát. Ebben az esetben nem fogom lépten-nyomon bizonygatni, hogy az 1921-ben indult Labour Monthly kommunista folyóirat (már csak azért sem, mert nem mindig csak kommunista szerzők írásait közölte).

A *The Labour Monthly* Nagy Britannia Kommunista Pártjának (CPGB) havi elméleti orgánuma volt. Megteremtője, főszerkesztője, hosszú időn át irányítója és a havonta nyitó cikk, „a hónap eseményei” rovat szerzője Royal Palme Dutt volt.¹ Dutt sokszor csak R.P.D. monogrammal írta cikkeit és havi szerkesztői áttekintését. Munkája mindig nagy lélegzetű volt: reflektált a brit és a nemzetközi eseményekre, a Szovjetunióra mindig, de érintett más vonatkozásokat is. A dologhoz hozzátartozik, hogy noha Dutt kétségtelenül mindig „vonalas” volt, de egyáltalán nem ostoba; nagyon jól képzett volt, így megfigyelései sokszor érdekesek.

Mivel is indított *Labour Monthly* a 1930 januárjában? Természetesen a havi áttekintést ismét R.P.D. írta. Ebben természetesen súlypontosan élre került a második munkáspárti kormány² tevékenysége. Dutt ezt magától értetődően balról vett górcső alá. De szó esett a hazai szociális, gazdasági kérdésekről és a nemzetköziekéről is. Igazán nem meglepő, hogy az indiai származású Dutt felhívta a figyelmet arra: a „periférián”, Indiában 1921-1933 óta nem látott tömegmozgalom indult a „metropolis”, a brit uralom ellen.³

Dutt ebben az áttekintésében is foglalkozott a Szovjetunió belső építkezésével, a „sikeres”. „döntő eredményeket hozó” ötéves terv munkálatait szembeállította az USA-ban kirobbant pénzügyi válsággal, amelynek nyilvánvalóan súlyos következményei lesznek.

Mindezt figyelembe véve 75 év távolából is érdekes, hogy Dutt miként hangsúlyozta: az LP kormány kettős ellenállással került szembe, csalódással, haraggal: egyfelől „félkívülről”, a birodalmon belül Indiában, másfelől otthon, éppen a munkásság részéről. (Vannak furcsa ismétlődések a történelemben.)

Dutt persze tudott úgy fogalmazni, ahogy „kell”, amikor úgy tette fel a kérdést: Vajon a központban a munkások azért szavaztak-e az LP-re, hogy azután „ne legyen semmi sem a szocializálásból”, amiért végül is hatalomra juttatták?

¹ Dutt életútját lásd Évkönyv 1999.

² Az 1929-es LP-kormányról lásd Évkönyv 1984.

³ R.P.D.: Notes of the Month. L. M., 1930. január 1. old.

A *Labour Monthly* ugyanezen számában William Rust, a CPGB szellemi és politikai elitjének egy másik neves tagja írt beszámolót a legújabb pártkongresszusról.

A lap rendszeresen „kirándult” az Európán kívüli régiókba: ezúttal Japánba, részint vita formájában is. Ennek egyik résztvevője N. Ewer, a labourista *Daily Herald* állandó külpolitikai újságírója volt. ebben az esetben a vitatéma igazán kihívó (és nem a múlté): „Kapitalizmus és osztályharc Japánban”. Egy másik „kirándulást” az akkoriban Nagy Britannia számára igazán kényes területre, Dél Afrikába tettek, ahol mindig élénk volt (és maradt) a munkásmozgalom (és a szegénység).

Dutt ugyanezen a gondolatsoron eljutott a Kommunista Internacionálé ama végkövetkeztetésére, amelyet a korszakban oly általánosan használtak és ismételtettek, hogy t.i. „a burzsoázia legjobb eszköze a munkásság ellen a szociáldemokrácia”. Dutt ezt most konkrétan a második munkáspárti kormánnyal szemben fogalmazta meg újra.⁴

A lap márciusi havi szemléjében Dutt a gazdasági világválságról írt. Ugyanitt nagyobb cikk foglalkozott az akkoriban jelentős, sőt virágzó munkás- sportmozgalommal. Egy másik tanulmány a tragikusan „örökzöld” jelenséggel, a palesztinai harcokkal (amelyeknek akkoriban persze voltak más összefüggései is.).

1930 áprilisára a gazdasági válság már teljesen „betört” mind a valóságba, mind a *Labour Monthly* hasábjaira. Az Évkönyv olvasói számára ismerős Robin Page Arnot írta a nagyobb nyitó cikket „A gazdasági és politikai válságról”, Harry Pollitt a CPGB főtitkára pedig „Az előttünk álló feladatokról”.⁵ Már a címek is magukért beszéltek: a CPGB szellemi és politikai vezetői nagy harcokra számítottak.

Pollitt sem mondott persze merőben új dolgokat. Nyitó mondatában leszögezte, hogy „a gazdasági válság a tőkés országok munkásainak százezrei számára hozta el a szegénységet és az éhezést”. Majd mindjárt azzal folytatta, hogy ezt a Komintern 1928. évi VI. kongresszusán előre megjósolták, csak akkor senki sem hitt nekik.⁶ Pollittét Sztálin egyik híres, a kollektivizálás baklövéseivel foglalkozó írásának közlése követte: „Akiknek a siker a fejébe szállt”.

A májusi számot a szerkesztők természetesen részint május elsejének szentelték. Ámde nem annyira a régi történelemnek, hanem hangsúlyozottan Május aktuális brit munkásharcainak.

⁴ Uo.

⁵ R.P. Arnot életútját lásd Évkönyv 2002., Pollittét 1980., 1990.

⁶ H. Pollitt: *The struggle Ahead of US. L.M.*, 1930. 220. old.

A júniusi szám több izgalmas tanulmány kínált, amelyben akadtak meglepetésszerű írások, de olyanok is, amelyek krónikus, elhúzódó „betegségeket” s ezzel együtt éles szociális harcokat érintettek.

Az első kategóriába tartozik Dutt feleségének, Clemens Duttnak a cikke a brit munkásnők legújabb sztrájkharcairól. A második kategóriában a sok évtized óta a küzdelmek élvonalában állókról olvashatunk: a bányászokról, a legújabb szénbányászati törvényről, illetve a textilmunkások harcairól. A textilipar ugyanolyan mély válsággal küszködött, mint a szénbányászat.

Ami az Európán kívüli régiókat illeti, a *Labour Monthly* ezúttal két nagyon távoli területre vitte el olvasóit. Mindkettő egzotikus volt, mindkettőben szörnyűséges viszonyok uralkodtak, s mindkettőben éppen friss felkelés és fegyveres harcok robbantak ki: Haitiban és Indokínában (Pontosabban a mai Vietnam területén). A szerzők és a szerkesztők mindkét esetben a „revolt” terminust használták – ami nagyon pontos.

A *Labour Monthly* júliusi számában is természetesen első helyre került a gazdasági világválság témaköre. Ezúttal ismét Rust írta az elemzést, a hatást Nagy-Britanniára szűkítve a témát.⁷

Ez a szám mai szemmel is érdeklődése számíthat, amennyiben nagyobb részt „indiai” külszám. E témában az első cikket egy „fantasztikus”, s nálunk alig ismert szerző írta, Shapurji Saklatvala. Mint neve is mutatja, maga is indiai származású, egyetemet végzett értelmiségi volt, egyúttal a CPGB első londoni parlamenti képviselője (tehát nem William Gallacher volt az). Saklatvala nem is akármilyen témához nyúlt, amikor 1930-ban ő mutatta be „Ki is ez a Gandhi?”⁸

Saklatvala írása a következőképp kezdődött: „Az egész világot megrendítette Lenin műve: most ez a burzsoá világ hatalmas lármát csap e „nagy” Gandhi körül, mintha ő valamiféle isteni jelenség lenne, aki magasan az egyszerű emberek fölött állna”.⁹

Saklatvala hangsúlyozta: ez a „burzsoá világ” elsősorban azért „imádja és csodálja Gandhit”, mert meghirdette az „erőszakmentességet”. Ám ez is és az a „példás magatartása” is, hogy „a modern világon kívül” helyezte magát – az indiai munkásság és a szegény sorsúak számára csak zsákutca lehetne. Mindez Saklatvala számára nem azt jelentette, hogy ne ismerte volna fel Gandhi „jó egyéni képességeit”, amelyek – mint írta – egybevágóan „modern világunk más politikai kalandoraiéval”.¹⁰

⁷ W. Rust: The Economic Crisis of the British Imperialism.

⁸ S. Saklatvala: Who is this Gandhi? L.M. 1930. július.

⁹ Id. cikk. 415. old.

¹⁰ Uo.

Mint a bevezető sorokból és a hangnemből jól látható, Saklatvala írása erősen eltér attól a képtől, amely Gandhiról az utóbbi évtizedekben kirajzolódott.

A *Labour Monthly* eme indiai különszámában azonban még néhány más „indiai” cikket is olvashatunk. Az egyik az indiai nagy metropolisok életébe, s ott a munkások sztrájkmozgalmába nyújtott bepillantást; a másik az igazi nagy indiai tömegek, a vidék, a parasztság helyzetével és „szerepével” foglalkozott „az indiai forradalomban”.¹¹

A júliusi szám nem szorítkozott csupán Indiára. Olvashatunk benne a brit „kisebbségi mozgalomról” vagyis arról a kísérletről, hogy a brit TUC-tól függetlenül (részint vele szemben) új baloldali szakszervezeti mozgalmat alakítsanak ki, amely egyben a Vörös Szakszervezeti Internacionáléhoz csatlakozik.

S ha a júliusi szám már „specializált” indiai szám volt, az augusztusit is ilyen különszámként készítették, a háborús veszélynek szentelve. Megjelent benne olyan írás, amely már azt vizsgálta, hogy a világgazdasági válságnak milyen háborús következményei lehetnek és lesznek. Egy másik a haditechnikai kilátásokat és a repülőkhöz lehetséges háborús szerepét boncolgatja (ne feledjük, még jóval a spanyolországi háború, a Condor Légión és Guernica előtt vagyunk!); egy harmadik pedig „örökzöld”, ismerős témát tárgyal, „az értelmiség és a háború” összefüggéseit elemzi.¹²

A koraőszi szeptemberi szám ismét a koncentráció szellemében született: főként a szakszervezetek helyzetére, jövőjére vetett fényt. Szélesebb távlatot maga Dutt mutatott, amikor a szocializmus új forrásait jelölte meg. A munkanélküliek Nagy-Britanniában ugyancsak felerősödő mozgalmáról (amelyet jószerint a CPGB, de baloldali labouristák is ihlettek) R.P.Arnot adott képet.¹³

Ugyanitt cikk jelent meg a tengerész-szakszervezetről, és az új „forradalmi” szervezkedést, szakszervezetet mutatta be, amely az addig alig érintett községi, városi alkalmazottakat tömörítette.

A novemberi szám furcsa összegező-számvető füzet volt. Dutt tollából két nagyobb írás is jelent meg, Pollitt hosszabban értékelte az akkor lezajlott brit szakszervezeti kongresszust, Rust pedig az évi LP-konferencia eseményeit, trendjeit. Vagyis a CPGB igazi élgárdája vonult itt fel. Közölték még Sztálin ismert korábbi írását is a nemzeti kérdésről. Egy cikk viszont megint a Brit Birodalom nagyon távoli partjaira, Ausztráliába vezetett.

¹¹ Hugo Rathnone: Peasentry in the Indian Revolution. L.M. 1930. július.

¹² W. Rathnone: Intelligentsia and the War.

¹³ R. P. Arnot: The Empire „Solution” for Unemployment.

Ez az összegezés folytatódott a záró decemberi számban is, amelyben ismét Dutt írt rendkívül éles hangú, támadó szellemben a fasizmusról, a Brit Birodalomról és a szokásos, maró és elmarasztaló hangon a Munkáspárttól. A Duttot mindig támogató, „hűséges” Rust ezúttal a brit belpolitikáról és a pártokról adott összegezését.

Jemnitz János

La Revue Socialiste (1950)

Az Évkönyv 2002-es kötetében bemutattam a Francia Szocialista Párt havonta megjelenő elméleti folyóiratának - a továbbiakban: R.S. - az 1947-1949-es számait és írásait. Ezt folytatom most az 1950-es évvel - amely sok tekintetben komorabb volt.

A folyóirat szerkesztői különszámmal (pontos időjelzés nélkül) nyitottak. Első cikét a korszak egyik vezető szocialista politikusa, többszörös minisztere és valóságos „csúcspártvezére”, akkor éppen az ország oktatási minisztere írta „Az oktatás és a szocializmus” címmel.

A kérdéses szerző Edouard Depreux volt. Cikkéből kiderül, hogy az R.S. e különszámát is ennek a témának szentelték. Maga Depreux mindjárt cikke elején aláhúzta, hogy a szocialista pártban mindenki mennyire fontosnak tartja az oktatást, hiszen ez elválaszthatatlan a demokratikus politikai fejlődéstől, a humanizmustól és a szocializmustól.¹

Depreux szemléletére ekkor is igen jellemző volt, hogy a problémákat és „az ember sokoldalú kibontakozását” nem francia határok között tartotta elképzelhetőnek, hanem csakis egyetemes közegben. Másfelől nagyon határozottan antikapitalista szellemű. Depreux visszautalt Jaurèsre, akinek ebben a vonatkozásban, kortársaival együtt, nagyon egyértelmű a szellemi hagyatéka: az emberek igazi humanista kibontakozása nem képzelhető el kapitalista keretek között.

A témát több szerző sokoldalúan vizsgálta. Volt, aki az iskolák laicizálásáról és ennek folytán a vallásoktatástól megszabadított iskolák belső békéjéről írt; volt, aki a falusi iskolák sajátos problémáit és az ezzel kapcsolatos feladatokat elemezte. Pierre Astier pedig arról közölt ma is nagyon modern témájú cikket, miként kell kifejleszteni a továbbtanulást és a „felnőttoktatást”. Tanulmány foglalkozik a tanítóképzéssel, egy másik a ta-

¹ E. Depreux : Enseignement et Socialisme. R.S. 1950. Numéro spécial, 515. old.

noncképzéssel, egy pedig egy „öröközöld témával”, az oktatási reformmal – amely fél évszázada napirenden van.

A voltaképpeni első, januári szám szintén izgalmas témákkal nyitott.

Az első nagyobb, elemző írás azt kutatta, hogy „lehet-e jelenleg pénzügyi reformról beszélni” vagy sem. Egy másik, legalább ennyire izgalmas írásban Robert Mossé azt elemezte, miként vizsgálják a gyakorlatban a „keynesianizmus” a „szocializmussal szemben”. Maga a felvetés fél évszázad múltán is megdöbbenő, ha tudjuk, hogy napjainkban hivatalosan mintha mindkettőről mindenütt lemondtak volna (mindenesetre mindkettőt vastag por lepi, „a múlt kategóriái” közé kerültek).

Az agrárkérdésekre mindig oly érzékeny Franciaországban a R.S. két írása is foglalkozik a témával. Az egyik a termelősövetkezetekkel, a másik a francia agrárbirtok-szerkezettel. Ennek az írásnak már alcíme is beszédesen jelzi, hogy itt a valóságról lesz szó, amikor így fogalmaz: „Milyen a legenda, és mi a valóság?”

Majd a külpolitikai rovat következik, amelynek már a főcíme is tanulságos: „Az egyesült Európa felé”. Egyik cikke azt vizsgálja, hogyan hátráltatják, akadályozzák ezt a különféle „nacionalizmusok”.²Majd ugyanebben a számban történeti írások következnek, amelyek ma is az Évkönyv profiljába vágnak. Maxime Leroy írásának már a címe is kihívó: „Sismondi, aki először fogalmazta meg a proletariátus fogalmát és jelenségét”. (Az „előszőr”-rel rendszerint baj van, mint ebben az esetben is – de a cikk tanulságos, és a francia „örökségbe” vág.)

Majd egy német szerző, Helmut Hirsch következik, aki azt elemezte, hogyan látta és jelenítette meg Marx írásaiban Napóleont.

Végül egy történeti írásra kicsit alaposabban kitérek. A szerző Georges Renard, akinek néhány nagyobb történeti munkája is ismeretes (ha jól tudom, nálunk Magyarországon kevésbé), s aki ebben az esetben személyes hangon emlékezik meg Millerandról.

Renard megjegyzi: Millerand ifjú vezérként tűnt fel a francia Radikális Párt környékén. Csillaga annyira felfelé ívelt, hogy Georges Clemenceau is szinte örökösének tekintette. Majd az 1880-as években bekövetkezett a Boulanger-válság; Boulanger őt is megérintette, majd csalódott a tábornokban. Renard a *Justice* napilapnak a szerkesztőségében találkozott vele, amelybe egyaránt írtak radikálisok, függetlenek és szocialisták (többek között Charles Longuet is tagja volt a szerkesztőségnek.) Ám, mint Renard hangsúlyozza, Millerand-t Benoît Malon³ nyíltsága, jósága és tágkeblősége” vonzotta a szocializmushoz.

² E.V. Damalas: *Malfaisance des nationalismes*. R.S., 1950. január.

³ Ch. Longuet életútját lásd *Évkönyv 1989.*, Maloné 1991.

Renard azonban tesz még egy nagyon érdekes és értékes történeti megjegyzést: a másik hely, ahol többször találkoztak, a nagy francia szobrász, Auguste Rodin műterme volt. Sokszínű és lázadó fiatal értelmiségi csoport gyűlt össze itt. Ahogy Renard visszaemlékezik, „nézhették” a „Pokol” c. hatalmas dombormű elkészültét.

A személyes hangú visszaemlékezésen túl Renard hosszan idéz Millerand egy hozzá intézett, 1887. december 31-i leveléből. Ez nemcsak azt bizonyítja, hanem persze azt is, hogy Millerand-nak milyen jó volt a tola. Így akkor is, amikor hangsúlyozta, „mennyre szüksége van az igazi, őszinte barátokra, akik mentesek a mindenfajta hizelgéstől.”⁴ Az ilyen személyes zöngéken túl a levél bizonyítja, hogy Millerand valóban nagyra tartotta Malont, hogy állandó kapcsolatban állt vele, és a szocialista mozgalom belső helyzete szempontjából értékelte; fontosnak tartotta, hogy Malon tudatosan távol tartotta magát attól, hogy bármely csoportosulással azonosítsa magát.

Renard hangsúlyozta, hogy Millerand akkor elsősorban gazdasági és szorosabban pénzügyi kérdésekkel foglalkozott. Ezek között voltak konkrétan szociális-, pénzügyi kérdések, közelebbről a rokkantak megsegítése.

Mint Renard írja, az 1889-es év egyáltalán nem volt csendes esztendő. Egyfelől megünnepelték a francia forradalom centenáriumát, másfelől még mindig hullámokat vertek a Boulanger-válság izgalmai. Millerand ekkor egy kis anti-boulangerista újságot, a *La Vie*-t támogatta (ebbe „polgári köztársaságiak” írtak). Úgy látta, hogy a tábornok az egész „köztársasági baloldalt veszélyezteti”. Ami azonban a Boulanger kontra mérsékelt jobboldali kormány ellentétét illette, Millerand akkor úgy ítélte: „sem az egyiket, sem a másikat nem kell választani”.⁵

Renard ezután feleleveníti, hogy 1890 márciusában Millerand magához hívta egy találkozóra Jules Guesde-del és Gabriel Deville-el együtt (ez utóbbi ekkor nagy szerepet játszott még a Francia Munkáspárt, a POF életében). A találkozó célja Millerand részéről az volt, hogy „a francia szocializmust kibékítse a marxizmussal”. Ám, ahogy Renard írja, „e kísérlet nem nagyon sikerült”, mégpedig azért nem, mert szerinte Guesde nagyon kemény volt. De, mint hangsúlyozza, „Millerand befolyása mégis nőtt ezután a szocialista mozgalomban”.⁶

Renard időben folytatja visszaemlékezéseit. Kiemeli azt az „epizódot”, amikor Millerand-t „mint lelkes szocialistát” kérték fel a szocialista orgánumok egyikének szerkesztésére, Millerand pedig őt vonta be munkatársá-

⁴ Georges Renard: Millerand: Quelques souvenirs. R.S., 1950. január..

⁵ Id. cikk. 95. old.

⁶ Guesde életútját lásd Évkönyv 1995.; A POF megalakulásáról lásd Évkönyv 1979. 1980.

nak. Ez már 1893-ban történt. Nem sokkal később azonban más szocialistákkal váltották le őket – bár Millerand szocialista kapcsolatai korántsem szakadtak meg –, hiszen még hátra volt az 1890-es évek vége, a Dreyfus-válság, majd Millerand ellentmondásos minisztersége és az azt övező heves viták.⁷ Renard írásában ezeket az éveket is nyomon követi.

A francia szocialista mozgalom múltjának fellapozása mellett a R.S. még ugyanebben a számban nagyobb elemző írást közöl a Szabad Szakszervezeti Internacionálé megszületéséről. Erről az eseményről, úgy tudom, nálunk meglehetősen keveset írtak, s ezt a hiányt itt nem pótolhatjuk.⁸ A R.S. februári számában az első helyre Hampden Jackson cikke került, aki az 1950. februári brit választások eredményeit elemezte, egészen frissen!

Jackson megjegyzi, hogy az angol szokásoknak megfelelően az emberek először a rádióból meghallgatják, majd csoportosan megvitatják az eredményeket. Aztán következik a nagy „koponyák” véleményének meghallgatása. S mint Jackson megjegyzi, ekkor „nem a csillogó szónokokra” figyeltek fel, hanem – többek között – olyan író véleményére, mint az akkor nagyon olvasott J. B. Priestley.

A másik mozzanat: a választási eredményt nagyon komolyan vették, még ha nem okozott is azonnali kormányváltást vagy politikai válságot. Ám, mint Jackson hangsúlyozza, soha annyian az országban nem vettek még részt választáson, mint akkor. Pedig az országban nagy influenzajárvány volt, mely igen sokakat ágynak döntött.⁹

Jackson közli a brit választási részvétel adatait 1924-től. Az adatsor valóban meglepő: míg általában a részvétel 70-73% körül mozgott, ezúttal 84%-ra ugrott. Az eltérés, a megugrás persze magyarázatot követelt. Jackson szerint a választók akkor nagyon világos programokkal találkoztak valamennyi párt részéről, s a pártok ugyanakkor nagyon visszafogottan, „mérésékelt” hangon szembesítették egymással programjaikat.

Másfelől az is új jelenség, hogy míg korábban elég gyakori volt a „sima” választás, amikor a „főjelöltnek” egyszerűen nem volt ellenfele. (1931-ben pl. 67 jelölt kerülhetett be így a parlamentbe), 1950-ben mindössze két ilyen eset akadt. Vagyis a küzdelem erős és szoros volt.

A választás végeredménye ismeretesen szomorú volt a munkásmozgalom és az 1945-ben megkezdett haladó szociális átalakítások szempontjából: a konzervatívok előretörték. Ám Jackson elemzése még számtalan összefüggésre rávilágít: történeti összevetéseket tesz, megnézi, hogy mely

⁷ A Millerand-jelenséghez és a miniszterializmus-vitához lásd Évkönyv 1974.

⁸ Pierre Giraud: La nouvelle Confédération Internationale des Syndicats Libres. R.S., 1950. január.

⁹ Hampden Jackson: Les elections Anglaises. R.S., 1950. február

párt hány jelöltet állított, hogy miként szerepeltek a választások a liberálisok, milyen volt a választáson a „politikai térkép”, és azon milyen elmozdulások történtek. Nem mulasztotta el a választások szociológiai elemzését sem.

Végkövetkeztetése a következőképpen hangzott: „A Munkáspártnak nem kell elbátortalanodnia” a választási eredmények miatt: hiszen az 1945-ös nagy sikerhez képest most csak 1-5%-kal kevesebbet kapott. A Konzervatív Párt elmozdulása felfelé pedig csak 3,5%-os, vagyis a választási mérleg nagyon is visszabillenthető.¹⁰

A második helyre szintén külpolitikai cikk került. Szerzője Odette Merlat, az R.S. régi külügyi szakértője, aki 1945 és 1949 között is sokat szerepelt a folyóirat hasábjain. Ezúttal az USA politikáját, és ennek rövid időn belül bekövetkezett nagy változásait elemezte. Több mint fél évszázados áttekintése megdöbbenően mai. „Meglépetéssel tapasztaljuk az amerikai politika ellentmondásait” – írja.

Hangsúlyozza, hogy az USA szemlélete teljesen megváltozott az atombomba birtoklása után, s most, hogy már nem „egyedüli tulajdonos”, azonnal tovább lépett; újabb, még pusztítóbb fegyverrel lép a világpolitika befolyásolásának, meghatározásának színpadára: a hidrogénbombával. Mint Merlat írja, egyesek ezután ezzel a fegyverrel „akarják helyettesíteni a tárgyalások módszerét. Az „energiapolitikát” azonban számos amerikai, és még többen Amerikán kívül nagyon határozottan elutasítják.¹³

Vannak Amerikában is, akik készek a tárgyalásokra, még a Szovjetunióval is – ámde kétségtelen, hogy e politikusok és diplomaták mellett már feltűntek azok, akik túllépnek a régi „dollárdiplomácia” határain, és akiktől Merlat így ítélt: „nem lehet másként nevezni őket, csak háborús gyűjtőnévként”.¹⁴

A francia szocialisták korabeli kritikus véleménye igazán nem meglepő (miként döbbenetük sem), amint az sem, hogy több szerző is vállalkozott az új német állapotok elemzésére (mind az Elbától nyugatra, mind keletre).

A történeti írások között itt jelent meg a Sismondiról írt visszapillantás második része. Új írások foglalkoztak az oktatás és a laicizálás problémáival.

Külön is szólni kell a román Serban Voinea éles hangú írásáról. (Tudvalevő, hogy Voinea a román szociáldemokraták befolyásos vezetője volt, s írásai egykor a *Szocializmus*-ban, majd a R.S. kritikus 1947–1949-es számaiban is megjelentek.

¹⁰ Id. cikk. 135. old.

¹³ Uo. 137. old.

¹⁴ Uo.

Voinea – akinek ekkorra már emigrálnia kellett – cikkének azt a címet adta „Imperialista-e az amerikai politika”. „A bolsevik politikusok” mostanában mindegyre annak tartják. Ám azonnal hozzáteszi: „a nyugati kommentátorok viszont szovjet imperializmusról” beszélnek és írnak. Voineának ez a kettős élű írása kétfelé való hadakozása aligha jelent volna meg a R.S. hasábjain, ha a francia szocialisták zöme nem értett volna egyet vele.

Voinea emellett mindig is „gondolkodó fej” volt; ezúttal is rávilágított nemcsak az „imperializmusok” vetélkedésére és versenyére, hanem arra is, hogy mindez mit jelent az „alulfejlett” (ahogy ő ekkor nevezte), a „prekapitalista” országok, térségek és népek számára és fordítva: miért fontos e térségek megszerzése az imperializmusoknak.¹⁵

Ugyanebben a számban jelent meg a nagyon markáns francia történésznek, Henri Michelnek az írása (aki többször is járt Budapesten és a Történettudományi Intézetben előadást is tartott). Michel ezúttal egy nagyon ismert, nagyon elgondolkodtató, mégis elfelejtett jelenségre emlékeztetett, nevezetesen, hogy az első világháború nyomán általánossá vált az újfajta „vezérek” vagy legalább is „nagyfőnökök” megjelenése a világ különböző berendezkedésű országaiban.¹⁶ Ez a jelenség napjainkban igazán furcsán tért vissza Európa különböző típusú országaiban, a régi betegség újfajta vírusaival.

A következő számban igazán nagy formátumú francia politikus és teoretikus írása jelent meg: Marceau Pivert-é, aki már az 1930-as években nagy szerepet játszott. Baloldali vezető volt, akkor a *La Gauche Révolutionnaire*¹⁷ mindenható szerkesztője és publicistája. Befolyása a népfront korszakához képest visszaesett, de személye és írása elég jelentős volt ahhoz, hogy cikke legyen az áprilisi szám „nyitánya”. Címe: „A Szocialista Internacionálé válsága.”

Pivert cikke elé került még egy gyászkeretes oldal, amelyben a R.S. szerkesztői búcsúztak „attól a Léon Blumtól, aki harminc éven át volt a francia szocialisták vezetője”. A szerkesztőség külön kiemelte, hogy Blum milyen szívélyesen üdvözölte a R.S. újjászületését, és mily nagy jelentőséget tulajdonított a folyóiratnak. Ez fordítva is igaz: a R.S. is leköszölte Blum minden írását, ami csak eljutott hozzá.¹⁸

¹⁵ Serban Voinea: La politique americaine est-il imperialiste? R.S., 1950. március. 194–195. old.

¹⁶ Henri Michel: Le mythe du chef.

¹⁷ E hetilap bemutatását lásd Évkönyv 1987. A népfrontról és Pivert szerepéről lásd Évkönyv 1986. és 1987., ill. A Népfront Franciaországban, 1934–1938. Budapest, 1985. (pl. 241–242. old.)

¹⁸ Léon Blum. R.S. 1950. április, 258. old. – Blum életútját lásd Évkönyv 1997.; Üdvözlő sorairól lásd Évkönyv 1999.

Visszatérve Pivert írásához, ő 1950-ben is mellbeverő tudott maradni. Első sorai így hangzottak: „Alig száz éve jelent meg a Kommünista Kiáltvány, a híres sorral: «Világ proletárjai egyesüljete!» De hol van ma a Szocialista Internacionálé? Mi ma a híres felhívás értelme, amely egyébként – emlékeztetett Pivert – „ott lapul valamennyiünk zsebében, a kis vörös tagsági könyvben – akik a PS-hez tartozunk” Igen ám – folytatja –,” de most, az I., a II. és a III. Internacionálé kudarcá után” illendő lenne megvizsgálni, hogy melyek is voltak e bukások okai. S Pivert sem lenne Pivert, ha nem az új reáliákkal” számolva keresné a válaszokat. Leszögezi: „Ma, amikor a világ kettéosztása felé és talán a harmadik világháború felé rohanunk” – nos akkor hol van és van-e hely a Szocialista Internacionálé számára?

Pivert régi hagyományainak megfelelően ezúttal is maximálisan önkíméletlen volt. Így megállapította, hogy 1933 óta nem volt „igazi” szocialista nemzetközi konferencia, amely igazi akciókat tudott volna hirdetni, és akciókat kezdeményezni az aktuálisan fenyegető háború ellen.¹⁹

Pivert megállapítja: „A Szocialista Internacionálé eme válsága csak a munkásmozgalom ennél mélyebb válságát tükrözi”, amennyiben a proletariátus – Marx híres felhívásával és gondolataival ellentétben – sokkal inkább és sokkal többször „alávetette magát az uralkodó osztályok ideológiájának és a különféle nacionalizmusok viszályának”.²⁰

A helyzet annál is bonyolultabb, mert modern korunkban nem egyszer a munkásságnak kellett megvédenie a szabadságjogokat vagy egyes megtámadott nemzetek függetlenségét – míg a tehetős burzsoázia „szedte a sátorfáját”. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy „a szocialista forradalom perspektívája is tovatűnt a lehetőségek a lehetőségek közül, éppen annak következtében, ahogyan ennek a karikatúrája megvalósult Európa keleti részén”. A szigorú bírálathoz Pivert hozzátette, ezt a lehetőséget pedig Marx és Engels is jól felismerte élete végén és utolsó írásaiban.

Ami pedig a dolgozó osztályokat illeti, ezek valóban dezorientálódtak. Hiszen alighogy véget ért egy hosszú keserves háború „amikor totális elnyomásnak” voltak kitéve, máris újabb háborúval fenyegetik, és az új fegyverkezési verseny nyomása alatt máris arra szorítják őket, hogy régen megszerzett jogaikról, szervezeti kereteikről lemondjanak. Márpedig a munkásság az alternatívákat „nem keresheti saját tapasztalatain kívül”, és az 1950-es évekre is így kell „megtalálnia a válság” alternatív válaszait „és az újjászületés” reális módozatait.²¹

¹⁹ Marceau Pivert: *La Crise de l'Internationale Socialiste*. R.S. 1950. 258. old. (Persze voltak konferenciák, de valóban nem nagyon hatásosak.)

²⁰ Id. cikk 268-259. old.

²¹ Uo.

Pivert a következő sorokban visszapillantva megállapítja: „Az európai dolgozó osztályok még nem tértek magukhoz” az 1914-ben elszenvedett sokkból, az internacionalizmus csődjéből, s hogy mindazok az eredmények, szervezetek hatástalannak bizonyultak, amelyeket 1914 előtt kiépítettek, s amelyekben annyira bíztak. Jött a kiútkeresés: Zimmerwald és Kienthal, majd az orosz forradalom, amelynek első fázisában felmutatott eredményei nagy bizalmat keltek.²²

Az orosz forradalom kapcsán ezt írta: „Kezdetben még az angol és a belga szocialista vezetők is üdvözölték. Ám később, amikor bekövetkezett az a „bolsevik őrület”, amikor a polgárháborút „bevezették még a proletariátus ellen is”, amikor mindent egy kalap alá vontak, a nyugat-európai viszonyokat is – s mindezt az internacionalizmus nevében –, akkor ez nagyon erősen és kiábrándítóan visszaütött.

Így azután a nyugat-európai dolgozókat „rákényszerítették” arra, hogy „a szabadságot válasszák”. Ám ez azt is jelentette, hogy egyúttal „a nemzeti keretekben” a régi kapitalista rendszert is elfogadják; ez hosszabb távon persze nem jelenthetett számunkra „megoldást” – de az orosz példától való elválást igen.²³

Különben Pivert ehelyütt még egy nagyon a mi profilunkba vágó kitérő mondatot ír le, amennyiben felsorolja „a szocializmus” általa kiemelendőnek tartott „úttörőinek” a nevét: Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Friedrich Adler, illetve Lenin és Trockij. Ehhez a névsorhoz aligha kell kommentár.

Pivert más összefüggésben is felkínál történelmi hátrapillantásokat. Felidézi, hogy az első világháború után a győztes nyugati nagyhatalmakat miként árasztotta el „az ultranacionalizmus”/!/, amelynek keretében újraszabták a piacokat és a befolyási övezeteket. Ez magával ragadta a munkások egy részét is. Ugyanakkor ez az „ultranacionalizmus” „pillanatok alatt” tovapárolgott a nagyburzsoázia körében, amikor érdekei úgy kívánták, és ekkor, a népfront korában született meg francia talajon az a jelszavuk, formulájuk, hogy „inkább Hitlert, mint Léon Blumot.”

Pivert aláhúzta, hogy a proletár internacionalizmus minden visszaesése és veresége Nyugat-Európában is együtt járt az ellenforradalmi tendenciák erősödésével. Külön is kiemelte a német történelem tanulságait. Föliidézte az 1938-as müncheni napokat, amikor a francia szocialisták jó része is becsapódott, ami „óriási győzelmet” hozott a reakciónak és a fasizmusnak.²⁴

²² Uo.

²³ Id. cikk. 260. old.

²⁴ Id. cikk. 260. old.

Majd emlékeztetett „a spanyol háború” napjaira, amikor csak az internacionalisták siettek a Köztársaság védelmére, és a vereségnek súlyos következményei voltak – nemcsak Spanyolországra nézve. Ilyen összefüggésben is hangsúlyozta az internacionalizmus felélesztésének, megerősítésének szükségességét, hogy ellen tudjanak állni az új háború veszélyének.²⁵

Pivert ez alkalomból nagyon keserűen szólt a brit munkáspártról is. Megállapította, hogy „Európa szocialistái sorsának kulcsa” az LP kezében volt, de az LP nem vállalta igazán az „Európai Szocialista Internacionálé” vezetését. Sőt, elmulasztotta azt a lehetőséget is, hogy élére álljon az Európai Egyesült Államok megeremtésének, amely együttműködhetett volna az új, frissen felszabadult Indiával és a gyarmati sorból kiemelkedett más országokkal. „Persze sajnálni lehet, hogy a dolgozó tömegek nem hallgattak az olyan internacionalista szocialistákra 1914 és 1919 között, mint Jean Jaurès és mások, vagy 1936 és 1938 között, de a sajnálkozás nem vezet sehova. A történetekből le kell vonni a kegyetlen tanulságokat.”

Ám ez a lehetőség elmaradt, s megint győzött – Pivert szavaival – „az ellenforradalmi támadás” egész Európában. Illetve Európa keleti felén a sztálinizmus. A kivétel – írja – Nagy-Britannia. Ám itt is fenyegető a Churchill által megszemélyesített „ellenforradalmi reakció”. (S Pivert ebben nem tévedt: egy év múlva már ismét Churchill állt Anglia élén.)²⁶

Ugyanebben a számban izgalmas és kritikus sorokat olvashatunk az új, születő NSZK-ról, illetve egy másikat az ugyancsak akkor születő új, „titokzatos országról, Mao Kínájáról”.

Egy másik nagy történész, Maximilien Rubel is figyelemreméltó írással jelentkezett. Neve az 1950-1960-as években nagyon ismert volt, azóta elfelejtették. „Marxológusnak” nevezte magát, és ezúttal azt kutatta, Marx írásaiban miként tűnt fel és szerepelt Oroszország.²⁷

Olvashatunk még ugyanebben a számban monogramos /!/ elemzést az észak-amerikai szakszervezetek helyzetéről és problémáiról, s a megállapítások igen érdekesek.

A R.S. májusi száma igazi szenzációt hozott. A lap szerkesztői Blum halála alkalmából megjelentették egy régi beszédének szövegét, amelyet Jaurès meggyilkolásának harmadik évfordulóján, 1917 júliusában mondott el. A kortársak szerint akkor e beszéd mindenkire nagy hatást gyakorolt. Egyúttal ez volt az a beszéd, amellyel Blum 1914 után visszatért a politikai életbe. A szerkesztők hozzáfűzték: „Ez a beszéd most újra kettős aktuali-

²⁵ Uo. 260. old.

²⁶ Uo. 261. old.

²⁷ M.Rubel: Russie dans l'oeuvre de Marx et d'Engels.

tást nyert: egyfelől a szocialista párt nagy formátumú vezetőjétől kell búcsúzniuk, másfelől a pártnak újra nagy kihívásokkal kell szembenéznie.²⁸

Blum már egykori beszédének elején hangsúlyozta: „A pártnak most akcióba kell lépnie, s itt nagyon hiányozni fog Jaurès személye”. A párt nagy akciófeladatokra kényszerül, s nélkülöznie kell majd Jaurès személyes glorie-ját”, varázsát.

Blum akkor nemcsak azt emelte ki, hogy Jaurès mennyire mestere volt az élő beszédnek és a tollnak is; hogy írásai mennyire gondolatgazdagok, hanem hogy mint történetíró is „nagyot alkotott”. Sürgette, hogy méltó életrajzzal állítsanak emléket neki. Jaurèsnek, a nagy francia forradalom folyamatait elemző írásaira is reflektálva Blum hangsúlyozta: „A szocializmus nélkül nincs köztársaság, köztársaság nélkül nincs szocializmus.” Ezt jó ideje ilyen formában nem olvashattuk és hallhattuk” „A demokrácia nincs szocializmus nélkül, és szocializmus nincs demokrácia nélkül.” Mára már ez is alig, alig hallható.

Blum, Jaurès nyomdokain haladva, kitért a szocialistákat mindig is foglalkoztató „szabadság” problematikára. Ugyancsak Jaurès szellemében biztos volt ennek a kiteljesedésében, a gazdasági szabadság és a társadalmi rétegek érdekeinek maximális kiegyenlíthetősége alapján (persze itt nem a tőkésekre gondolt).²⁹ (Ez akkor nagyon elfogadott elképzelés volt.)

Ugyanebben a számban még két „élő” szerző is foglalkozott Léon Blum személyével és hagyatékával. Majd újra feltűnt Odette Merlat írása, aki megint merészen nagy fába ütötte a fejszéjét, amikor sok franciának is fájó témához nyúlt: arról írt, hogy „a gyarmatosítás Délkelet-Ázsiában verecséget szenvedett”.³⁰

A történészeknek valóságos „csemege”, hogy a francia szocialisták miként ítélték meg a szovjet történetírást. Ebben az esetben a cikk címe is árulkodó: „A szovjet történetírás a szovjet politika szolgálatában”.³¹

A lap következő, 38–39-es, kettős számát teljes egészében Léon Blumnak szentelték. Méghozzá nem abban a formában, hogy a tovább élő avagy az új generáció „elitje” szóljon róla és értelmezze, hanem rövid bevezető után Blum írásait tették közre. Voltak köztük irodalmi kritikák, filozófiai esszék és kifejezetten olyan írások, amelyek a szocializmus alapelveit és ezeknek – horribile dictu – a marxizmushoz való viszonyát elemezték.³²

²⁸ Leon Blum parle de Jean Jaurès. R. S. 1950. május 385. old.

²⁹ Id. cikk. 388. old.

³⁰ Odette Merlat: Le Sud-Est Asiatique: Le colonialisme européen en echec.

³¹ Benoît F. Hefner: La science historique au service de la politique.

³² Ezeknek az írásoknak alaposabb, méltó bemutatására itt nincs terünk. Léon Blum életről és munkásságáról tudtommal a legrészletesebb magyarnyelvű írás Jrmnitz János: Léon Blum. Budapest, 1993.

És végül rendelkezésünkre áll az 1950. évi utolsó, 40., októberi szám. Ezt félig kulturális kérdéseknek szentelték. A nyitó cikk maga olyan gondolatot vet fel, amely a maga teljességében fél évszázad múltán sem valósult meg. A szerző ugyanis egy közös Európai Egyetem létrehozását vetette fel.³³

A ha korábban Merlat a francia és az angol gyarmatbirodalom szétesésével foglalkozott, most Louis de Brouckère írt a belga gyarmatbirodalom „válságáról” és ennek belgiumi hatásáról. Brouckère erős leütéssel kezdte cikkét, amikor megállapítja: „Belgium tíz éve vagy talán még hosszabb ideje politikai válságot élt át”, és előrepillantva megjósolja, hogy „ez a válság minden bizonnyal tovább fog tartani azután is, hogy az elmúlt augusztus 1-jén III. Lipót király lemondott a trónról.”³⁴

Jemnitz János

Gewerkschafts-Zeitung (1930)

Az Általános Német Szakszervezeti Szövetség (Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund – ADGB) hetilapja 1930-ban negyvenedik évfolyamába lépett. 1890-ben, közvetlenül a szocialistaellenes rendkívüli törvény bukása után alapította a munkás aktivisták egy csoportja, amely az 1890. novemberi berlini konferencián létrehozta a német szakszervezetek első országos központját (Német Szakszervezetek Főbizottsága – Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands) is, az akkor 29 éves esztergályos, Carl Legien¹ vezetésével. Akkoriban Herrfurth porosz belügyminiszter külön körlevélben hívta föl a rendőri szervek figyelmét arra, hogy megkülönböztetetten figyeljenek a szociáldemokrata sajtóra. Egyben bánatosan közölte, hogy ezt ezután csak a rendes törvényhozás eszközeivel tehetik, amelyeket azonban maradéktalanul ki kell használniuk. „A sajtó területén – írta – előreláthatólag meg fognak sokszorozódni a szociáldemokrata irányú időszaki lapok.”² Fölhívta a kapitányságok figyelmét, hogy

³³ P.O. Lapie: L' Universitée Européenne.

³⁴ L. de Brouckère: La royal in Belgique. De Brouckère életútját lásd Évkönyv 2000.

¹ Legien életútját lásd Évkönyv 1996.

² Runderlaß des preußischen Ministers des Innern vom 18. Juli 1890. Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung. 1. köt. Dietz Verlag, Berlin, 1966. 642. old.

az elkobzás terén milyen lehetőségeket rejtenek az 1874. május 7-i sajtótörvény 23. §-ának cikkelyei. Az akkor újonnan fölbukkant munkáslapok egyike volt a GZ is.

1930-ban a lap Berlinben, az Inselstrasse 6. szám alatt, a Paul Singer³ nevét viselő szerkesztőségi és nyomdaépületben készült, Paul Umbreit felelős szerkesztésével, az ADGB saját kiadóvállalatánál. Szombatonként jelent meg; egy-egy száma 1 márkába került. Ekkoriban persze a régi császári törvényhozás már csak halvány emlék volt. A szervezett munkásságot azonban új veszélyek fenyegették. A világgazdasági válság hatása, a soha nem látott méretű elbocsátási hullám, a vállalkozóknak a szociális juttatások és a bérek ellen indított offenzívája 1930 tavaszára-nyarára kielezte a munkaügyi feszültségeket. Növekedett a náci aktivitása és ereje (bár ezzel a lap és a szakszervezeti vezetőség sokáig nem foglalkozott). Ebben az évben vezette be a weimari köztársaság konzervatív elitje a parlament megkerülésével kinevezett elnöki kormányok gyakorlatát is.

Az évfolyam első számában a GZ szerkesztői összegezték az 1929-es év eseményeit. Hangsúlyozták, hogy 1929-ben „a szakszervezetek területén csak szerény számban zajlottak jelentősebb harcok; amelyekre mégis sor került, mint a munkanélküli biztosítás ügyében és némely bérmozgalmak esetében, nem vezettek világos döntésekhez.”⁴ Bár a dolgozók munkanélküli segélyhez való hozzájárulásának emelését a parlament szociáldemokrata frakciójának egyelőre sikerült megakadályoznia, a cikk figyelmeztet rá, hogy a javaslatot nem vetették el, csak elnapolták. Egy másik szerkesztőségi cikk a munkásbiztosító pénztárak mind áldatlanabb pénzügyi helyzetét ismertette.

A kis hírek rovatában a lap Eduard Bernstein 80. születésnapjáról emlékezett meg, többek közt kiemelve, hogy a híres revizionizmus-vitát kiváltó írásai „a dogmák bírálataként hatottak...Mi azonban az Öregben főleg a szocializmus világának egyik olyan gondolkodóját tiszteljük, aki a munkásmozgalom világában föl- és elismerte a szakszervezetek jelentős helyét.”⁵

A lap, a német szociáldemokrata párt internacionalista hagyományai szellemében, állandó figyelemmel kísérte a külföldi munkásmozgalmak eseményeit is. A 2. számban B. Weingartz a munkásbiztosítási feltételek rontása és a kifizetések megnyirbálása elleni angliai harcot, a brüsszeli P. van Maldeer a belga szakszervezetek új szervezeti szabályzatát tekintette

³ Singer életpálya-rajzát lásd az Évkönyv 1974. évi kötetében.

⁴ GZ, 1930. január 4., 2. old.

⁵ Uo. 14. old. - Bernstein életútjáról lásd külön rovatunkat az Évkönyv 2003. évi számában.

át.”⁶ A külföldi kitekintés fő iránya többnyire Nyugat-Európa és Ausztria volt, de közöltek híreket az USA sőt Ausztrália és a Szovjetunió szakszervezetéről is. Egyben hírt adtak az amszterdami Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (IGB) és szakmai központjai rendezvényeiről, döntéseiről; három, egymást követő számban is részletesen foglalkoztak az IGB július 7-11-i stockholmi kongresszusával.

A január 18-i 3. szám az ADGB és az Alkalmazottak Általános Szabad Szövetsége (Allgemeiner freier Angestelltenbund – AfA) közös felhívásával indul. „A szakszervezetek az általuk képviselt munkások és alkalmazottak nevében azt követelik, hogy minden lehetséges lépés történjen meg a munkanélküliek szenvedéseinek az enyhítésére. Ezért fölszólítják a kormányt, hogy az idők parancsát teljesítve teljes elszántsággal lépjen föl – a felelőtlen tanácsadók ellenében is – a külföldi hitelek beengedéséért, hogy munkahelyek keletkezzenek, és támasztékot nyerjen a német gazdaság.”⁷

A lap havonta aprólékos statisztikai összegezt közölt a munkaerőpiac helyzetéről. Külön tartotta számon a segélyezett munkanélkülieket, az ún. válságtámogatásban részesülőket (tehát azokat, akik már kimerítették jogosultságukat a segélyre, csak kisebb összegű „életben maradási” támogatást kaptak). A tabellákban elkülönítve szerepeltek a válság éveiben megsokszorozódott „rövidített munkaidőben dolgozók” adatai. A trendek, egy rövid, némi javulásra utaló 1930 tavaszi tendencia után, egyre romlottak.⁸

Az eseményekkel zsúfolt év minden fontos fejleményére lehetetlen kitérni. A továbbiakban néhány csomópont kapcsán villanthatunk föl jellegzetes mozzanatok a lap megnyilvánulásaiából, az elsősorban az ADGB, de ekkor már az országos politikai fórumok figyelmének középpontjában álló munkanélküli segély körüli vitákról és harcokról.

Már februárban fölújultak a vállalkozói támadások a munkásbiztosítási rendszer megnyirbálására: a cél a segélyezettek számának lényeges csökkentése volt. 17-én összeült az ADGB szövetségi vezetősége. A GZ 7. száma teljes terjedelmében közölte Dr. Hans Arons beszámolóját az első napirendi pontról, a biztosításról és az ennek alapján hozott határozatot. „A birodalmi pénzügyek zavarának oka nem a biztosítás működési rendellenessége, hanem a munkaerőpiac beszűkülése – szólt a beszámoló –. Ezt a leghatározottabban ki kell jelentenünk. Amit akarnak, az nem a munkásbiztosítás reformja, hanem szétrombolása, a biztosítási szolgáltatások leszállítá-

⁶ GZ, 1930. január 11., 23–25., ill. 31–32. old.

⁷ Uo. 33. old.

⁸ Ez a javulás az 1929 októberi 7,3 %-ról a februári 22,3 %-ra való ugráshoz képest, a falusi szezonmunkák megindulásával következett be (16,8%-kal), hogy áprilistól ismét a korábbi mélypont alá süllyedjen.

sa. Ebből következnek olyan javaslataik, mint a biztosítás ágazati alapon való széttagolása, különösen a munkás és az alkalmazotti biztosítás szétválasztása. Ebben a javaslatban nemcsak a vállalkozók érdekeltek, hanem a polgári alkalmazotti szövetségek is.” Az ülés határozata kimondta: „Mivel a racionalizálás eddig túlnyomórészt munkavállalók elbocsátását jelentette, anélkül, hogy a bérek emelésével és az árak csökkentésével új vásárlóerőt teremtettek volna, a szövetségi vezetőség követeli a kartellek és a monopolisztikus vállalatok erőteljesebb ellenőrzését, és az árak alakulásának a kézbe tartását.”⁹

Hermann Müller kormánya azonban, amelyhez ezt a felszólítást intézték, maga is egyre nehezebb helyzetben volt. A GZ 14. száma április elején az SPD országos lapja, a *Vorwärts* március 28-i száma alapján már arról adott hírt, hogy miután a szociáldemokrata Reichstag-frakció előző nap megerősítette a kormány új, „kompromisszumos” biztosítási javaslatával szembeni elutasító álláspontját, „válaszul Paul Moldenhauer birodalmi pénzügyminiszter kijelentette: ezek után nem tudja képviselni a kormány javaslatát; ez az egész kormány lemondására vezetett.”¹⁰

A 15. szám Clemens Nörpel tollából részletes, igen kritikus elemzést közölt a Német Munkaadók Szövetsége (VDA) kongresszusán kiadott helyzetértékelő beszámolóról, megállapítva, hogy annak legerősebb oldala „a lényeges tények elhallgatásának a művészete”, mindenekelőtt a vállalkozói szövetségek szervezeti helyzetéről. Élesen utalt arra az ellentmondásra is, amely a dokumentumnak a szorult helyzetű német munkásság dicséretére szánt szavai, és a problémák megoldására irányuló javaslatai között feszült. „A munkaerő ápolásának, mivel ez a német nép és a német gazdaság legfontosabb aktív tényezője – idézi a vállalkozói beszámolót –, minden gazdasági és szociálpolitika legelső feladatának kell lennie...A munkanélküliség veszélye súlyos teherként nyomja a nép lelkiállapotát. A családok létfenntartásáról és jólétéről, valamint az új nemzedék fölneveléséről való gondoskodás a munkavállalókból ma kiszívja azt az elementáris lelkiert, amely szükséges volna ahhoz, hogy töretlen munkaerőként, elszánt munkaerővel teljesítsék kötelességüket.” A továbbiakban viszont „a krokodilkönnyek áradatát fölissza a propagandaszólamok homokja «a gazdaság» elviselhetetlen szociális, adó- és bértérheiről”.¹¹

Az új miniszterelnököt, a centrupárti Heinrich Brüninget Paul Hindenburg elnök az alkotmány 48 §-a által neki biztosított joggal saját hatás-

⁹ GZ, 1930. február 15., 116., ill. 120. old.

¹⁰ GZ, 1930. április 5., 209. old.

¹¹ GZ, 1930. április 12., 225–232. old.

körében nevezte ki. Úgy tűnik, az ADGB lapja eleinte kevésbé érzékelte a kormányzás új jogi megoldásában rejlő, az érzékeny anyagi veszteségeknél is veszélyesebb potenciális fenyegetést. Ez a szempont eleinte meg sem jelent a lapban, mintha minden az addigi mederben folyhatna tovább. „És az új kormány? – teszi föl a kérdést ugyanaz a vezércikk. – Ez is a régi kérdéssel fog szembenállni, és a mi álláspontunk ebben a kérdésben ugyanaz, mint eddig volt. Brüning képviselő, a legutóbbi «kompromisszumos javaslat» szerzője áll kancellárként az új kabinet élén. Amennyiben fatális formulái most kormányprogrammá válnak, munkaügyi minisztere, Stegerwald¹² ellen a szakszervezetek ugyanolyan elszántan fognak küzdeni.”¹³

Abban az évben május elseje is ennek a harcnak a jegyében állt. S a hónap közepén valóban bekövetkezett az előre sejtett szituáció. Brüning kormánya benyújtotta a munkanélküli-biztosítás reformjáról szóló új törvényjavaslatot. A GZ 21. száma rámutatott, hogy a döntést első szinten a birodalmi munkaügyi hivatal elnöksége hozza, ott pedig az erőviszonyok egészen mások, mint a birodalmi gyűlésben. Az elnökség 16 tagjából csak 5 a munkavállalók képviselője, ebből azonban kettő a keresztény, illetve a „Hirsch-Dunker-i” szakszervezeteké.¹⁴ „Így hát a szabad szakszervezeteknek, az ötmillió szervezett munkavállaló ügyvivőinek csak 3 szavazata van.” Az ADGB elnöksége mégis a tárgyalások folytatása mellett döntött, kizárólag azért, hogy „minden lehetőséget megragadjon a támogatások csökkentésének az elhárítására, és olyan konkrét javaslatok előterjesztésére, amelyek révén a szolgáltatások fenntartását az abnormális méretű munkanélküliség közepette is a birodalmi pénzügyek veszélyeztetése nélkül lehetne megoldani.” Ám a hivatal elnökségének többsége lényegében keresztülvitte a javaslatot. Meglepő csupán az volt, hogy egyes passzusai ellen nemcsak nemcsak *minden* szakszervezeti küldött, de egyes vállalkozói képviselők is szavaztak. Mint a GZ beszámolója leszögezte, „ezek a döntések jellegzetesen feltárják azoknak a pártoknak a céljait, amelyek homlokráncolásától a jelenlegi kormány függ.” Mindazonáltal „a szabad szakszervezetek minden elszántságukkal küzdeni fognak a döntések keresztülvitele ellen”. A javaslat Reichstag-vitájáig pedig „a rendelkezésre álló rövid időt ki kell használniuk, hogy az egész munkásságot, *tekintet nél-*

¹² Adam Stegerwald, egykori porosz miniszterelnök, többszörös miniszter.

¹³ Uo. 213. old.

¹⁴ GZ, 1930. május 24., 321. old. – Max Hirsch és Franz Duncker az 1860-as évek végén liberális szellemiségű németországi munkás szakegyleteket hozott létre, vállalkozói befolyás alatt. Emiatt az ilyen szervezeteket később is az ő nevükkel fémjelezték a munkásmozgalomban.

kül szakszervezeteik irányzatára, közös nevezőre hozzák a munkásbiztosítást fenyegető csapások ellen.”¹⁵

Az ADGB nemcsak deklarációkkal és javaslatokkal küzdött a válság ellen. Egyik fontos törekvése volt, hogy a munkásság a lehető legvilágosabban lássa a bekövetkezett súlyos helyzet okait és enyhítésének lehetséges megoldásait, csökkenjen egyes csoportjainak fogékonysága a vállalkozói demagógia érvei iránt. A 18. szám arról adott hírt, hogy május 4-én Bernauban megnyílt a központ Szövetségi Iskolája. A fényképen is bemutatott tekintélyes épületcsoportban az oktatási és az igazgatósági épületen és a sportlétesítményeken kívül éttermet, konyhát, nagy befogadóképességű kultúrtermet, könyvtárat és olvasótermet, az állandó tanárok és egyéb munkatársak, valamint a tanfolyamra érkezők elhelyezését szolgáló kollégiumot is kialakítottak.¹⁶ Később arról is tudósított a lap, hogy Bernauban az IGB is rendez nemzetközi szakszervezeti tanfolyamot.

Június közepén a GZ 24. száma szerkesztőségi vezércikkben foglalkozott a kormánynak a munkanélküli-segély csökkentésére készített tervezetével. Ennek egyes részletei a *Vorwärts* szerkesztőségének a birtokába jutottak, s a központi lap június 11-én be is számolt róluk. Hangsúlyozva, hogy az egész tervezetet még nem ismerik, a GZ drámai hangon tette föl a kérdést: „Elvesztette a Brüning-kormány minden józan esztét? Erőnek erejével provokálni akarja a munkanélkülieket?” A lap szerkesztői szerint, amit a Reichstag elé akarnak terjeszteni, az „ökölcsapás a szakszervezetek, mint a munkanélküliek hivatott képviselői ellen.” Többek közt azt javasolta a Birodalmi Munkaügyi Hivatal tervezete, hogy a csökkentett foglalkoztatásukat vegyék ki a munkanélküli segélyre jogosultak köréből, „akkor is, ha kizárólag ennek a munkának a jövedelméből élnek.” Még mélyebben húsba vágott az a javaslat, hogy akik legutóbbi segélyezett helyzetük óta nem dolgoztak folyamatosan legalább 52 hetet, csak a jóval alacsonyabb „válságtámogatást” kaphassák. Miután a munkanélküliség emelkedése miatt a kormány így is a kifizetések növekedésével számolt, fél százalékkal (4-ről 4,5 %-ra) emelni kívánta a munkáltatók segélyhozzájárulását, ezt azonban betegpénztáisi hozzájárulásuk csökkentésével akarta ellentételezni. A kialakult helyzetben kissé erőtlennek tűnik a záró figyelmeztetés: „A kormánynak nem szabad elfelejtenie, hogy aki szelet vet, az vihart arat.”¹⁷

Júliusban, a 27. számban, az egész tervezet ismeretében a szerkesztőség már sötétebben látott. Kiderült ugyanis, hogy a javaslat elfogadtatása ese-

¹⁵ Uo., 324. old.

¹⁶ GZ, 1930. május 4., 285. old.

¹⁷ GZ, 1930. június 14., 369–370. old.

tén érvényét veszti a biztosításról szóló törvénynek az az elvi állásfoglalása, hogy a munkaviszony létesítésével a dolgozó automatikusan jogot formálhat a segélyezésre – ezt különböző feltételekhez kívánták kötni. Ugyancsak meg akarták fosztani a munkást attól a jogától, hogy a neki felajánlott, de komoly okból meg nem felelő munkahelyet visszautasítsa (hacsak a váltás nem követeli lakóhelyének tartós megváltoztatását). Kiderült, hogy a csökkentett munkaidő, mint segélyjogforrás határát heti 30 órában jelölték meg. „A szakszervezetek – írta a lap – teljes egészében elutasítják a tervezetet.” Az ADGB most már számolt azzal, hogy a tervezet néhány héten belül valóban bevezetésre kerül. Erre az esetre kilátásba helyezte: „Azon a napon, amikor a kormányjavaslatok mégis törvényerőre emelkednek, a szakszervezetek *harcba indulnak egy új munkanélküli biztosítási reformért*, amelynek célja, hogy visszahódítsák azt, amit a szociális reakció a német munkásoktól elrabolt.”¹⁸

Néhány héten belül a helyzet új fordulatot vett. A kormány július 18-án olyan kemény szociális leépítési törvénycsomagot terjesztett a Reichstag elé, amelyet nemcsak az SPD, hanem – különböző, elsősorban népszerűségi szempontokból – más politikai erők, köztük a szélsőjobb Német Nemzeti Néppárt (DNVP) agrárszárnya is elvetett. (Többek közt javasolta különadó bevezetését a fogyasztási szövetkezetek jövedelmére és a frontharcos-járadékok csökkentését.) Brüning kormánya lemondott; előzőleg azonban Hindenburg két elnöki szükségrendelettel bevezette mindazt, amit a Reichstag elvetett. Az SPD szónoka, Otto Landsberg¹⁹ alkotmányserzéssel vádolta a kormányt, amire Joseph Wirth és Herrmann Dietrich miniszterek azzal válaszoltak, hogy „a Birodalom szükségállapota, a parlamentarizmus csődje és a pártok érdekpoltizálása” kellő indokai a rendkívüli törvényhozás bevezetésének. Arra a kérdésre azonban nem tudtak kielégítő feleletet adni, hol vannak azok a társadalmi rendet és biztonságot veszélyeztető jelenségek, amelyek a 48. § szerint a szükségtörvényhozás bevezetésének az indokai lehetnének.

A kormány lemondása után az elnök szeptember 14-ére új birodalmi gyűlési választást írt ki. Az ADGB nyilatkozata óvta a kormánypártokat attól, hogy az elnök tekintélyével próbálják alátámasztani kampányukat, hacsak nem akarják a kormányválságot elnöki válsággá szélesíteni.²⁰

Az ADGB lassan ébredezni kezdett Csipkerózsika-álmából. A 31. szám szerkesztőségi cikke a szükségrendeleteket már kissé keményebben minő-

¹⁸ GZ, 1930. július 5., 419–420. old.

¹⁹ Landsberg életútjáról lásd Évkönyv 1997.

²⁰ GZ, 1930. július 26. 465–466. old.

sította. Az ezek elleni eredményes harc feltételeként arra szólította föl a dolgozókat, hogy a szociáldemokratákra adott voksukkal „olyan Reichstagot teremtsenek, amely más képet mutat, mint amelyet a Brüning-kormány remél, s amely eltakarítja az útból a *diktatúra-rendeleteket*”.²¹ A szakszervezetek választási felhívása viszont a 48. §-t még mindig a dolgozók szövetségesének tekintette, amennyiben megállapította: a kormány csak ennek a meghamisítása révén érhetne el, hogy „a birtokon belüliek kímélésével és a szerény jövedelműek szégyentelen megterhelésével” próbálja megoldani válságos helyzetét.²²

Az ADGB lapja igyekezett fölmérni a választások előtti helyzetet a munkavállalók szempontjából. Előrejelzése szerint a legjellegzetesebb vonás „a polgári tábor erőinek erős koncentrációja a közép irányában”. Ebből a szempontból a választás tétje az, hogy „a munkásosztály pártja, a szociáldemokrácia továbbra is, éspedig megnövelt erővel, részt vehessen az államigazgatásban, hogy ennek az eszközeit a munkásság védelmében és a szociális haladás érdekében használja fel, avagy – mint ezt a lazán összefércelt polgári blokk akarja – kiszorítják ebből a pozíciójából, hogy így teremtsenek teret a jobb- és balfelé kiszélesített parlamenti közép munkásság ellen fordítható «hideg diktatúrájának»”.²³

A 38. számban, a Reichstag-választás eredményeit elemezve a szerkesztőségnek saját előrejelzésével szögesen ellentétes fejleményekről kellett beszámolnia. Tíz szociáldemokrata képviselői hely veszett el – írták –, míg a kommunisták 54-ről 76-ra, a nemzetiszocialisták pedig 12-ről 107-re növelték mandátumaik számát. „A szociáldemokratákra minden oldalról támadások zúdultak”. Az NSDAP (még neve is) első ízben jelent meg a lap horizontján. Olyan erőként jellemezték, amelyet „a német nacionalistákkal együtt...a parlament szélsőséges, a demokráciával szembenálló jobbszárnyához kell sorolni.” Hangoztatták, hogy „a nemzetiszocialisták sikerének a jelentőségét nem szabad lekicsinyelni. Ez részben abban áll, hogy szinte az egész jobboldal választói a nemzetiszocialista táborban egyesültek.” A „két szélsőséges párt” sikerét az ADGB lapja figyelmeztetésként értékelte azokkal az erőkkel szemben, amelyek „ingatag pénzügy- és konjunktúrapolitikai gondjaik megoldására eddig nem vélték más megoldást találni, mint azokat a lépéseket, amelyek kiélezték a szociális nélkülözést, és ezzel kihívták maguk ellen a tömegek tiltakozását.” És itt jelenik meg egy addig csak a náci propagandából ismeretes műszó is, amely azóta minden is-

²¹ GZ, 1930. augusztus 2., 481–482. old.

²² GZ, 1930. augusztus 16., 513. old.

²³ GZ, 1930. szeptember 6., 561., 563. old.

koláskönyvben olvasható: „A szakszervezeteknek őrt kell állniuk felségterületük határain, nehogy a «Harmadik Birodalom» legáldozja őket.”²⁴

A 41. számban már Brüning új kormányának a szociális programját bírálta a szerkesztőségi vezércikk. Ennek a fő jellegzetességét abban látta, hogy közömbös a nélkülözők iránt. „Szabad egy programban, amely a gazdaság szükséghelyzetéről szól, a legsúlyosabb szükség szféráiról elfeledkezni?” Mint magállapítja: a Brüning-féle kormányprogram meghirdeti, hogy „a munkanélküliek segélyezésének alapvető reformját készíti elő. A birodalmi munkaügyi miniszter úr szerint ennek az «alapvető reformnak» netán abból kellene állnia, hogy a munkanélküli segélyt egy mozdulattal eltörli? Tudnunk kell, mire megy a játék.”²⁵

A GZ a 41. számban teljes szövegében közölte az SPD Reichstag-frakciójának határozatát. Ez kifejtette, hogy „a nemzetiszocialisták fasiszta mozgalma” és a kommunista párt fenyegeti a demokráciát. „Ellenforraalmi helyzetről” beszélt, amelyet a szociális bajok táplálnak. Ezért a munkaidő leszállítását követelte, amely új munkahelyeket teremtené. Felhívta a munkás tömegeket, hogy míg a frakció a rendes törvényhozás eszközeivel a legnagyobb energiával védi érdekeiket, „támogassák ezt minden erre alkalmas eszközzel a parlamenten kívüli harcban.”²⁶

Október 12–13-án az ADGB Bizottsága (Ausschuß) ülésén terjedelmes határozatot hozott „A kormány politikája és a munkások követelése” címmel. A GZ 42. száma ezt is szó szerint közölte. „A kapitalista világrendszer – állapították meg – olyan méretű világgazdasági válságot produkált, amely minden, a világgazdasággal kapcsolatban álló országot a legsúlyosabban érint. Németországot a maga hárommillió munkanélkülijével különösen erősen sújtja a nélkülözés.” A munkaügyi rendelkezések követelése mellett ezúttal különös nyomatékkal hangsúlyozta a határozat a hadikárpótlás teljes és végleges megszüntetését. A következtetéseknek mégis derűlátó kicsengése volt: „A munkásmozgalom történelme évtizedeiben nem egyszer győztesen küzdött le olyan gazdasági és politikai ellenfeleinek a nyomását, akik összehasonlíthatatlanul erősebb alapokon álltak, mint azok, akik ma a dolgozó nép szabadságát és jogait fenyegetik.”²⁷

A 43. szám H. A. aláírású vezércikke ismét optimista megállapításokkal indul. Arról számol be, hogy a Reichstag az elnök korábbi szükségrendeit vizsgálóbizottság elé utalta, az üléseket pedig december 3-áig elnapolta, ami a kormánynak módot ad javaslatainak a részletes kidolgozá-

²⁴ GZ, 1930. szeptember 20., 593–595. old.

²⁵ GZ, 1930. október 11., 641–643. old.

²⁶ Uo., 650. old.

²⁷ GZ, 1930. október 18., 657–658. old.

sára. „A szanálás céljában – írták – a szakszervezetek egyetértenek a kormánnyal és a német nép minden felelőssége tudatában lévő erejével. Nem fognak fennakadni kisebb szépséghibákon, ha a szanálási program *nagy vonalakban* közelít álláspontjukhoz és jogos kívánságaikhoz. Abban azonban, hogy ez az előfeltevés igazolódik, a kormány nyilatkozatának ismeretében kételkedni lehet.” A fokozott tőkeképzés céljában is egyetértenek, de ellenzik, hogy amikor az embereknek nincs mit enniük, ezt őket sújtó takarékosági intézkedésekkel mozdítsák elő. A cikk vége sötét tónusba fordul. „A következő hónapokban keserű idők elébe nézünk. Nem titkolhatjuk azt a benyomásunkat, hogy a kormány a munkanélküliség fenyegető jelenségét, amelyet programjában egyébként csak futólag említ, félvállról veszi. A szakszervezetek ezt, noha nem felelősek ére, nem fogják tétlenül szemlélni.”²⁸

Ugyanaz a szám Alwin Brandes tollából nagy terjedelemben foglalkozott 130 000 berlini fémmunkás október 15-én indított sztrájkjával. Mivel a 3 millió német fémmunkás 20 %-a munka nélkül volt, újabb egyötöde pedig rövidített munkaidőben dolgozott, ez a munkabeszüntetés különös elkéseredettségre vallott. A nagyiparosok a válság hatásait a termelés technikai és munkaszervezési racionalizálásával próbálták leküzdeni, újabb dolgozók váltak feleslegessé. A több mint egy hétig tartó sztrájkról a GZ széles lapszemlét is közölt. A következő, 44. szám beszámolt a tárgyalásokról, amelyek a munkaügyi minisztériumban a fémmunkás szakszervezet és a munkáltatók között, Stegerwald miniszter jelenlétében zajlottak. Ezek nem hoztak különösebb eredményt, azon kívül, hogy kizárták a sztrájkolókkal szemben megtorlás alkalmazását, és döntöttek egy paritásos egyeztető bizottság alakításáról, a minisztérium képviselőivel kiegészítve. Miután a bizalmiak a gyárakban megszavaztatták a dolgozókat, 30-án azok fölvtették a munkát.²⁹ Utóbb egy, a minisztérium által megbízott háromtagú bizottság olyan javaslatot terjesztett elő, amely a minmálbérek 3 %-os csökkentését irányozta elő. A 46. szám hosszú szerkesztőségi tudósítása csalódását fejezte ki a döntés iránt, azzal, hogy a munkásság ennek láttán a jövőben „írtozni fog attól, hogy ügyeit hasonló döntőbizottságokra bizza.”³⁰

Az év vége felé a lapban közölt konjunktúra-statisztikák szomorú képet mutattak. Az ADGB minden 100 tagja közül akkor már 26,3 volt munkanélküli, 15,6 pedig csökkentett munkaidőben dolgozott. Az előbbi adat Szászországban 29 % fölött volt. Novemberben 3 millió 762 ezer dolgozó kere-

²⁸ GZ, 1930. október 25., 673–674. old.

²⁹ GZ, 1930. november 1., 701. old.

³⁰ GZ, 1930. november 15., 724. old.

sett munkát. Eközben a kormány „nagy lármával meghirdetett árcsökkenési akciója” megfeneklett, nem tudott hozzájárulni a gazdaság és a foglalkoztatás föllendítéséhez.³¹ Az 51. szám vezércikkében Alfred Braunthal azaz a nézettel viaskodott, amely a szakszervezeteket a vállalkozók kartelljeihez hasonlította, mint a szabad verseny ellen ható tényezőket. Mint megjegyezte, ezt a nézetet a munkásszervezetek nem cáfolták meg kellően. „A szakszervezetek feladata éppen az, hogy a piacon megtörjék a vállalkozók monopóliumát a munkaerő, mint áru kereslete tekintetében.”³²

Az év utolsó, 52. száma terjedelmes visszaemlékezést közölt Carl Legienre, a német szakszervezetek első vezetőjére, aki három évtizeden át állt a mozgalom élén. A hasonló megemlékezések persze általában nem a vita fórumai. A cikk mégsem került meg Legien első világháborús honvéddő „kalandját”, ám ezt úgy kommentálta, hogy „értelmetlenség lett volna ebben a helyzetben a honvédelemnek nehézségeket támasztani.”³³ Mint ismeretes, a háborús állásfoglalás ügyében a német mozgalomban 1914-ben és 1930-ban sem mindenki gondolkodott így. Ám a birodalom munkásai most újabb megpróbáltatások elébe néztek, miközben szakszervezetük törvényességéhez egyelőre senki sem merészelt hozzányúlni.

Harsányi Iván

³¹ GZ, 1930. december 20., 806. old.

³² Uo., 801. old.

³³ GZ, 1930. december 27., 817. old.

ÉLETUTAK

Aveling, Edward (1849-1898) és Eleanor Marx (1855-1898)

Az Évkönyv 2004-es kötetében életpálya-rajzot adtunk Aveling nagyon összetett, sok plusszból és mínuszból összezsavarodott életéről. Ehhez az életúthoz már a kötet zárása után kaptam meg két fontos írását – amelyek bemutatását most pótolom.¹

Az első egy tanulmány, amellyel a „chicagói mártírok” elítélése és kivégzése, és az annak kapcsán kibontakozott óriási nemzetközi tiltakozás² jegyében írt. A tanulmány annakidején a Today című, félig szocialista, félig demokrata-radikális folyóirat hasábjain jelent meg azonnal – még 1887. novemberében. (Megjegyzendő: ebben az időben mind Aveling, mind Eleanor Marx tagja volt a folyóirat szerkesztőségének.)

E tanulmány azután kisebb brosúraként is forgalomba került. Pontos leírást ad arról, mi is történt annak idején, 1886. májusában, Chicagóban, s azután milyen justizmord során ítélték el a megvádolt anarchistákat.

Az írás végén a szerzőpáros nem mulasztotta el, hogy felsorolja azokat, akik felemelték szavukat a kivégzés ellen, s tiltakoztak – hiába – Illinois állam kormányzójánál. Azt is megemlégtették, hogy a tiltakozó brit szervezete kapcsolatba léptek a chicagói „radikálisokkal” is.³

Eleanor Marx és Aveling másik írása szinte minden tekintetben különbözik az elsőtől. Amennyiben az előbbi felháborodott tiltakozás jegyében született, és szinte „csak” tényközlő-leíró jellegű, ez a második, amelynek már a címe („A munkásmozgalom Amerikában”)⁴ is magáért beszél, kérdéseket felvető, elemző írás. S a kérdések, amelyeket immár több mint száz éve vetettek fel, úgy tűnik, mára sem avultak el.

A sok kérdés közül az első, amelyet a szerzők nyitányként már az első sorokban feltesznek, az, hogy milyen is a munkásosztály az USA-ban, s mi a viszonya a szocializmushoz. Mindjárt megállapítják, hogy „ezt a kérdést még sűrűbben és nagyobb nyomatékkal teszik fel Európában, mint Angli-

¹ Eleanor Marx életétjét pedig lásd az Évkönyv 1980-as kötetében.

² A chicagói eseményekről és a chicagói mártírokról lásd az Évkönyv 1986. évi kötetének „Dokumentumok” rovatát.

³ Eleanor Marx-Aveling – Edward Aveling: The Chicago Anarchists.

⁴ The Working-Class Movement in America. New York, 1891. 1. old.

ában”⁵. (Érdekes a szerzőknél ez a szétválasztás, megkülönböztetés: Európa és Anglia.)

S ezt követi a másik hagyományos kérdés: hogyan lehetséges az, hogy akik ténylegesen fáradoznak minden gazdagság előállításán és elosztásán, annyival kisebb mértékben részesednek e gazdagságból.

Ahogy a szerzők hangsúlyozzák, e kérdésekre az elsődleges felelet a jól ismert válasz: amíg van munkásság, lesz munkáskérdés is, amelyet „igazán csak a szocializmus tud feloldani”⁶

A szerzők hangsúlyozzák: az amerikai munkásságra nemcsak az osztályérdekek hatnak, még kevésbé csak az osztálytudatosság, hanem sok egyéb tényező, így származásuk, tradícióik, nyelvük és több más hatás. Ez azután az összképet jóval bonyolultabbá teszi. E kétségtelen igazságok mellett is feltűnő, hogy az ebben a korban sokak által elfogadott normáknak megfelelően a szerzők mennyire élesebb, sokszor vitriolosabb stílusban fogalmaztak. Nemcsak azt állapították meg, hogy Amerikában a fenti okok miatt „a munkásság öntudatosodása lassúbb folyamat”, hanem azt is, hogy a munkásság „jó részét ügyesen vagy kevésbé ügyesen” félre lehet vezetni és ez a tömeg egyszerűen politikailag „vak”.⁷

A szerzők a „vakság” és a tisztánlátás, illetve az öntudatosodás kapcsán külön is kitérnek a munkássajtó kérdésére. Megjegyzik: angol szemmel meglepő, hogy milyen nagyszámú (de kis példányszámú) munkás-szocialista orgánum jelenik meg az USA-ban. Hozzáteszik, hogy ez persze „Európában” (már ott, ahol szabad ilyen orgánumokat megjelentetni) egyáltalán nem ismeretlen. Ennek egyik fő hajtóereje – állapítják meg –, hogy az USA-ban is elég eleven a zsurnalizmus, és sok szocialista szellemű újságíró is van.

Ennek a könyvnek és a szerzőpáros útjának történetéhez hozzátartozik, hogy azt az US Socialist Labour Party (az Egyesült Államok Szocialista Munkáspártja – Daniel de Leon⁸ „pártja”) szervezte.

Az amerikai sajtóra visszatérve – a szerzők nem a levegőbe beszéltek. Mintegy kéttucatnyi lapot soroltak fel, pontosan megjelölve, melyik hol, melyik városban jelent meg az USA-ban. Ez a felsorolás mai szemmel tényleg megdöbbentő.

Eleanor Marx és Aveling ezután beszámolt előadókörútjukról is, amelynek során sok száz helyen megfordultak. A centrum persze New York volt. A New York környéki kisebb helységekből, városokból „mind” előadtak,

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ The Working-Class Movement ... 2. old.

⁸ De Leonról lásd Évkönyv 1997.

de eljutottak nyugati városokba is, visszaútban pedig Délre, Kansas Cityig. Az egész előadókörútról, személyes benyomásaikról úgy emlékeztek meg, hogy a termek minden esetben „dugig telve” voltak. Mint némi meglepetéssel írták: „Sehol nem találkoztak oly türelmes és figyelmes hallgatósággal, mint az amerikaiakkal”, amihez hozzátették, hogy az olyannyira eltérő hallgatóságban láthatólag mindenki, „vagy legalább is a túlnyomó többség egyetértett azzal, amit mondtunk”.⁹

Hangsúlyozták: körútjuk „igazi értelme” az volt, hogy az amerikaiak először hallhattak értelmes, igazi angolsággal elmondott beszédeket „a saját nyelvükön”; megvilágították nekik, mit is jelent a szocializmus, amelyet általában eddig vagy csak kigúnyoltak nekik – vagy legfeljebb német nyelven hallhattak róla előadásokat – amelyekből nem sokat értettek.¹⁰

A szerzőpáros kiemeli, hogy a hallgatóság körében ezen az 1886-ban tartott körúton igen sok volt a munkásnő. Ezt kellemes meglepetéssel figyelték meg. Mint írták, előadásaik után körbevették őket, és mindig „több időt töltöttek el a beszélgetésekkel, mint az előadásokkal” a helybeli munkásokkal és helyi vezetőkkel, miközben „mi voltunk már azok, akik többet tanultunk, mint akiket tanítottunk”.

Eleanor és Aveling erre a nevezetes előadókörútra Wilhelm Liebknecht¹¹ együtt érkezett, aki egyébként hosszú londoni emigrációs korszaka idején jól megtanult angolul. A szerzők megjegyzik, hogy érkezésükkor a nagy lapok hatalmas ellenséges sajtókampánnyal fogadták őket, olyan hangon, „amely csak az USA-ban megszokott”. Később a hosszú, háromhónapos turné során azonban ez a sajtó is megszéldült, és a láttak-hallottak nyomán már sokszor objektív hangú beszámolókat is közöltek.¹²

A könyvecske második fejezetének címe „Általános benyomások”. Az első az, „hogy ebben az országban a legmellbevágóbb a jelenségek szélsőséges, végletes szembekerülése; a hatalmas vagyonoké és a mély szegénységé, illetve az aktív és passzív kizsákmányolás olyan mértékéé, amely Európában szokatlan”.¹³ Megdöbbenően gyors az átfordulás – minden átmenet nélkül – az egyik kategóriából a másikba, ami Angliában, mondják, szintén szokatlan. Ugyanígy meglepő volt számukra, hogy az USA-ban úgyszólván „hiányzik a társadalmi és intellektuális középosztály”.¹⁴

⁹ I.m. 3. old.

¹⁰ I.m. 4. old.

¹¹ W.Liebknecht életútját lásd Évkönyv 1975/76.

¹² I.m. 5. old.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

Még egy érdekes általánosított észrevétel: nevezetesen, hogy a „kultúrált amerikaiak a világ legkedvesebb emberei”, de az amerikaiak nagy többsége nem az. Ezek mindennapi életformája nagyon kedvezőtlen, elfogadhatatlan. Szemben Angliával, ahol a hallgatóság nagy többsége ekkor már a középosztályból jött, egyúttal megfelelő nevelést is kaptak, s már megvolt bizonyos szintű olvasottságuk is, így értelmesen el lehetett tölteni velük bármikor néhány órát, ez a réteg az USA-ban teljességgel hiányzik.

Még egy hangsúlyos megfigyelés: az USA-ban roppantul élesen határolódik el a két osztály: a burzoázia és a munkásság, még pontosabban a dúsgazdag kapitalisták rétege és a munkásoké. A sokat hangoztatott „amerikai nagy mobilitással” szemben a szerzők azt húzták alá, hogy igen, van átkerülés, ami teljes fordulatot hoz, de ezeknek a nagy kapitalistáknak fő jellemzője a terjeszkedés, és az összes gyengébb könyörtelen letiprása. Itt nincs semmiféle köntörfalazás, fehér kesztyűk, egyetemi fokozatok megszerzése – itt abszolút egyértelműen és nyersen a pénz, a milliók beszélnek. S a két osztály között az – Angliában elég nagyszámú – átmenő rétegek itt feltűnően hiányoznak.

A megfigyeléseket még hosszan lehetne sorolni – de ennyi is, úgy vélem, bizonyítja, hogy annakidején egy amerikai magánkiadó miért is adta ki ezt az írást könyvformában – és annakidején miként terjedt el, és tartották számon a nemzetközi munkásmozgalomban.

Jemnitz János

Buxton, Charles Roden (1875-1942)

1875. november 27-én született, igen előkelő családban. Apja Sir Thomas Buxton volt, anyja Lady Victoria Noel, Gainsborough grófjának leánya. A tízgyermekes családban Charles Roden a harmadik volt. Egyik fivére Noel¹⁵ volt. Egy másik később Gibraltar püspöke lett. Származásának megfelelően a híres elit középiskolába, Harrowba járt, majd Cambridge-ben szerzett jogi diplomát (ahol a még elitebb Trinity College-ben tanult).

Politikai és szociális érdeklődésének korán tanújelét adta, amikor testvérével, Noellel 1890-ben felmérést végzett a londoni szegénységről. 1906 és 1908 között az *Albany Review* szerkesztője lett, vagyis a szorosan vett jog helyett a politika, a publicisztika felé fordult. Az 1906. évi országos par-

¹⁵ Noel Buxton életútját lásd Évkönyv 1997.

lamentum választáson liberális színekben indult, de nem választották meg. Ezután Noellel együtt nagy agitációs kampányt indított a mezőgazdasági munkások érdekében. Fő célkitűzésük az volt, hogy ezek kapjanak földet és nyugdíjat. 1908-ban újra indult parlamenti mandátumért, ismét sikertelenül. 1910-ben egy pótválasztáson rövid időre megválasztották, ám még ugyanabban az évben az általános választáson kimaradt a parlamentből. Ekkorra politikai irányultsága is változott: James Ramsay MacDonald híve lett.

Külpolitikai érdeklődése igen korán megmutatkozott. Az 1890-es években sokat utazott Noellel Európában, többek között 1899-ben a Balkánon, ahol megdöbbenették a török uralmi viszonyok. A látottak ösztönözték arra, hogy 1902-ben Noel és Brailsford¹⁶ társaságában egy Balkán Bizottságot hozzon létre. 1906-tól már különféle egyetemeken oktatott, és a Munkás Oktatási Szövetség¹⁷ dél-londoni szervezetének az elnöke lett. Mindez nem gátolta, hogy szoros kapcsolatot tartson baloldali liberálisokkal, és 1912-ben liberális képviselőjelöltként induljon, majd 1912 és 1914 között a liberálisok vezette kormánytól vállaljon bizottsági munkát az agrárviszonyok vizsgálatában.

1914, a világháború kirobbanása az ő életében is radikális változást hozott. Sok progresszív és liberális internacionalista társához, Charles Trevelyanhez, Arthur Ponsonbyhoz hasonlóan ő is háborúellenes maradt, és a fentiekkel, valamint Edmund Morellel¹⁸ megalakították a Union of Democratic Control (UDC – A Demokratikus Ellenőrzés Szövetsége) szervezetet, egyértelműen háborúellenes, békés célzattal. Ebben Ch. R. Buxton igen aktív szerepet játszott. Régi Balkán-szakértőként 1915-ben jelentették meg Noellel közösen írt munkájukat „The War and the Balkan” (A háború és a Balkán), amelyben nagyon határozottan ítélték el mindenféle nacionalizmust és törtek lándzsát a balkáni föderáció megteremtése mellett. 1915-ben Clifford Allennel¹⁹ együtt lépett föl a „győztes” béke helyett a „kiegyezéses”, mihamarabbi béke mellett.

A Buxton-testvérek és Brailsford maga is balkáni ismereteiket főként Macedóniában és bolgár területen szerezték. A macedónokat valamennyien egyszerűen bolgároknak tekintették. Éppen ezért nemcsak törökellenesek voltak, hanem 1913 után ítéleteiket szerbellenesség is befolyásolta, kü-

¹⁶ Brailsford életútját lásd Évkönyv 1998.

¹⁷ Ez a tömörülés a magyar Társadalomtudományi Társaságra emlékeztet.

¹⁸ Trevelyan életútját lásd Évkönyv 1996., Ponsonbyét Évkönyv 1996., Morelét Évkönyv 1998. – Az UDC megalakulásáról, első éveiről magyarul lásd *Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914-1917.*

¹⁹ Allen életútját lásd Évkönyv 1989.

lönösen, amikor a második Balkán-háború után az általuk ismert terület jó része Szerbiához került. Ám Balkán-barát érzelmeik – ahogy az ismert angol történész, A. J. P. Taylor írja – abban is befolyásolták őket, hogy bolgár szimpátiáik következtében az Osztrák-Magyar Monarchia fennmaradása és befolyása ellen sem emeltek vétőt.²⁰

1915. évi balkáni útjuk alkalmával a testvéreket egy török merénylő megsebesítette, Charles Rodent a tüdején. Amikor a kórházból visszaérkeztek Bulgáriába, lelkesen fogadták őket (és a testvérpárról a háború után utcát neveztek el Szófiában).

Ugyancsak 1915-ben, internacionalista szemléletüknek megfelelően, s felháborodva az angol hatóságok intézkedései miatt, a testvérek létrehoztak egy bizottságot az Angliába bevándorolt németek, osztrákok és magyarok megsegítésére.

1916-ban a Liberális Párt megakadályozta, hogy Buxton liberális égisz alatt lépjen fel egy helyi választáson, éppen háborúellenes tevékenysége miatt.

1917 elején Ponsonbyval közösen levelet írtak az USA szocialistáinak, amelyben az USA háborúba sodródása ellen léptek fel.

Buxtonra már ebben az időben is a kristálytisztá okfejtés, a nagyon világos érvelés volt jellemző. 1916 januárjában három egymást követő hétvégén előadásokat tartott Londonban a külpolitika alapkérdéseiről, s természetesen a háború alternatíváiról. Már az első előadáson valaki bekiabálta, hogy Buxtont „lógva szeretné látni”, mert hogy a németek ügynöke. Buxton megőrizte nyugalma, higgadtan érvelt, de még ugyanabban az évben „Lehurrogva”²¹ címen jelentette meg előadásainak anyagát. A kispamflet első fejezetének „A rendezés elvei” címet adta. Bevezető soraiban világosan leszögezte: „hadd jelentsem ki mindjárt az elején: nem vagyok oly nagyra-törő, hogy a békerendezés részleteit fejtegessem. Ennek jelenleg nem lenne sok értelme. Nemcsak azért, mert a katonai és a nemzetközi helyzet nagyon bizonytalan, hanem azért sem, mert mielőtt a részletekbe belebonyolódnánk, le kell szögeznünk az általános alapelveket”. Bármilyen legyen is a békerendezés pillanatában a katonai helyzet, amely persze befolyásolja majd a békekötést, az alapelvek tisztázása nagyon fontos.

Ha például Franciaország igényt formál arra, hogy Szíriát a háború után visszakapja, másutt engednie kell. Világos, hogy a tengerentúli német gyarmatbirodalom sorsa kérdésessé vált, ezért felmerül majd, hogy Németországnak milyen ellentételezést kínálnak fel Európában.²²

²⁰ A. J. P. Taylor: *The troublemakers*. London 1993. 107. old.

²¹ Ch. R. Buxton: *Shouted Down*. London, 1916.

²² Uo. 4. old.

Buxton a továbbiakban úgy foglalt állást, hogy a háborút követő béke rendezésben nemcsak a két hadviselő félnek kell majd részt vennie, hanem a semleges országok képviselőinek is.

S Buxton már ekkor felvetette, hogy a háborút lezáró békekonferenciával egyidejűleg jöjjön létre olyan nemzetközi intézmény, amely a béke szavatolását vállalja. Vagyis már itt elhangzott az a javaslat, amelyből később a Népszövetség megszületett. Buxton jól látta a nemzeti, nemzetiségi feszültségeket, és elkerülhetetlennek tartotta a fájó problémák rendezését is (nemcsak Belgium és Szerbia függetlenségének visszaadását, hanem Elzász, a finnek, a csehek, a lengyelek, a horvátok stb. esetében). S mint írta, nem dughatják struccként a fejüket a homokba, különben ezek a feszültségek elkerülhetetlenül újra kirobbannak.²³

E kérdésben még ugyanebben az évben, Hágában külön brosúrát is megjelentetett. Ebben szintén a nemzeti-nemzetiségi kérdés fontosságát húzta alá. Otto Bauer híres könyvecskéjének mintájára ő is figyelmeztetett arra, hogy itt azokról a népekről, nemzetekről van szó, amelyeknek a múltban önálló államaik voltak (horvátok, csehek, legyelek), de olyanokról is, akiknek nem.²⁴

Buxton e tekintetben sem volt naiv idealista: „Egyetlen nagyhatalom sem lesz hajlamos aláírni ilyen általános rendelkezést és lemondani saját szerzett területeiről.” „Ha azonban – s itt következett a buxtoni figyelmeztetés – ezek a sebek a háború után is megmaradnak”, magukban hordják majd az újabb katasztrófákat.

Buxton a nemzeti, nemzetiségi törekvések megoldását összekapcsolta ezen országok belső demokratizálódásával. Még egy fontos tényezőre figyelmeztetett, amit a történelem később igazolt, hogy ti. e nemzeti problémák csak a többségi nemzet egyetértésével oldhatók meg.

Majd levonta az ugyancsak evidensnek tűnő következtetést: a nemzeti, nemzetiségi bajok csakis békés viszonyok között orvosolhatók, és csakis a racionalitás talaján, kiegyezések keretében képzelhetők el.²⁵

1917 tavaszán Buxton fontos tisztségviselője lett a Béketárgyalások Bizottságnak (Peace Negotiation Committee), és több pacifista jelöltnek, többek között Pethick Lawrence-nek a támogatójaként lépett fel 1917-ben.²⁶ 1917-ben belépett az ILP-be, s egyik megalkotója az ILP „War Aims” (Háborús célkitűzések) programjának, amely azután az LP hasonló programjának lett az alapja.

²³ Ch. R. Buxton: *Nationality*. The Hague, 1916. 22. old.

²⁴ Uo. 1.2. old.

²⁵ Uo. 2-3., 12-13. old.

²⁶ Pthick Lawrence életútját lásd Évkönyv 1996.

1917 tavaszán üdvözölte a februári orosz forradalmat, s 1917. június 2-án felszólalt a híres leeds-i konferencián,²⁷ részint az orosz forradalomról, részint arról, milyen tanulságokat szűrhetnek le az eseményekből a britek. A konferencián Buxton a kisebbséggel együtt az ellen szavazott, hogy Nagy-Britanniában is munkás- és katonatanácsokat alakítsanak, de megszavazta azt a Brailsford által beterjesztett javaslatot, amely 1917 júniusában is támogatta az egész orosz forradalmi folyamatot. 1918-ban üdvözölte Wilson elnök 14 pontját. Hitt a Wilson által meghirdetett „nyitott kapuk” elvében is. Emellett azonban részt vett az akkor létrehozott „Éhség elleni Bizottság” munkájában, felesége pedig a szegénység sújtotta gyerekeket segítő bizottságban tevékenykedett.

1917 tavaszán, amikor már nagyon sok oldalról és nagyon határozottan vetették fel az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának elkerülhetetlenségét, ehhez a véleményhez határozottan csatlakozott a *New Statesman* szerkesztősége is. A hetilapban egyre többen szólaltak meg így. Mindenekelőtt a független Csehország és Szlovákia megteremtése mellett érveltek, aminek természetesen T. G. Masaryk is hangot adott. S ilyen összefüggésben érdekes és értékelendő Noel és Charles Roden Buxton külön-külön, de egymással persze egybecsengő írása, hiszen a két testvér gondolkodása mindig is közel állt egymáshoz.

Ch. R. Buxton 1917. áprilisi nyílt levelében egy megjelent írásra reflektált, amelynek szerzője az ő könyvére is hivatkozott, miközben a teljes függetlenséget követelte Csehországnak. Buxton a hivatkozást helyesbítette, aláhúzva, hogy ő nagyfokú autonómiát követelt, nem teljes függetlenséget. Megjegyezte persze azt is, hogy ezt az autonómiát annak idején már napirendre tűzte, s nem várta meg az új szélirányt, amikor a szétverés „új bajnokai” (sic) színpadra léptek. Sőt Buxton még kíméletlenebbül fogalmazott: büszke arra, hogy akkor kezdte követelni az autonómiát, „amikor az imperializmus és a nacionalizmus új bajnokai” még nem tűntek fel.²⁸

Buxton a közvetlen brit összefüggésben utalt arra, hogy a XIX. századbeli ír történelem bőséges példát kínál az elmérgesedő és lehetetlen ütközésekre. Majd visszapillantva saját balkáni és török tapasztalataira, leszögezte: „Minél messzebb megyünk keletre, a sovinizmus annál kegyetlenebb (cruder) reakciókat vált ki”. S ezután a Balkán- és Macedónia-szakértő Buxton külön leszögezte: „Ezért ne okolja senki a balkáni népeket.” Nagyon „értelmetlen” lenne mást várni tőlük, s ilyen alapon igencsak tartana mind a balkáni, de a cseh esetben is attól, hogy a függetlenség ilyen megadása nyomán „mik lennének a következmények”.

²⁷ Erről bővebben ír Jemnitz János: A szocialista pártok és a háború 1914-1918.

²⁸ Charles Roden Buxton: Levél a szerkesztőhöz. *The New Statesman*, 1917. február 14.

S e sokféle tapasztalat alapján Buxton úgy vélte: a nagy kereteket fenntartva, s így a fenti sovinizmusokat lefaragva, kell az autonómiák megadásával e népek javát keresni „még a Keleten” vagy a Balkánon, de a Monarchiában is. Buxton tehát szembefordult a Monarchia szétszedését már ekkor abszolút kívánatosnak tartó nézetekkel és törekvésekkel.

1919 áprilisában Buxton mint nemzetközi szakértő – s egyben az antant és Nagy-Britannia forradalomellenes politikájának, az intervenciók és a blokád politikájának ostorozója – úgy ítélte meg, hogy a forradalmi hullám mégiscsak át fog terjedni Németországra és Ausztriára is. Előre látta, hogy a brit kormány nyilván további csapatokat kíván majd bevetni „a veszély elhárítására”. Mindezzel szemben Buxton az ILP orgánumban arra szólított el, hogy „feltétel nélkül ismerjék el Oroszország, vagy Magyarország, vagy bármely más ország teljes jogát arra, hogy bolsevik kormányokat állítsanak fel, ha nekik az tetszik.”²⁹

Ekkoriban a Buxton testvérek visszatértek régi balkáni stúdiumaikhoz, élményeikhez, amelyeket az új viszonyok között exponáltak. Feljegyzéseiket, tanácsaikat előbb a patinás, liberális szemléletű folyóiratban, a *The Nineteenth Century*-ben jelentették meg, majd a folyóirat engedélyével külön brosraként is kiadták. A kis könyvecskében főként diplomáciai és politika-történeti összefüggésben tekintették át a Balkán XIX. századi történetét. (Meglepő, hogy meg sem említették a balkáni szocialistákat, még azokat sem, akik parlamentjeikben jelentős szerepet játszottak.)³⁰

1918 után Ch. R. Buxton a brit küldöttség tagjaként részt vett a Népszövetség megalakításában. Sokat várt a Népszövetségtől, többek között, hogy segítséget nyújt Afrika felemeléséhez.

1918 telén az ILP színeiben indult a parlamenti választáson, ahol a győztes háborús nacionalista hangulatban az ILP-sek zöme háttérbe szorult. Őt sem választották meg. Tanácsadó tagja lett viszont az LP Nemzetközi Bizottságának, és titkárhelyettese annak a vegyes munkáspárti-szakszervezeti küldöttségnek, amely az orosz valóság megismerésére Szovjet-Oroszországba ment.³¹ Az agrárkérdések iránt mindig érdeklődő Buxton Szovjet-Oroszországban maradt és fél évig egy faluban élt. Oroszországi élményeit önálló könyvformában is megörökítette: „In a Russian village” címen. Ez a kis könyv önmagában is remekmű, valóságos kincsesbánya, amelyet több

²⁹ Tha Labour Leader, 1919. április 3. – Az ILP ekkori állásfoglalásaihoz lásd Jemnitz János: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi sajtóvisszhangjához. In: A Nagy Október és a Magyarországi Forradalmak. Akadémiai-Kossuth Kiadó, 1969. 414-415. és köv. old.

³⁰ The Balkan Problems and the European Peace. London, 1919.

³¹ E delegációról magyarul lásd Surányi Róbert: A brit Munkáspárt és a Szovjetunió. Akadémiai Kiadó, 1993.

mint háromnegyed évszázad után is érdemes lenne újra megjelentetni. Egyszerre történelem, szociográfia, művelődéstörténet, agrártörténet stb. Mint Buxton bevezetőben hangsúlyozza, egyetlen lábjegyzetet sem mellékel, csak szóbeli forrásokra támaszkodott. Maga Ozero falu, ahová Buxton csupán egy kísérő tolmáccsal érkezett, Szamarától keletre, az Ural-hegységhez, Ázsiához közel található. Buxton pontosan felmérte az akkori politikai, szociális viszonyokat, társadalmi különbségeket, ellentéteket. Történetileg pedig nagyon világosan felrajzolja, hogyan következett be 1917-ben két szakaszban az agrárforradalom ebben a faluban. Azt is jól érzékelteti, hogy ez a folyamat nem fejeződött be.

1920-ben részt vett a II. Internacionálé genfi konferenciáján, amelyet nagyon „unalmasnak” talált. Így számolt be róla Beatrice Webbnek is. B. Webb, aki köztudottan rendkívül kritikusan viszonyult az emberekhez, a Buxton testvérpárt nagyra becsülte, Ch. R. Buxtont pedig „csodálatosnak” tartotta.³²

1924 szeptemberében Buxton tagja volt a Népszövetség közgyűlésére utazó hivatalos brit delegációnak. Ez az LP-kormány és a francia Herriot-kormány idejére esett, ezért nem csoda, hogy a brit és a francia delegáció Genfben egymás kezét kereste, s azon volt, hogy előmozdítsa a leszerelés ügyét. Minderről 1924-ben egy kis brosúrában Buxton részletesen beszámolt.³³

Az 1918 utáni radikalizálódás jegyében Buxton rövidebb ideig a G. D. H. Cole (és Orage) által népszerűsített guild-szocializmusnak is híve lett. Brailsforddal közösen több ILP-brosúrát is írnak. Ám hamarosan elfordul az ILP baloldalától, és MacDonald híve lesz. 1922 novemberében parlamenti képviselő lesz, de a nevezetes 1923 decemberi választásokon,³⁴ (amely pedig az LP és az ILP parlamenti megerősödését hozta) nem kerül be a parlamentbe. Újabb nagy külföldi utazások következnek. Ám előtte még Clifford Allen és Brailsford társaságában részt vesz olyan programok készítésében, amelyek célja, hogy az értelmiségiek nagy tömegeit megnyerje a szocializmusnak. 1923-ban jelen volt a II. és a két és feles Internacionálé nevezetes hamburgi egyesítő konferenciáján. Külpolitikai téren élesen fellépett a Ruhr-vidék francia megszállása (1923), valamint a németeket sújtó jótételési politika ellen. 1924 és 1927 között az ILP-ben a fontos pénztárosi posztot töltötte be.

Buxton részt vett a Szocialista Munkásinternacionálé (SZMI) 1925. évi marceille-i kongresszusán. A nemzetközi békepolitikáról tartott bevezető

³² Beatrice Webb: Diaries. 1912-1924. London, 1956. 85. old.

³³ Charles Roden Buxton: Labour's Work for Peace at Geneva. London, é.n. (1924).

³⁴ Az 1923. évi brit választásról lásd Évkönyv 1998. – Cole életútját Évkönyv 1989., Orage-ét 1998.

előadást, angolul. Szavait a jegyzőkönyv így rögzítette: „A béke ügye számunkra, szocialisták számára, a legfontosabb kérdés. A békét plátói alapon más pártok is szerethetik, így a liberálisok és a konzervatívok is. A mi békeszeretetünk azonban mégis más jellegű, mert megértjük, hogy a különböző országok munkássága között létezik egyfajta érdekazonosság, és ez az érdekazonosság szorosabb, mint az az állítólagos közösség, amely az egyes országok munkásságát és kapitalistáit köti össze. A kapitalizmust kell támadni, mert a kapitalizmus fenyegeti a békét.” (A jegyzőkönyv szerint Buxton szavai ehelyütt lelkes helyeslést váltottak ki.)³⁵

Buxton 1925-ben már nem maradhatott meg az általános, elvi megközelítésnél: úgy vélekedett, hogy a szocialistáknak a különböző kormányokban szorgalmazniuk kell a leszerelési tárgyalásokat. S ugyanitt felhívta a figyelmet arra, hogy a békét veszélyeztetheti a gazdasági bajok, a nyersanyaghiány okozta feszültség. Ám ugyanitt hangsúlyozta, hogy a holland-belga avagy a skandináv térségben (éppen a szocialisták munkája folytán) milyen pozitív megoldásokat tudtak már eddig is találni. (Persze feltűnő, hogy ezek a pozitív példák milyen régióból származtak!)

Buxton más vonatkozásban is visszanyúlt az Internacionálék eddigi ezirányú tapasztalataihoz és határozataihoz, s nem csak a kapitalizmus és háború összefüggésében, a híres stuttgart/bázei határozatok lényegi meghivatkozása terén. Így egyfelől az interparlamentáris akciókat szorgalmazta (amit a II. Internacionálé már megtett), másfelől a szakszervezeti mozgalomhoz fordulva szükség esetén a nemzetközi sztrájkakciókat látott szükségesnek), lásd a híres Keir Hardie-Vaillant javaslatot 1910-1912-ben.³⁶

Buxton az SZMI békepolitikáját elhatárolta a kommunistákétól, így elutasította azt, hogy a hadseregeken belül a katonákat lázadásra szólítsák.³⁷ Úgy ítélte meg a dolgot: a Komintern a gyarmatokon meghirdeti a felszabadító háborúkat, ám ezeket Buxton „gyermekesnek” tartotta (kindisch), noha hozzátette, ezeket azért szorgalmazzák, hogy „egy jobb világot alakítsanak ki”, merthogy a fejlődést nem lehet egyszerűen így átugorni (ez is régi vita az Internacionálékban).

Mindenesetre Buxton kiemelte, hogy az egyes országok biztonságát sokoldalúan szavatolni kell, amiben az SZMI-nek is fontos feladatot jelölt meg.

Buxton (és nyilván a bizottság többsége, amelynek nevében beszélt) eb-

³⁵ Zweiter Kongress der Sozialistischen Arbeit Internationale in Marseille. Berlin, 1925. 256. old. A kongresszusról magyarul bővebben lásd Évkönyv 1975/76.

³⁶ A II. Internacionálé megfelelő kezdeményezéseiről és a Vaillant-Hardie javaslatról és a vitáról lásd Jemnitz János: A II. Internacionálé és a háború veszélye. 1911-1914. Kossuth Könyvkiadó, 1966.

³⁷ Zweiter Kongress... 257. old.

ben a „biztonsági” kérdésben sem dédelgetett különösebb illúziókat. Így leszögezte, hogy „a kapitalista kormányoknak abban a vonatkozásban sem hihetnek, hogy a hadseregeiket csak a védekezés céljaira fordítják”. S mindjárt itt utalt a hadsereg belső célokra való felhasználására is.

Buxton, aki a „nagy háború” idején sem volt győzelemittas háborúpárti, most még könnyebben jelenthette ki, hogy az Internacionáléban a többség kész fátylat borítani a közelmúltra, a világháborúra, és inkább azt szorgalmazza, hogy Németország is írja alá a nemzetközi biztonságot szavatoló egyezményeket. S anélkül, hogy a locarnói egyezményre utalt volna, Buxton hangsúlyozta, hogy a német aláírás „a biztonság megteremtését jelentené a Rajna völgyében”, s ezzel kihúznák a háború egyik ismert méregfogát.

Hangot kapott egy másik, szintén „örökzöld” kérdés: Buxton felemelte szavát az ellen, hogy „Oroszországot kiszorítsák Európából, s ezzel ázsiai országgá próbálják változtatni”. Végül és természetesen újra a leszerelés és a Népszövetség megerősítésére szólított föl.³⁸

1929-ben újra parlamenti képviselővé választották, de a második LP-kormányban nem játszott jelentősebb szerepet. MacDonaldhoz való közeledése azt jelentette, hogy egyre jobban távolodott az ILP radikális baloldaltól (James Maxtontól és Fenner Brockwaytól), mígnem 1930-ban kilépett az ILP-ből. 1931-ben az LP-n belüli válság következtében az LP kormánya megbukott. Az 1931. évi új parlamenti választáson³⁹ Buxton nem követte MacDonaldot, mégis vereséget szenvedet. A párton belüli vitákban ahhoz a kis csoportosuláshoz csatlakozott, akik MacDonaldot és csoportját visszavárták az LP-be.

1934-ben annak a Next Five Year Plan (A következő ötéves terv) csoportosulásnak a tagja, amely a „pártok fölé emelkedve” kívánt hatni, politizálni, hogy csökkentsék az ország gazdasági lemaradását. A csoportosulást az LP vezetése elmarasztalta.

A nemzetközi politikai élet felforrósodásakor 1934-1935-ben, az abesszin válság, majd háború miatt elítélte Olaszországot, de azt már ellenezte, hogy a Népszövetség szankciókat is alkalmazzon Mussolini kormánya ellen.

Buxton 1933 után a végletes pacifisták közé tartozott, akik egyszerűen úgy vélték, meg kell ismételniük 1914 utáni pacifista politikájukat.

Ekkoriban (1936) jelent meg kihívó, polemikus, összefoglaló könyve a londoni előkelő kiadónál, a George Allen and Unwinnál. Nyitó tézisét ekkor már nehezen lehetett vitatni: nevezetesen, hogy az 1918-1919-es békerendszer összeomlott, s mint aláhúzta, „a békét teremtő illúziók szerte-

³⁸ Zweiter Kongress 257-258. old.

³⁹ Az 1931-es válsághoz lásd Évkönyv 1981., 1982. – Maxtonról lásd Évkönyv 1985.

foszlottak”.⁴⁰ Buxton véleménye szerint különféle területi engedményekkel kellene az új európai békét kialakítani. Még azt a gondolati léggömböt is felbocsátotta, hogy Hitlert és Mussolinit gyarmati területekkel lehetne kiengesztelni.⁴¹ (Ismeretes, hogy az LP mérvadó politikusai minderről egészen másként vélekedtek, s Buxtonnal szemben már ekkor nem láttak lehetőséget Hitler és a fasiszta, agresszor hatalmak kiengesztelésére.)

Buxton Ponsonbyvel és társaival együtt teljesen elszigetelődött, de javaslataikat kitartóan ismételtették. Ráadásul ebben saját egykori önmagukkal is szembekerültek, mert e „békepolitikájukban” nagyon is elfogadták volna a titkos diplomáciai egyeztetéseket, amelyeket pedig általánosságban ők is élesen elítéltek.

Buxton botlásai és e tévedése mellett is mindig nagy érdeklődéssel fordult a gyarmati népek sorsa, főleg Afrika problémái felé. Általában az afrikai országok politikai függetlenségét és gazdasági megerősödésüket kereste. Ismereteit utazásai és személyes ismeretségei is bővítették.

IRODALOM:

- Ch. R. Buxton munkái
- The War and the Balkans. London, 1915.
- Shout Down, London 1916.
- Nationality. The Hague, 1916.
- The Secret Agreements. London, 1918.
- The World after the War. London, 1920.
- In a German Miner's Home, London, 1920.
- In a Russian village. London, 1922.
- The Race Problem in Africa. London, 1931.
- Alternative to War. London, 1936.
- The Case for an Early Peace. London, 1937.

IRODALOM BUXTONRÓL:

- A. Marwick: Clifford Allen. An open conspirator. 1964.
- A. Fenner Brockway: Inside the Left. London 1942.
- M. Swartz: The Union of Democratic Control. Oxford 1971. Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international. La Grande-Bretagne. I. köt. Paris 1979.
- Dictionary of Labour Biography. V. köt. London, 1983.
- M. Gilbert: The Appeasers. Boston, 1963.
- F. M. Leventhal: The Last Dissenter. H. N. Brailsford and his world. Oxford, 1985.
- A. J. P. Taylor: The troublemakers. London, 1993.

Jemnitz János

⁴⁰ Ch. R. Buxton: The Alternative to War. London, 1936. 11. old.

⁴¹ Uo. 170-171. old. 1939-ben német diplomatához eljuttatott „kiegyezéssel” ajánlatait az archívumokból ásták ki. Javaslataival Buxton valóban nagyon messze ment. In: Martin Gilbert: The Appeasers. Boston, 1963. 227. old.

Enukidze, Abel Afronovics (1877-1937)

(A mozgalomban ismert nevén „az aranyivó Abel Abu”)

Enukidze 1877. május 7-én, a grúziai Kutaiszi kormányzóságban született egy kis faluban. Tizenkét esztendőig koráig falun élt. 1894-től már egy illegális tanulókör tagja, amely saját szavai szerint „félíg nacionalista, félíg marxista” volt. 1896-tól már Tifliszben (a mai Tbiliszi) járt középiskolába. Itt tagja volt egy tanulókörnek, amelynek egyaránt voltak forradalmi diák és munkás tagjai. Mint önéletrajzában írja: „Innen számítom marxista tanulóéveimet”. Ebben az időben nagy lelkesedéssel vetette bele magát mindenféle illegális szervezkedésbe – s közben olvasott, tanult mindent, ami a kezébe került, többek között (mint írja) a *Szovremennyiket* és a *Szamarszkij Vesztnyiket*.

1897 nyarán, amikor iskolai tanulmányai abbamaradtak, a kaukázusi vasútvonal építésén dolgozott. Mint írja, első ízben fordult elő, hogy kétkezi munkások körében kezdett propagandista és szervezőmunkát. Tifliszi tanköre is kiszélesítette hálózatát a város különböző üzemeire. A szervezet egyébként kapcsolatban állt a főváros marxistáival, a Pétervári Harci Szövetség a Munkásosztály Felszabadítására szervezettel.

1898-ban Enukidze Bakuba került, már mozdonyvezető-helyettesként. Nemcsak a helyi vasutasokkal állt kapcsolatban, hanem az ottani olajmezők munkásaival is.

1899-ben létrehozták az ottani első szociáldemokrata szervezetet. Ekkor érkezett meg Moszkvából Vlagyimir Kechoveli, hogy megszervezze a tifliszi villamos-munkásokat. 1901-re annyira megerősödtek, hogy helyi illegális nyomdát is megszerveztek, s őt és Kechovelit már teljes „foglalkoztatású” illegális szervezőmunkásként tudtak „alkalmazni”. Többek között újranyomták az *Iszkra* számait, és más orosz munkáslapokat. Nemcsak orosz, hanem a tengerentúlról Bakuba juttatott irodalmat is terjesztettek.

1902. áprilisában Enukidzét letartóztatták, május elseje megünneplésének előkészítése miatt. 1902. májusában szabadlábra került, illegálisan folytatta szervezőmunkáját, de 1902. szeptemberében újra letartóztatták. Kechovellal együtt előbb Tiflisz várbörtönébe zárták, majd nyugat-szibériai száműzetésre ítélték. Innen 1903. novemberében sikerült megszöknie. Ezután a „mély illegalitás” ideje következett. Az OSzDMP központi nyomdájában dolgozott; így került 1906-ban Pétervárra, amikor azt oda helyezték át.

Az első Duma feloszlata után (1906) visszatért a kaukázusi területre, s a bakui bolsevik szervezet központi bizottságának tagja lett. Hamarosan

visszahívták Szentpétervárra, küldönc lett a főváros és a finnországi bolsevik emigráció között. E munkája közben 1906-ban újra letartóztatták; ezúttal ott került börtönbe.

Szabadulása után egy ideig 1912-ben Rosztovban dolgozott, majd visszatért Moszkvába. Újabb, rövidebb letartóztatás, majd szökés. 1913-tól 1914. júliusáig ismét Szentpétervárott dolgozik. Majd újabb letartóztatás és 1914. októberében szibériai száműzetés következik, a jenyiszeji körzetbe. 1916. októberében azután innen bevonultatták, és egy szibériai lövészhadosztály egyszerű közkatonájaként vezényelték a frontra, Pétervár alá. Így érkezett 1917. február 27-én Pétervárra, éppen jókor, hogy részt vehessen a forradalomban. A hadosztály forradalmi bizottságának tagja, egészen az 1917. áprilisi bolsevik pártkonferenciáig.

Ezután bevásztották a Petrográdi Szovjetbe; az Összoroszági Szovjet, sőt a bolsevik párt részéről a KVB tagja is lett. Jelentős része volt a II. Szovjetkongresszus megszervezésében, majd tevékenyen részt vett az 1917. októberi forradalomban is.

Az 1917. októberi forradalom után is a szovjetek egyik fő vezetője, a Központi Végrehajtó Bizottság tagja, titkára, az elnökség tagja. Fokozatosan szembekerült Sztálinnal. 1926-ban egy másik régi bolseviknek, Szerebrjakovnak kijelentette: „Nem félünk Sztálintól. Ha túl nagy pofája lesz, azonnal eltávolítjuk”. Enukidze emlékezett azokra az évekre, amikor Bakuban együtt dolgozott Sztálinnal a városi szervezetben, s mint írta: „Sehogysen tudtam felfedezni benne a zsenit”.

Ellenzéki megnyilvánulásai nyomán – miként oly sokan a „régibolsevikok” és még inkább a régi „kaukázusiak”, hát még a „régibakuiak” közül – az elsők között került Sztálin feketelistájára. A „Kirov-gyilkosság” másnapján, 1934. december 1-jén Sztálin leváltotta a szovjetek központi végrehajtó bizottságának titkári posztjáról. Ráadásul ez szorosán kapcsolódott az új legendához, hogy az illegális nyomdát Bakuban Sztálin hozta volna létre. Enukidzét 1935-ben – azzal a hamis váddal, hogy „korrumpálódott” és „politikailag méltatlanná vált” – kizárták az SzKP-ból. 1937. decemberében őt is megbélyegezték, és a hírhedt sztálini perek során elítélték. Halálának pontos napja ismeretlen.

Irodalom: Georges Haupt–Jean-Jacques Marie: Les bolcheviks par eux-mêmes. Paris, 1969.

Jemnitz János

Mayeras, Barthélemy (1879-1942)

Mayeras Limoges-ban született 1879. augusztus 3-án. Ott végezte középiskoláit is. 1897-ben nyerte el filozófiai és történeti diplomáját a líceumban, majd Párizsban a Louis de Grandban folytatta felső tanulmányait. Retorikát tanult, majd repetitor lett Vienne-ben. Ezt követően Limoges-ban dolgozott a városi könyvtárban és a városházán. Már radikális szocialista is volt; ezért 1906-ban a reakciós beállítottságú városi vezetők elbocsátották. Ezután egy ideig „szabad” iskolákban működő szabadúszó volt.

Az 1880-as években alakult köztársasági szocialistákhoz csatlakozott, majd az 1900-as évek elején belépett a Parti Socialiste de France-ba (a Szocialista Pártba). Közreműködött a megyei (Haute-Vienne) Le Socialiste c. lapban is. Ez később nevezetessé és fontossá vált Le Socialiste du Centre címen. Mayeras itt polemizáló írásokat tett közzé. 1906-1907-ben elhagyta Limoges-t, és Párizsba költözött. Ezután rendszeresen részt vett a pártkongresszusokon (Nîmes 1910, Lyon 1912, Brest 1913), amelyeken általában a megyei pártszervezetet képviselte.

1910-ben az egyesült szocialista párt (SFIO) Központi Választmányának (CAP) tagja lett és maradt egészen 1918-ig. A l'Humanité, az SFIO Jaurès szerkesztette napilapja egyik szerkesztője lett⁴², egyben a lap parlamenti tudósítója.

1912-ben Párizs egyik kerületében önkormányzati tanácstaggá választották. Ugyanebben az évben Charentonban is beválasztották a városi tanácsba.

1914. május 10-én Párizs egyik elővárosában, a Sceux választókerületben parlamenti képviselőnek választották.

A világháború kirobbanása után a pacifista „kisebbséghez” csatlakozott, elutasítva az „Union Sacrée”-t, a „szent” nemzeti egység politikáját. Szembefordult viszont a zimmerwaldi gondolatokkal és mozgalommal, még inkább a bolsevikokkal.

Az 1917. októberi forradalom után a bolsevikok politikájának elutasítása Mayeras részéről egyre inkább elmélyült. Ennek dacára 1919. március 24-én és 25-én Marcel Cachin oldalán a parlamenti vitában ő is fellépett az oroszországi katonai intervenciók ellen. Felszólalásainak szövegei külön brosúra formájában is megjelentek.

A háború éveiben közreműködött a különböző „kisebbségi” szocialista pacifista orgánumban. Le Populaire-Revue-ben (ez Limoges-ban jelent meg), a Le Populaire du Centre-ben, a Le Populaire hebdomadaire-ben,

⁴² Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984.

amelyet Jean Longuet szerkesztett. Ez utóbbi 1918. áprilisától már, mint Le Populaire du Paris, napilapként jelent meg. Dolgozott 1917. januárjától megjelenő *Journal du Peuple*-ben is. Mayeras cikkeit sokszor ironikus, vitriolos stílusban írta.

Az 1919-es parlamenti választáson megbukott a Sait Denis-Sceux-i párizsi elővárosi választókerületben.

A hosszú belső küzdelemben, amely 1919-1920-ban a francia szocialista pártban is oly hevesen zajlott akörül, hogy a párt, illetve mely csoportjai csatlakozzanak a Kommunisták Internacionáléhoz, Mayeras már a Szocialista Párt jobbszárnyán állt. A Szajna-megyei szervezet többsége éppen ezért már nem is delegálta a párt híres, 1920. decemberi tours-i kongresszusára, így ezen, mint „pótküldött” vehetett részt, Nord-megye küldötteként. Mayeras ezen a kongresszuson Blum és Bracke⁴³ oldalán ahhoz a kisebbséghez tartozott, amely elvetette a KI-hez való csatlakozást, és azok közé állt, akik azután megalakították az új Szocialista Pártot, az SFIO-t. Mayeras a pártban a CAP (pártvezetőség) tagja lett. Rendszeresen közreműködött a párt napilapjában, a *Le Populaire*-ben. (Ez 1921-től jelent meg.) Dolgozott a *Le Droit du Peuple* (Grenoble) és a *Midi socialiste* (Toulouse) című lapoknak is.

Fokozatosan eltávolodott a szocialista mozgalomtól. Az 1930-as években, amikor már régen nem volt vele kapcsolata, a *Le petit Parisien* című népszerű bulvárlap főmunkatársa lett. Megmaradt a politika színterén, de életét már teljesen az újságírásnak szentelte. Cikkeket írt a *La Dépeche de Toulouse*-be is. Ebben már a szocialista pártot elhagyó tollforgatóként jelentkezett: régi múltjára és a párt akkori tevékenységére „bocsánatkérő” hangnemben visszaemlékező írásokat tett közzé. Rendszeres krónika-rovatot is vezetett.

1941-ben elhagyta a németek megszállta Párizst és Délre menekült. 1942. október 2-án hunyt el Eymoutiez-ben.

Irodalom:

Az idézett és említett szocialista és már orgánumok mellett megnyilatkozásait a pártkongresszusok jegyzőkönyvei és a parlament jegyzőkönyvei (Débats parlementaires) is őrzik.

Jemnitz János

⁴³ Bracke életútját lásd az Évkönyv 1986., Blumét 1997. évi kötetében. A tours-i kongresszusról vö. J. Nagy László írását az 1995-ös kötetben.

Pressemane, Adrien (1879-1929)

1879. január 29-én született Limoges-ban, a francia üvegfúvás és a porcelánkészítés fő (vagy egyik fő-) városában. Ez az iparág akkor élte fénykorát Limoges-ban.

Adrien 12 éves koráig koptathatta az elemi iskolák padját, míg maga is az egyik porcelánüzem tanulója lett. A tanoncévek után „felszabadult” porcelánfestő szakmunkás lett. Nemcsak kiváló szakember volt, hanem intelligenciájával is csakhamar kitűnt társai között. Rengeteget olvasott, autodidaktaként elmélyedt a közgazdasági, a politikai és a szociális irodalomban. Jól kiismerte magát napi politikai kérdésekben csakúgy, mint a szakszervezeti mozgalom ügyeiben. 16 éves korában csatlakozott a limoges-i porcelánfestők szakszervezetéhez. Ez a szakszervezet Limoges-ban, ahol egyébként a szakszervezeti mozgalom általában is mély gyökereket eresztett, igen befolyásos volt. Pressemane pedig egész életében Limoges-ban élt, és e szakszervezet militánsa maradt. 18 éves korában csatlakozott a helyi radikál-szocialista szervezethez, ahol találkozhatott polgári radikálisokkal, de kollektivistákkal is. Nem sokkal ezután Limoges-ban is megalakult a POF (Francia Munkáspárt)⁴⁴ helyi szervezete – amelyet Pressemane szintén látogatott, olykor támogatott is.

1902-ben már ő hozott létre Limoges-ban egy olyan szocialista tanulókört, amely hangsúlyozottan távol tartotta magát a politikai választási harcoktól és kifejezetten csak a szociális és szocialista kérdésekkel, feladatokkal kívánt foglalkozni.

Pressemane ekkoriban bekapcsolódott a helyi Bourse du Travail (Munka Kamara) munkájába is. Sokszor vett részt a gyakran, sőt szinte állandóan súrlódó két szocialista párt rendezvényein is – de a súrlódások visszatartották attól, hogy bármelyikhez is csatlakozzon. Kezdetben az egyesülést és valamennyi szocialista szervezet összefogását is kilátástalannak tartotta. Az SFIO 1905. évi megalakulása⁴⁵, majd 1905. áprilisi párizsi kongresszusa után ő is csatlakozott az egyesült párthoz, az SFIO-hoz. 1905. májusában már a megyei pártszervezet vezetője tagja lett.

Pressemane minden téren rendkívül aktív volt. Kitűnő szónokként, jó hangja révén, a műkedvelő kórusban is szerepelt. Kiderült azonban, hogy nagy jó, eleven tolla is van. A századelőtől megjelenő helyi, megyei szocialista lapok munkatársa, sőt szerkesztője is lett (ami ebben a korban nem

⁴⁴ A POF megalakulásáról lásd Évkönyv 1979, 1980.

⁴⁵ Erről lásd az Évkönyv 1980. évi kötetét.

volt annyira egyedi jelenség a felkészült és tehetséges autodidakta munkások körében).

Ami szónoki képességeit, erejét illeti, Léon Blum később úgy emlékezett rá, hogy Pressemane „lírai hangokat” is meg tudott szólaltatni, Jean Longuet⁴⁶ pedig kifejezetten mint nagy tömegszónokot jellemezte. Nem csoda hát, hogy Pressemane-t, aki egyébként nagyon szerény ember volt, már országosan ismerték. Az SFIO 1906. évi limoges-i kongresszusán beválasztották abba a bizottságba is, amelynek a kizsákmányolás különféle módozatait kellett vizsgálnia, különös tekintettel a mezőgazdasági munkások helyzetére.

1912-ben az SFIO kongresszusán a párt propaganda-bizottságának póttagjává választották.

Pressemane 1906 után 1914-ig a párt majd minden kongresszusán részt vett. 1911, 1912-ben már beválasztották a határozatok szövegező bizottságba, 1914-ben, a kongresszuson pedig abba a bizottságba, amelynek a közelgő parlamenti választások előtt a párt választási kiáltványát kellett megszövegeznie. 1909-ben választották be először az országos pártvezetőségbe, ahová ismételten újraválasztották.

1906-1907 után beválasztották a városi tanácsba. Többször indították ebben az időszakban parlamenti választásokon (és pótvalasztásokon) is – ugyancsak a limoges-i körzetben –, de ekkor nem választották meg.

1912-ben már a megyei szenátus tagjává választották, de a parlamenti választások és a helyi újraválasztáson még mindig alulmaradt. Végül az 1914. évi általános parlamenti választáson került be a parlamentbe. (Későbbiekben Pressemane kevés szocialista parlamenti képviselő egyike volt, akit 1919-ben, majd az 1924. és az 1928. évi parlamenti választáson is újraválasztottak.) Közben – már a világháború napjaiban – megválasztották Saint-Léonard város polgármesterének is.

Pressemane a parlamentben többféle bizottság munkájában vett részt. A parlament teljes ülésein is többször szerepelt. Ő terjesztette elő a törvényjavaslatot a szociális biztosítás kiszélesítésére, illetve – Jaurès⁴⁷ nyomán – a szenátus jogkörének szűkítésére a parlament javára, avagy a halálbüntetés megszüntetésére.

1914 mindenki életében teljes fordulatot hozott. Őt is mindjárt behívták katonának, és a frontra is került. A parlament összehívásakor engedték csak haza. Pressemane a háborút azonnal „vérontásnak” minősítette,

⁴⁶ J. Longuet életútját lásd Évkönyv 1986.

⁴⁷ Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984., valamint Jemnitz János: Jean Jaurès. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

szembefordult „a honvédelem” és az SFIO többsége által is meghirdetett „Szent Egység” jelszavával, amely feladta a külön szocialista álláspontot. Pressemane ezt már 1914-ben sem tette és az ún. „pacifista kisebbség” egyik vezéregyénisége lett mind a parlamentben, mind a szocialista sajtóban. Így tett a Limoges-ban megjelenő szocialista orgánumban, amely a *Le Populaire* különböző fejléceivel jelent meg.⁴⁸

Pressemane elvileg nem utasította el a honvédelmet, de az adott háborút, a saját, francia kormányt és a saját párttöbbség háborús politikáját elmarasztalta. Ugyanúgy, mint sokan, például Jean Longuet⁴⁹, nem ment el Zimmerwaldba és Kienthalba⁵⁰ – mint ahogyan az SFIO más parlamenti képviselői ezt megtették – de a háborús politikát változatlanul következetesen elítélte.

Részint ennek nyomán vált Limoges az ellenállás egyik centrumává. 1916-ban és 1917-ben Pressemane cikkei szinte naponta jelentek meg a fenti szellemben az egész ország egyik legbefolyásosabb lapjában, az ott szerkesztett *Le Populaire du Centre* hasábjain.

Pressemane már 1915-ben szorgalmazta a nemzetközi szocialistakapcsolatot felvételét, bár ennek kereteit leszűkítette az antant-szövetség országainak pártjaira. 1915. májusában aláírta azt a megyei szocialista határozatot (nyilatkozatot), amelyben az SFIO vezetéséhez fordultak avégett, hogy a nyilvánvaló ellentmondások miatt adja fel „a szent nemzeti egység” politikáját. „Tisztázni” is akarta magát, amikor leszögezte: „Mi nem vagyunk a minden áron békét pártján”, hozzátéve, hogy a nemzeti függetlenség megvédését elengedhetetlennek tartja.

Pressemane azután erről az álláspontról nagyon hamar messzebb jutott. Már azok sorába állt, akik az SFIO-ban – a pártvezetéssel szemben – a nemzetközi szocialista kapcsolatok felújítását szorgalmazták, nem szűkítve ezt az antant országok pártjaira.⁵¹

A pacifista „Kisebbség” élharcosa maradt 1915 folyamán, a párt 1916. december kongresszusán⁵², s ennek hangos és befolyásos szószólója maradt a csúcspártvezetőségben (CAP). 1916. májusában a szélesebb pártválasztmány (Conseil National) ülésén is ebben az értelemben szólalt fel, és követelt „felhatalmazást” a CAP-nak a béke és a nemzetközi szocialista kapcsolatok helyreállítására.

⁴⁸ E lapnak és Pressemane cikkeinek nagyobb terjedelmet szentelt Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

⁴⁹ Jean Longuet életútját lásd Évkönyv 1986.

⁵⁰ Zimmerwalddhoz lásd Évkönyv 1980., Kienthalhoz 1981.

⁵¹ Lásd Jemnitz: A nemzetközi munkásmozgalom ...

⁵² Uo.

Az SFIO 1916. decemberi kongresszusán Pressemane megint hasonló határozati javaslatot terjesztett be. Ezt ezúttal megtoldotta azzal, hogy a pártfegyelmik megszüntetését szorgalmazta a „kienthali zarándokok” (vagyis a három szocialista parlamenti képviselő, A. Blance, Pierre Brizon és Raffin-Dugens) javára.⁵³

Blance 1917. márciusában, a Kisebbség nevében az SFIO pártválasztmányi ülésén szorgalmazta a nemzetközi szocialista kapcsolatok helyreállítását; még hozzá olyan szöveget terjesztett elő határozati javaslatként, amelynek kinyomtatását a háborús cenzúra betiltotta. 1917. márciusában a Kisebbség egyik képviselője részt vett az antant-szocialista pártok nemzetközi londoni konferenciáján.⁵⁴

1917. májusában a pártválasztmány ülésén őt bízták meg, hogy szövegezze meg az SFIO nyilatkozatát az orosz forradalomról, amit azután Vincent Auriollal⁵⁵ együtt terjesztettek elő, és el is fogadtak.

Az SFIO 1917-es októberi bordeaux-i kongresszusán⁵⁶ megintcsak ő terjesztett be határozati javaslatot a Kisebbség nevében nemcsak a honvédelem elfogadására, hanem egyúttal az annexiók és kárpótlás nélküli béke, a leszerelés, a népek önrendelkezési joga és a Népszövetség gondolatának az elfogadására is.

Pressemane ugyanezen a kongresszuson már fellépett a szocialista pártok „háborús céljainak” akkor égetően fontos, világos meghatározásáért is.

Pressemane üdvözölte az 1917-es orosz forradalmakat, majd a szocialista pártban kibontakozó éleződő vitákban nagyon sajátos helyet foglalt el. Ott volt a tours-i kongresszuson⁵⁷, amely megpecsételte a kommunisták és a szocialisták szétválását, de miközben Pressemane és a mögötte felsorakozók nem lelkesedtek a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozásért, Pressemane Léon Blumhoz és „a kisebbség többségéhez” sem csatlakozott. Ehelyett a szocialisták és az új, kommunista többség további összefogását szorgalmazta.

Pressemane Tours-ban is maga mögé tudta állítani egész megyei párt-szervezetét és jelentős kisebbséget alkotott a szavazásokon. A szakadás

⁵³ Jemnitz J.: A nemzetközi munkásmozgalom ... I.m.; Raffin-Dugens életútját lásd Évkönyv 1986.

⁵⁴ Az 1917. márciusi konferenciához lásd Jemnitz János: A szocialista pártok és a háború 1914-1918. Kossuth, 1969.

⁵⁵ Auriol életútját lásd Évkönyv 1984.

⁵⁶ A bordeaux-i kongresszusról lásd Jemnitz János: A szocialista pártok ...; valamint Jemnitz János: A német párt 1917 őszi würrzburgi, és a francia párt bordeaux-i kongresszusa. Századok, 2002. 1. szám

⁵⁷ A tours-i kongresszushoz magyarul lásd Évkönyv 1995. (E kongresszusnak egyébként is nagy irodalma van.)

után a Szocialista Pártban maradt, azt támogatta, de elutasította a Moszkva-elleni támadásokat. Változatlanul alapvetőnek tekintette az osztálypárt és a szocialista forradalom megvalósítását, miközben a Komintern híres „21 pontját” is elfogadhatatlannak tartotta.

Jórészt Pressemane-nak és addigi következetes állásfoglalásainak köszönhetően megyéjének (Haute-Vienne) többsége az SFIO-ban maradt. Ez a megye maradt az SFIO egyik fő erőssége, egyúttal megőrizve proletár és erősen szocialista jellegét. Pressemane régi aktivitása és egészsége azonban hamarosan megrendült. 1929. január 29-én (alig 50 évesen), szülővárosában, tevékenységének fő színhelyén meghalt.

IRODALOM:

Les Socialistes. Paris 1909-1914.

Jean Longuet: Adrien Pressemane, La Nouvelle Revue Socialiste 1928-1929

L.O. Frossard: Sous le signe de Jaures. Paris 1943.

P. Louis: Histoire du socialisme en France. Paris, 1947, 1950.

D. Ligou: Histoire du socialisme en France (1871-1961). Paris, 1962.

G. Lefranc: Le mouvement socialiste sous la troisième république. Payot, Paris, 1977.

Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français. Paris

Jemnitz János

Pressensé, Francis de (1853-1914)

Mindenképpen rendhagyó életrajzra hívjuk fel olvasóink figyelmét. Mai világunkban (ami legalább az utóbbi 20 évre értendő) igazán nem túl gyakori, hogy valaki jobbról érkezzen balra, kifejezetten a szocialisták közé. Ráadásul elit nemesi családból – amit a hangsúlyos „de” előnév jelez – s nem ifjan, kora húszas éveiben, hanem már befutott „karrierdiplomataként”, karrierjének hátat fordítva. (Ilyen esetek utóbb Nagy-Britanniában fordultak elő, amikor az 1914-es korszakban érkezett el a brit mozgalomhoz Arthur Ponsonby, Charles Trevelyan és E. D. Morel.)⁵⁸

Párizsban született 1853. szeptember 30-án. Anyja művelt, könyveket író asszony volt (könyvei részben meg is jelentek). Apja protestáns lelkész, aki részint Lausanne-ban, részint német egyetemeken végzett. Már 1864-ben, Párizsban keresztény-liberális folyóiratot szerkesztett, majd 1871-ben

⁵⁸ Ponsonby és Trevelyan életútját lásd Évkönyv 1996., Morelét 1998.

senátorrrá választották. Vagyis a szülői hagyaték nem mutatott a szocialista mozgalom felé.

Ifjúsága is rendkívüli volt. Középiskolái után 17 éves korában rövid időre Londonba került, ahonnan ifjú kora ellenére az előkelő genfi *Journal de Genève* tudósítója lett. Majd kirobbant a francia-porosz háború. A fronton harcolt, fogságba is esett. A háború után „némi késéssel” végzett jogot Párizsban. (A diplomát már 1878-ban szerezte meg.) Mindjárt ezután egy oktatási miniszter kabinetjében kezdett dolgozni.

1880-ban már Franciaország konstantinápolyi követségén követségi titkár. Majd a washingtoni követségen dolgozik, hogy már 1882-ben hátat fordítson a diplomáciai karriernek. Ugyanekkor kezdődött egy életre szóló újságírói, publicisztikai tevékenysége.

Pressensé akkor még liberális köztársasági vizeken evezett. A politikai és szociális kérdések felé is ilyen, erősen morális szempontból közeledett – ami mutatta, hogy a konzervatív családi hagyományok még éreztetik hatásukat. Az újabb, igazi nagy váltás a Dreyfus-válság kapcsán következett be Pressensé életében is. A morális felfogás és az igazság megcsúfolása mélyen felháborította. Az „ügy” kipattanásának első pillanatai után otthagya a konzervatív tábor, és a hagyományosan befolyásos konzervatív napilapot, a *Temps*-t, ahol addig szemleíró volt. Átsorolt a liberális-radikális, dreyfusard *l'Aurore*-hoz.

S a politikai átfordulás tovább tartott. Pressensében élt a szociális érzékenység, az igazságkeresés is – no meg opponálta a háborúkat és a gyarmatosító kalandokat. Mindez fokozatosan eltávolította a III. Köztársaság polgári pártjaitól, és a munkásmozgalom, a szocialista mozgalom felé fordította. Mindebbe azután még belejárt az is, hogy Pressensé a szocialista pártban, annak élén találkozhatott Jaurès-zel⁵⁹, vagyis egy olyan személyiséggel, akivel, mint kiderült, a legtöbb kérdésben egybevágott a felfogása. A nagy válság idején kiállt az üldözött és támadott Zola és Picquart ezredes mellett, 1905-ben pedig már csatlakozott az egyesült szocialista párthoz, az SFIO-hoz.

Pressensé maga is megírta a szocialista párthoz fordulásának történetét és annak indokait. Ő maga hangsúlyozta, hogy ez „nemcsak az ügy (a Dreyfus-ügy – J.J.) miatt történt” – bár annak kétségtelenül megvolt a hatása. A szociális gondolatok azonos felfogása miatt is, s azért is, mert ő is már másként nézett „a proletariátusra”. A társadalmi bajok orvoslását már csakis a „reformista és evolúciós” úton tartotta elképzelhetőnek.

Pressensé azt is megírta, hogy ez a fordulata nem egyik pillanatról a másikra következett be. Előtte nagyon alaposan megismerkedett a szocializ-

⁵⁹ Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984.

mussal. „Azonosulni tudtam a szocializmus politikai és gazdasági gondolataival” – írta. Hosszabb átfordulása idején rendszeresen írt a radikális és részben szocialista *Justice* napilapba, hogy azután, az 1904. után megjelent, Jaurès szerkesztette *l'Humanité*-nek legyen rendszeres szemleírója. Pressensének ez az önvallomása és önéletrajzi sorai is már a *l'Humanité* 1905. márciusi hasábjain jelentek meg.

Francis de Pressensének, a más vizekről érkezett szocialistának valahogyan azonnal nagy morális súlya támadt a mozgalomban, s azon kívül is.

Már szocialista támogatással, az 1902-es parlamenti választáson Lyonban képviselővé választották, majd 1906-ban újraválasztották. Az első parlamenti ciklusban, amikor éppen fellángoltak a harcok az állam és az egyház szétválasztása kapcsán, Pressensé is bevette magát a parlamenti harcokba. Mindkét ciklusban, tényleges szakértőként szólalt fel külpolitikai kérdésekben – Jaurèsnek e vonatkozásban is értékes segítője lett. Az volt a II. Internacionálé nevezetes stuttgarti kongresszusának előkészítése idején is, amikor ismeretesen a háború, illetve az antimilitarizmus kérdése nemcsak napirendre került, de nagyon heves vitákat is váltott ki.⁶⁰

1902, az egyház és az állam elválasztási harcai idején Francis de Pressensé is a polgári pártokkal folytatható „blokkpolitika” támogatója volt. Ám – miként Jaurès és a francia szocialisták többsége – ő is feladta ezt több okból, 2-3 évvel később.

Pressensé élete utolsó 10 évében (1914-ig) részt vett a legkülönbélebb parlamenti vitákban. Emellett ott volt a szocialista párt nevezetes 1905-ös egyesítő kongresszusán⁶¹, majd tevékenyen részt vett az 1911., valamint az 1913. évi pártkongresszuson.

1905-ben több cikkben üdvözölte az orosz forradalmat a *l'Humanité* hasábjain. Ugyanekkor, ugyanitt elutasította a „blokkpolitika” felújításának hamis kísérletét, amelyet polgári politikusok magas szinten vetettek fel. Ezt azonban már túlhaladottnak ítélte, s hangsúlyozta, hogy a téték már másutt vannak.

Ugyanekkor Jaurès oldalán hangsúlyosan szorgalmazta a szocialisták egységének megteremtését. Ezért és ilyen szellemben maga is részt vett (megintcsak Jaurès oldalán) a II. Internacionálé ilyen szempontból is oly fontos 1904. évi, amszterdami kongresszusán⁶². Ezt követte a francia szo-

⁶⁰ A stuttgarti kongresszushoz lásd Évkönyv 1987. és 1994., valamint Jemnitz János: A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi kongresszusán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

⁶¹ E kongresszusról magyarul lásd Évkönyv 1980.

⁶² Az amszterdami kongresszusról magyarul lásd Évkönyv 1979., valamint A II. Internacionálé kongresszusai. Kossuth Kiadó, 1989.

cialisták tényleges egyesítő kongresszusa (mint már említettük, 1905-ben) – ahol Pressensé megintcsak ott volt.

Pressensé abszolút társa volt Jaurèsnek, mind a háborús veszély felismerésében, s az ellene folytatott harcban, mind az internacionalizmus, a szocialista internacionalizmus nagyon tudatos igenlésében. Ezt Pressensé ugyancsak ismételten megtette, mind a parlamentben, mint a párt kongresszusain, rendezvényein és a *l'Humanité* hasábjain.

Pressensé tagja, sőt egyik vezetője volt az Emberi Jogok Társasága nevű, jól ismert, akkor még csak francia szervezetnek.

1912-ben első ízben választották be az SFIO vezetőségébe. A párt 1912., majd 1913. évi kongresszusán újraválasztották. 1913-ban azután a II. Balkán-háború kapcsán mondott le tisztségéről.

Egy évvel később, 1914. január 19-én Párizsban halt meg.

IRODALOM:

Parlamenti jegyzőkönyvek, az SFIO kongresszusi jegyzőkönyvei, számtalan napilap és folyóirat, a felsoroltak mellett a *La Revue Socialiste* is.

Le Parti socialiste et la guerre (másokkal együtt), Paris, 1908.

Le Parti socialiste et le loi (másokkal együtt).

A nevezetes 3 éves törvény ellen. Paris, 1913.

IRODALOM DE PRESSENSÉRŐL:

Le Parti socialiste. Paris, 1912-1913.

Daniel Ligou: *Le Parti Socialiste*. Paris 1962.

Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français.

Jemnitz János

Tolain, Henri Louis (1828-1897)

1828. június 18-án született Párizsban. Munkáscsaládba született, és sok osztályostársához hasonlóan csak tizenegy éves koráig járhatott iskolába. Ezután tanonc lett, kitanulta a bronzvésnökséget. Kezdetben egy kisebb műhelyben dolgozott sokadmagával, majd saját műhelyt nyitott. 1862-ben már tagja annak a híres munkásküldöttségnek, amely a londoni világkiállításán találkozott az angol munkások egy csoportjával. (Ez a találkozó az I. Internacionálé előtörténetévé vált.) Tolain, aki megismerkedett Proudhon⁶³ munkáival, felfogásában alapvetően proudhonista lett. Mint

⁶³ Proudhon életútját lásd Évkönyv 1984.

ilyen vált a Párizsban szervezkedő munkások egyik vezéralakjává, s vezetete 1864-ben a francia munkások küldöttségét Londonba. Így ő lett az I. Internacionálé alapító tagja, az ott létrehozott Főtanács egyik francia tagja, aki igen aktívan belefolyt a napirendre kerülő ügyek tárgyalásába⁶⁴. Ott volt az I. Internacionálé több kongresszusán, így az első, genfin, s aktívan szerepelt is⁶⁵.

Tolain természetesen a francia szekció vezetésében is jelentős szerepet játszott⁶⁶. Egyben a korszak egyik befolyásos, ha nem a legbefolyásosabb antibonapartista-szocialista munkásorgánumának, a *Courrier français*nek lett a szerzője, majd a munkásrovat, később (1866 után) pedig az egész lap szerkesztője.

A későbbiekben azonban, ahogy az Internacionáléban néhány kérdésben kiéleződtek a viták a „marxisták” és a „régí proudhonisták” között (így a sztrájkok támogatásának kérdésében, avagy a politikai harc, a politikai demokráciáért, a szabadságjogokért folytatott küzdelem vállalásában), Tolain lassan kiszorult a Főtanácsból és az I. Internacionáléból is. Új emberek, a „fiatal”, avagy „baloldali proudhonisták” váltották fel a francia szekció élén is.

Szembekerülése és kiszorulása az Internacionáléból és a radikalizálódó francia szekcióból az 1850-es évek végére már befejeződött. Ráadásul 1870/71-ben bekövetkezett a francia politikai élet ismert forradalmasodása. Tolain ezúttal már a szó szoros értelmében a barikádok túlsó oldalán foglalt állást és helyet. 1871-ben a választások során az ún. „versailles-i nemzetgyűlés” parlamenti képviselője lett. Mindenesetre Tolain az első munkás pártképviselek közé tartozott a francia parlamentben is. Ám tevékenysége már ugyanúgy nem tartozik a munkásmozgalomhoz, mint 1876 utáni szenátori működése sem. Ennyiben a nagy „elfordulók” és nagy polgári karriert befutók egyik nagy pionírja volt. 1897. május 3-án Párizsban halt meg.

IRODALOM:

Az I. Internacionálé meglehetősen nagy irodalmának minden jelesebb munkája megemlékezik róla. Tolainnek az I. Internacionálé kongresszusain elhangzott beszédeit lásd az orosz nyelvű kongresszusi jegyzőkönyvekben, illetve a Jacques Freymond szerkesztette La Première Internationale kötetben.

Jemnitz János

⁶⁴ Erről bővebben lásd Jemnitz János: Az I. Internacionálé. IN: Az I. Internacionálé és Magyarország. Kossuth Kiadó 1964.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

ELHUNYTA

Anna Lindh (1957-2003)

1957. június 19-én született a svédországi Enskedében. 1977 és 1979 között Enköping városi tanácsának tagja. 1977-1980-ban Uppsala kerületben a svéd Szociáldemokrata Ifjúsági Liga országos elnöke.

1982-től az Uppsalai Egyetem jogi professzora, 1982-1983-ban bírósági tisztviselő a stockholmi városi bíróságon. 1982 és 1985 között parlamenti képviselő, a parlamentben az adózási bizottságban dolgozik.

1984 és 1990 között ismét ő lesz az Ifjúsági Liga elnöke. Egyben a kormány által alakított, alkohol- és kábítószer ügyekkel foglalkozó bizottság elnöke. 1987 és 1989 között a Nemzetközi Szociáldemokrata Ifjúsági Szövetség alelnöke is.

1991-től a Svéd Szociáldemokrata Munkáspárt (SAP) tagja.

1991 és 1994 között parlamenti képviselő, a főváros kulturális bizottságának elnöke, egyben a stockholmi városi színházat felügyelő bizottság elnöke.

1994 és 1998 között foglalkoztatási miniszter.

1998-ban újra megválasztják parlamenti képviselőnek; az alakuló új kormány külügyminisztere lesz.

2003 nyarán külügyminiszterként lett Stockholmban – Olof Palme után viszonylag rövid időn belül ismét – „magányos gyilkos” áldozata. Két gyermek anyja volt.

Forrás: <http://www.wsws.org/articles/2004/feb2004/swed-f04.shtml>

Luigi Pintor (1925–2003)

Az Olasz Kommunista Párt (PCI) központi bizottságának egykori (1959–1969) tagja, utóbb az 1969-ben létrehozott Il Manifesto csoport, a pártból még abban az évben kizárt frakció jelentős vezető egyénisége volt, az ugyancsak *Il Manifesto* (Kialtvány) néven kiadott lap főszerkesztője. A pártból való akkori eltávolítása ellenére a Gramsci alapította újság, a *l'Unità* – valaha hivatalos kommunista pártlap, ma egyszerűen „lap”, mely-

nek az 1960-as évek első felében szintén egyik szerkesztője volt – búcsúztatójában mint „kommunistát és újságíró” idézte föl. Valóban az volt, mégpedig meggyőződéses, jelző nélküli kommunista. Nem fogadta el, sőt ingerülten reagált rá, ha akár barátai is kizárása után eretnek, rendhagyó kommunistának minősítették.

A világháború utolsó éveiben Rómában fegyverrel harcolt a náci megszállók és az olasz fasiszták ellen. Annak az értelmiségi körnek az aktív részeseként csatlakozott a PCI-hez, amely a párt 1945 utáni történetében igen fontos szerepet töltött be. Többen közülük utóbb fontos párttisztviselőket töltöttek be. Mario Alicata és Pietro Ingrao a párt vezetői lettek, Franco Ferri hosszú ideig a PCI-hez kötődő Gramsci Intézet igazgatója, később parlamenti képviselő. Pintor ebben a körben, majd a szerkesztőségi viták kereszttüzében edződött. Militáns újságírói teljesítményeire sokan fölfigyeltek. A legkiválóbbak közé sorolták, sőt Enrico Berlinguer¹, a PCI főtitkár-helyettese, később főtitkára egy alkalommal nem habozott a legnagyobb olasz újságírónak titulálni. Berlinguer a Manifesto-csoporttal folytatott vita valóban nagy horderejű tartalmi kérdéseiben egy ideig ezért is tanúsított nagy türelmet, ám végül a KB többségével kizárásukra szavazott.

Pintor nem akárkikkel alakította meg a nemzetközileg ekkor, 1968–69-ben ismertté vált pártfrakciót. Vezetője Rossana Rossanda, nemkülömben Aldo Natoli vele együtt a KB tagja volt, Lucio Magri a *Manifesto* első főszerkesztője, Massimo Caprara egy időben Palmiro Togliatti² személyi titkára. A Varsói Szerződés öt állama 1968-as csehszlovákiai inváziójában a PCI maga is az államok és a pártok szuverenitásának durva megsértését látta, és bírálatával sem fukarkodott. A Manifesto-csoport azonban a pártot arra ösztönözte, hogy szakítsa meg kapcsolatát a csehszlovákiai beavatkozást végrehajtó, illetve az azt támogató pártokkal. Pintornak és társainak azt is a szemére vetették, hogy követelték: ismerje el a párt saját belső áramlatainak, platformjainak a létét, és ismerje el a stratégiát érintő alapkérdésekről valójában már javában folyó, ám nem eléggé nyílt és következetes eszmecsere létjogosultságát. Ez a vita a pártban lényegében Togliatti halála óta folyt, a Giorgio Amendola nevéhez kötött „jobbszárny” és Pietro Ingrao baloldalinak elkönyvelt vonala között. A fő nézeteltérés az volt, vajon a rendszeren belül demokratikusan kivívott strukturális reformok nyithatnak utat a szocialista jövő felé, vagy a radikális tömegharc erőteljes kibontakoztatása. Pintorék a párt két szárnyának ezt az elvi polémiáját azzal bonyolították tovább, hogy ha nem is másolásszerűen, de minden ország szá-

¹ Berlinguer életútját lásd az Évkönyv 1987. évi kötetében.

² Togliatti életpályájáról lásd az Évkönyv 1994. évi kötetét.

mára példaértékűnek tekintették a kubai, illetve a vietnami tapasztalatokat és harcmodort. Várakozással tekintettek a kínai „kulturális forradalomra” is, amelynek szintén permanens harci jellege ragadta meg őket. Az olasz szélsőbal, benne a Manifesto jelszavai akkoriban Castro, Mao, Ho Si Minh nevét skandálták.

Pintor abból indult ki, hogy a PCI-nek az elbürokratizálódott szocialista modellek helyett ezeket a permanens forradalmi tapasztalatokat kellene egyesítenie az 1968–1969-ben magasra törő sztrájkmozgalmakkal, szakszervezeti harcokkal, diákmegmozdulásokkal, a nemzetközi küzdőtéren végigsöprő újító szellemű nyugtalanságra támaszkodva. Egyben azt hirdette, hogy ha a PCI egyértelműen elhatárolódna a meggyőződése szerint mély válságban lévő Szovjetuniótól és az általa vezetett tömböktől, győzelemre vihetné Olaszországban a szocialista forradalmat. Ezt hirdette társával együtt az útjára indított, feltűnő sikerű – átlagosan 40000 példányban eladható – *Il Manifesto*-ban, amely később napilappá alakult, tematikájából és mondanivalójának hevületéből mindmáig jottányit sem engedve. Pintor vezércikkeire az olvasók zsurnalisztikai mesterművekként emlékeznek, amelyek be tudták tölteni az olasz baloldal mindenkori barométerének a szerepét. A lap ma is „kommunista napilapként” hirdeti magát, és rendszeres intellektuális provokációkkal igyekszik ébren tartani az olasz baloldal lelkiismeretét. Igaz, ebben nincs egyedül.

Pintor 2003. május 10-én hunyt el. A május 19-i temetésén elhangzott búcsúztatójában a Manifesto-csoport egyik alapítója, Luciana Castellina fölvetette, hogy ha a PCI 1969-ben nekik adott volna igazat, akkor húsz évvel később nem jutott volna oda, ahová jutott. Giovanni Berlinguer (Enrico testvére) viszont, elszakadva előre leírt beszédétől, kijelentette: nem tudja, helytálló-e Castellina feltevése. Az azonban tény, hogy a PCI vezetése, a KB, benne az ő szavazatával, tévedett a Manifesto dolgában. Azért tévedett, mert eljárásában fölülkerekedett a mind nagyobb és erősebb pártot célzó felfogás, amely nem tűrhette a sorok megbontását. Valójában vállalnia kellett volna az áramlatoknak a vitákban fölmerülő különböző nézeteit. A párt ezen a módon is erősödhetett volna – ismerte el.

„Késő bánat – eb gondolat”, tartja a közmondás. A szónok és a Piazza Farnesén Pintor koporsója körül összegyűlt többbezes tömeg bizonyára nem így gondolta. A sajátos „mozgalmi” gyász-eseményen a halott és eszméi iránti szolidaritásukat töretlen szimbolikával, összezárt öklök és lengő vörös zászlók fölemelésével fejezték ki az egybegyűltek, azt fejezve ki, hogy a hagyomány megfáradt, idős hordozói meghalhatnak, de nyomukba mások, újak lépnek.

Pankovits József

Paul Marlor Sweezy (1910-2004)

Paul Sweezy életműve gazdag és önmagáért beszél. Ebből az alkalomból csak egy hozzám írt leveléről szólok. A levelet sok évvel ezelőtt kaptam Paultól, és most csak a leglényegesebb részeit idézem föl. Ez a megindító levél is tanúsítja, hogy mennyire mélyen és világosan tudta átlátni a nagyon bonyolult és sokszor elszomorító és nyugtalanító jelenségeket, amelyek korunk és országaink társadalmában végbemennek. Ez a rálátás és megértés persze elválaszthatatlan attól a vezérlő és irányító meggyőződéstől, hogy amire szükség van, az a társadalom globális, életképes szocialista átalakítása, s hogy ezt miként elemezte és értékelte az eseményekhez és a változásokhoz képest.

Sweezy, szokásától eltérően, ebben a levélben, 1987. október 21-én nem írógéppel, hanem kézzel írt. Cavtatban, a Dubrovnik melletti jugoszláv kisvárosban, egy konferencia színhelyén fogalmazta. Itt tartották éppen annak a véleménycsere sorozatnak a szokásos, évi konferenciáját, amelynek „A szocializmus a világban” fő címet adták.

A konferencián 2-300 ember gyűlt össze. Nagyon eltérő meggyőződésű emberek a világ minden sarkából, Északról és Délről, Keletről és Nyugatról. Sweezy innen azt írta: „Amit itt nagyon jól megfigyelhetünk, az az, hogy a kor, amelyben mi most élünk, az nem a marxizmus, hanem a kapitalizmus válságáról tanúskodik.”

Igen jellemzően, nem sokkal azután, hogy Cavtatból megkaptam Paulnak ezt a levelét, megszűnt létezni az a kerekasztal, amelyen „A szocializmus a világban” témát tárgyalták – valóban a világ valamennyi részéből érkezők körében. A válság azonban már 1987-ben világosan megmutatkozott Cavtatban is, e nagyon sokszínű társaságban, amikor az emberek magukat még mint „szocialista professzorokat” tüntették fel. Sweezy ebben a levelében már szembenézett korunk eme legnagyobb válságával. Azt is látta, hogy ez hatalmas kihívás. „Azt nem lehet pontosan megjelölni – írta –, hogy ez a válság mikor kezdődött, de azt hiszem, nem tévedünk, ha a kezdetet az 1929/1932-es nagy összeomlásban jelöljük meg. ... Utána ez a rendszer hosszabb, negyedszázados lélegzetvételnyi szünetet kapott a második világháborúval”, majd azzal az újjáépítési szakasszal, amely Európában már amerikai dominancia alatt következett be. Ám a mélyen ható erők változatlanul ott munkáltak a mélyben, és hallatlan intenzitással törtek a felszínre az 1970-80-as években, amikor ez a háború és az utána következő gazdasági expanzió véget ért. Ekkor és ezzel az a tőkefelhalmozás, amely mindig is a tőkés rendszer felhajtóereje volt és maradt, óriási léket kapott, s egyfajta stagnálás kezdődött.

Ebből ez a rendszer nem is tud kimászni, csak újabb olyan véres orgia és pusztítás révén, amelyet csak az első avagy a második világháborúhoz lehet hasonlítani. Más szavakkal azt is lehetne mondani, hogy ez a harmadik világháborút is jelentené. Azonban a történelem iróniája (és ugyanakkor a lényeges újság a jelenlegi helyzetben), hogy a harmadik világháború jellege megváltozott, és elveszítette megfiatalító erejét a tőke felhalmozási folyamata számára. Ez egészen bizonyosan a civilizált társadalom végét hozza el, legalábbis abban a formában, ahogyan azt mi az írott történelem korszakából ismerjük. Más szavakkal: elpusztítja magát a kapitalizmust, de ezzel együtt annak lehetőségét is, hogy azt egy következő civilizált társadalom váltsa fel. Ez nem azt jelenti, hogy a harmadik világháború elkerülhetetlen, csak annyit jelent, hogy a külső és formális hazugságokkal szemben nekünk ily módon kell szembenéznünk a harmadik világháború problematikájával. Természetesen ez a lényege a dolognak, amennyiben előre pillantva hosszú évekre, egész korszakra húzódik majd el a kapitalizmusnak ez a válsága.”

Természetesen Paulnak ez a teljesen reális diagnózisa a legkisebb mértékben sem gyengítette azt az erőt és kombattivitást, ahogyan minden erejét bevetve küzdött napjaink oly nagyszámú, az egész emberiséget érintő és fenyegető veszedelme ellen, amelyek nagyobbak, mint amelyekkel az emberiségnek valaha is szembe kellett néznie. Hiszen újmódon vetődött és vetődik fel az egész emberiség pusztulása is. Ami Pault magát illeti, ő nagyon mélyen különbözött azoktól, akik magukat egykor valamilyen színezetű szocialistáknak vallották. Paul ezzel szemben a kapitalizmus létező valóságából indult ki, s mindig készen állt arra, hogy elfogadjá azokat, akik e kapitalizmussal szembefordulnak, sőt vezesse is őket.

S amikor az általános pusztulás lehetőségével szembesültünk, s a lehetséges orvoslás után néztünk, Paul azt írta: „Az a véleményem, hogy ez par excellence marxista probléma. Úgy hiszem, erre csak marxista megoldás létezik a permanens forradalom formájában, és a legszomorúbb látvány számomra (de ezt én is megerősíthetem az egész világból való szocialistákkal való találkozásaim nyomán), hogy e marxista szekciók igen sok tagja úgy véli, hogy a kapitalizmus ebből a válságból is még talpra állhat ... mégpedig akár spontán módon, akár pedig valamiféle reformok kényszere folytán, ahogy ez a múltban a válságok idején történt. Hogy miként alakul majd most ez a vita ezen a konferencián mind a gyakorlati, mind az elméleti kérdésekről és kihívásokról – ezt most előre nem lehet megmondani.”

Tizenhét év múlt el azóta, hogy Paul megírta ezt a levelet, s az események minden részletében megerősítették diagnózisának helytálló voltát. Megerősítették radikális szocialista szenvedélyességének igazát is. A két

évtized eseményei másról sem tanúskodnak, mint hogy a tőkés akkumuláció válságából nem találtak kivezető utat, nemcsak a tőkés felhalmozás válságából, hanem a távlati válságból sem. A reformisták kitartóan beszélnek és írnak valamiféle „hosszú felemelkedő, virágzó korszakról”. Mi ezzel szemben az elmélyülő és visszafordíthatatlan tőkés válság közepén találjuk magunkat, amely nemcsak hogy az elszabaduló erőszak valóságos orgiájával fenyeget (ami együtt jár a pusztításokkal), hanem már azzal is, hogy a világ különböző részein tapasztalhatjuk a tartós pusztulás sokféle átkát.

Paul levelének komor üzenete mindnyájunknak szól.

Egy ideje már tudtuk, hogy Paul súlyosan beteg. Mégis, amikor halálának híre elérkezett, súlyos csapásnak éreztem és nagy szomorúság fogott el.

És mégis, a szomorúság egész másfajta érzelemnek kell, hogy utat engedjen. Paul példája bizonyító erejű, lelkesít és munkára serkent. Végeredményben örömteli teljesítményekben hallatlanul gazdag élete volt, amelyet teljes egészében a szocialista jövőnek szentelt.

Mészáros István

*

Mészáros István ezt a megemlékező, tisztelgő írását 2004. április 10-én adta át Jemnitz Jánosnak azzal, hogy ugyanezt a szöveget mondja el majd egy héttel később a New York-i temetésén. Mészáros hozzátette, hogy e nemzetközileg ismert közgazdász, Sweezy, aki egy időben a Harvard Egyetem professzora is volt, 1949 óta szerkesztette a New Yorkban megjelent *Monthly Review* c. marxista folyóiratot, amelynek a „lelke” volt. Ezért „jutalmul” annakidején a McCarthy-féle, a kommunisták és a marxisták elleni boszorkányüldözés korában ellene is per indult, Sweezy azonban ügyét a Legfelsőbb Bíróság elé vitte, és győzött. Ez akkoriban óriási szenzáció volt.

Sweezy emlékeim szerint egy ízben jelent meg az ITH linzi konferenciáján (vagy előadást küldött?). Témája a sztrájkok összehasonlító elemzése volt.

Jemnitz János

A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÍRÓI

Hill, Christopher (1912-2003)

Búcsúzunk tőle annak a nemzedéknek a nevében, amely az egyetemen fél évszázaddal ezelőtt tanulta az egyetemes történelmet.

Két angol marxista történész munkája volt szinte kötelező forrásanyag: Gordon Childé az őstörténet és Hillé az angol forradalom korához. „Csak” ajánlott irodalom lehetett A. L. Morton magyarul ugyancsak olvasható írása. Hill rövid könyve tehát egykor egyértelműen „alpmű” volt, s mindenkire nagy hatást gyakorolt.

*

Christopher Hill történész, a Balliol College¹ professzora január 24-én, hétfőn halt meg 91 éves korában. Hill marxista módon értelmezte az angol polgárháború éveit, s tanítása nyomán azt az eseménysort ma ugyanúgy „angol forradalomnak” tekintik, mint az 1789-es francia és az 1917-es orosz forradalmat.

Hill több mint húsz könyvet és több száz cikket írt nagyon népszerű, közérthető nyelven. Ezzel jócskán hozzájárult ahhoz, hogy történelmünkől a XVII. század időszaka lett a legismertebb. Érdeme van abban, hogy a marxizmust számításba vehető, intellektuális alternatívává lett a történelem liberális, empirikus értelmezésével szemben. Hillt még a más véleményen lévők is becsülték, mind látókörének szélességéért, mind a dokumentumok ismeretéért, azok magyarázatáért és az apró részletek bemutatásáért. Ellenfelei nem egyszer azzal érveltek, hogy Hill annyira jól ismeri a kérdéses korszakot, hogy bármit be tud bizonyítani, amit csak akar.

Talán a legnagyobb eredménye nem is az, hogy szigorú formulákat dolgozott volna ki, vagy kísérletet tett volna az egyenes osztálygyökerek kimutatására olyan emberek körében, akik persze nem is hallottak az osztálytudatról, hanem abban, hogy nagyon finom, diverzifikált leírásokat és magyarázatokat adott, és lehetővé tette az eszmék történetének megértését.

¹ A Balliol College az Oxfordi Egyetem egyik nevezetes kollégiuma. Számos nevezetes diákja volt, pl. a későbbi munkáspárti kormányfő, Harold Wilson.

Hill volt az, aki a *Telegraph* szerint a marxista történészek közül a legmagasabb tisztet érthette el az angolul beszélő világban – Master, vagyis a Balliol igazgatója lett. Ez azért történhetett így, mert a brit konzervatív beállítottságú szellemi elit² megítélése szerint Hill hatalmas eredményeket ért el a vallástörténeti kutatásokban s részint saját családi nonkonformista öröksége folytán – a különféle szekták és csoportok, mint a levellerek, a diggerek és mások szellemi vonulatának megértetésében. Márpedig ezek akkor nagyon is ható csoportok és erők voltak.

Hill egyik lényeges „felfedése” volt, hogy a XVII. században a kereszténység mindegyik fő vonulata haladó szerepet játszott, mind polgári (burzoá), mind demokratikus értelemben.

Hill előtt az angol forradalom folyamatait a történétírók csak politikai, alkotmányos (királyság-köztársaság), illetve vallási kategóriákban értelmezték. 1940-ben jelent meg első, nagy jelentőségű könyve: „The English Revolution 1640.” (Az angol forradalom, 1640.). Ebben mindezt marxista értelmezésben jelenítette meg, s azt bizonyította, hogy akkor ugyanúgy osztályok harca ment végbe, mint az 1789. évi francia forradalomban. „A régi államhatalmat, amely lényegileg a feudális rendet védelmezte, erőszakosan döntötték meg, és a hatalmat új osztály vette át, amely szabadabb lehetőséget biztosított a további kapitalizálódásnak.”

Hill sokat köszönhetett Marx és Engels írásainak, valamint a szovjet történetírásnak, amikor a polgárháborút úgy fogta fel, mint osztályharcot, amely I. Károly despotizmusa, valamint az őt és a régi rendet védő egyház és a feudális nagybirtokosok ellen irányult.

Ezt a könyvet akadémikus körökben megvetéssel fogadták. Hill később maga is elismerte, hogy másképpen írta volna meg, „ha tudja azt, hogy túléli a második világháborút”. A könyvet akkor „egy nagyon dühös fiatalember írta” – vallotta be –, aki fellázadt a kor uralkodó történetfelfogása ellen. Mindezek dacára ez a könyv egyfajta klasszikus lett, valóságos forradalmat keltett, és ráirányította a figyelmet a XVII. századra.

Hill nem ragadt bele valamiféle merev marxista értelmezésbe. Később, amikor új és új témákhoz nyúlt, nemcsak finomított előadásmódjában, hanem a folyamatok elvi-elméleti értelmezésében is lényegi módosításokat hajtott végre. Míg korai éveiben a forradalomról azt írta, hogy abban két, világosan elhatárolható osztály ütközött meg – az arisztokrácia, amely a feudalizmust képviselte és a burzsoázia, amely a kapitalizmust – későbbi éveiben ezt jelentősen módosítva úgy fogalmazott, hogy „a forradalmat

² Tudnivaló, hogy a *Telegraph* kifejezetten konzervatív orgánus, bár dolgoznak benne radikálisok is. (pl. Tom Riberg)

nem a burzsoázia robbantotta ki”, de a forradalom utat nyitott a kapitalizmusnak, és lehetővé tette az „ipari forradalom kibontakozását”. Hősei e kapitalista forradalomban a levellerek és a diggerek, akik e forradalmat demokratikusabbá akarták tenni. Hill, kommunista mivolta ellenére tudta, hogy ez lehetetlen.

Természetesen az 1970-1980-as években Nagy-Britanniában is felnőtt a történészeknek egy új, revizionista nemzedéke; mindazonáltal ez az új nemzedék is úgy vélte, hogy e korszak „domináns” történetírója változatlanul Hill marad.

Hill metodista ügyvéd fiaként született Yorkban, 1912. február 6-án. A metodista nonkonformizmus erősen hatott rá az 1920-1930-as években, de felfedezhető ez a hatás későbbi nagy munkáiban is, amikor az angol forradalom vallási, illetve etikai problémáival foglalkozott.

Középiskoláit Yorkban végezte, ahonnan kitüntetéssel és ösztöndíj elnyerésével érkezett a Balliol College-ba. Oxfordban kezdte el tehát egyetemi tanulmányait. Itt lett marxista, részint az 1930-as évek gazdasági helyzete, részint a világhelyzet alakulása miatt. Ezt írta: „A marxizmus tűnt nekem (és akkor sokaknak) a legjobb eszköznek arra, hogy a világot jobbá tegyük.” Egyúttal a marxí gondolatok voltak azok, amelyek Hill szerint „egyedül adják meg a kulcsot a XVII. századi események és az angol forradalom megértéséhez”, amelyek „ezt a forradalmat visszaadják az angol népnek” – tette hozzá. S ebben Hill ugyanazon az úton járt, mint a mai napig a francia történetírók egy része, akik a jakobinus örökséget őrzik.

Hill egyetemi éveiben beletemetkezett a könyvekbe, a marxizmusba és a kollégiumi életbe. Ismét remek eredményeket ért el, kitüntetésekert kapott (amelyekre ugyanúgy büszke volt, mint későbbi akadémiai díjaira). 1934-ben már az oxfordi All Souls College tagjává (Fellow) választották.

Ezt követően tíz hónapot töltött a Szovjetunióban, ahol azt tanulmányozta, mit írnak a szovjet történészek a brit XVII. századról. Hazatérve csatlakozott Nagy-Britannia Kommunista Pártjához (CPGB).

1935-től 1938-ig a Cardiffi Egyetemen tanított, majd visszatért a Balliol College-ba, s ott is maradt a következő 40 évben, leszámítva a háború idejét. A háborúban szolgált gyalogságnál is, és a szovjet élet ismerete révén a Külügyminisztériumban is. Ekkoriban álnéven (A. Holmes) írta meg a „The Commonwealth” (A nemzetközösség) c. munkáját.

A háború után visszatért Oxfordba, de jó ideig nem jelentetett meg újabb nagyobb munkát. Mint később mondta, „háttéranyagokat” írt a CPGB-nek. 1953-ban nagyobb írásban fejtette ki, hogy a szovjet, de az egyetemes történetírás is milyen sokat köszönhet Sztálinnak. Ugyanakkor egy másik könyvsorozatban Leninről is írt egy életrajzot, amely a sorozat-

szerkesztő meglepetésére (szerinte ugyanis a könyv nagyon „sztálinista” volt) a sorozatból a legjobban fogyott.

Első nagy új monográfiája 1956-ban jelent meg: „The Economic Problems of the Church” (Az egyház gazdasági problémái) címen. Ez a könyv nagy sajtóvisszhangot keltett és elismerést szerzett neki az akadémiai világban is.

Ugyanebben az évben jelent meg nagyobb tanulmánya „The Recent Interpretations of the Civil War” címmel. Ebben már jelezte, hogy a következőkben a XVII. század kultúrtörténetével kíván foglalkozni.

Hill 1957-ben a magyar felkelés (Uprising) leverése nyomán, sokakkal együtt kilépett a kommunista pártból, de múltját nem tagadta meg. Mindig is úgy tekintett vissza a Kommunisták Történelmi Csoportban végzett munkájára (ide tartozott többek között Eric Hobsbawm, E.P.Thompson, Rodney Hinton és John Saville is), hogy az nemcsak feltétlenül pozitív volt, hanem hatalmas lökést adott további tevékenységéhez és életében ez tette rá a legnagyobb hatást. Ez a csoport jelentette meg az 1950-es években a Past and Present c. folyóiratot, a kor legjelentősebb történelmi folyóiratát.

Miután Hill elhagyta a CPGB-t, a puritánokkal kezdett foglalkozni, akik központi szerepet játszottak az angol forradalomban. E témakörben első könyve a „Puritanism and Revolution” (1958) volt. Ezt követte: „Society and Puritanism in pre-Revolutionary England” (Társadalom és puritanizmus a forradalom előtti Angliában, 1964), majd az „Intellectual Origins of the English Revolution” (Az angol forradalom intellektuális gyökerei, 1965). Az 1970-es években jelentette meg Oliver Cromwell életrajzát „God’s Englishman” (Isten angolja) címmel. 1972-ben jelent meg új, nagy összefoglaló műve: „The World Turned Upside Down: Radical ideas during the English Revolution” (A fenekestől felforgatott világ: Radikális eszmék az angol forradalom idején). Hillnek ez a könyve is nagy visszhangot vert. Benne egyébként kevésbé, vagy alig ismert, sőt anonim szerzőket, gondolkodókat is életre varázsol.

1958-tól 1965-ig a XVI-XVII. századi történelem előadója volt, majd 1965-ben megválasztották professzornak, s az is maradt 1978-as nyugalmába vonulásáig. Sok könyvet jelentetett meg, többek között a „Change and Continuity in the Seventeenth Century England” (Változás és folyamatosság a XVII. századi Angliában, 1975) címűt.

Szeretreméltó ember volt, mindig szívesen foglalkozott tanítványaival, de azt is tudták róla, hogy nagy követelményeket támaszt, s témáját nagyon szereti.

Nyugdíjba vonulása után tovább tanított és dolgozott. Megjelentette az újabb „English Revolution” (1980) című könyvet, majd „Experience of

Defeat: John Milton and Some Contemporaries” (A vereség tapasztalata: John Milton és néhány kortársa, 1984) című munkáját. Ebben már nemcsak azt írta meg, hogy Milton és társai hogyan és miért csalódtak a forradalomban és a cromwelli diktatúrában; azt is érzékeltette, hogy saját maga is csalódott a szovjet rendszerben.

Hill még az 1990-es években is írt újabb könyveket, ugyancsak a XVII. századról. Az egyik ilyen megkapó téma és könyv a „Liberty against Law” (Szabadság a törvény ellenében, 1996), illetve „The Origins of the English Revolution Revisited” (Az angol forradalom eredete újrajavítva, 1997)³

Forrás: Christopher Hill. Névtelen szerkesztőségi nekrológ. Telegraph, 2003. január 27. (A szöveget H. Haraszti Éva küldte el szerkesztőségünknek, ezúton is köszönjük.)

MARTIN KETTLE

Christopher Hill. A marxista történész, akinek radikális interpretációja megváltoztatta, hogyan gondolunk a XVII. századi angol forradalomra⁴

Christopher Hill, aki most hunyt el 91 évesen, meghatározó értelmezője volt a XVII. századi angol forradalomnak, s egyben mint az oxfordi Balliol College Mastere (igazgatója, 1964-1978) is nagy hatást gyakorolt. Seregnyi könyvéből a diákok több nemzedéke tanult, nemcsak Nagy-Britanniában, hanem világszerte.

Amióta 1940-ben megjelent híres könyve, a „The English Revolution”, nyugodtan elmondhatjuk: az egész XVII. századra vonatkozó történetírást befolyásolta (beleértve a közgondolkodást is).

³ Az 1950-es évek elején az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen Hill könyve nemcsak ajánlott olvasmány volt, hanem kifejezetten abból tanultuk az angol forradalom eseményeit és korát. –J.J.

⁴ Martin Kettle a The Guardian állandó, főfoglalkozású újságírója. Apja, Arnold Kettle, Hill kortársa, az angol irodalom professzora a Leedsi, majd az Oxfordi Egyetemen. Kommunista, méghozzá John Schwarzmantel szerint (akitől a jegyzet anyagát kaptam) nagyon „merek ortodox” kommunista. Persze ez fiára, Martinra már nem vonatkozik. Steve Kettle felvilágosítása szerint Martin Kettle ifjúkommunistaként nőtt fel, de azóta ő is változott, a The Guardian pedig mind a liberálisokhoz, mind a New Labourhoz közeledett.

Nem tudni, hogy Hill mikor lett marxista, azt pedig még kevésbé, mikor csatlakozott a kommunista párthoz. Mindenesetre ez a nagy gazdasági válság, a híres brit „éhségmenetek” idején, a New Deal és Hitler korszakában történt. Megjegyzendő: Hill, még mielőtt elfoglalta oxfordi katedráját, Németországot is megjárta – még Hitler előtt, a Weimari Köztársaság idején. Ezt követte a Szovjetunióban tett első látogatása, amely abszolút pozitív hatást tett rá.

Hill akkoriban rendszeresen látogatta G. D. H. Cole⁵ csütörtöki belső Vitaklubját, ami szintén hatott rá.

Mindenesetre mikorra megszerezte végső diplomáját, kommunista párttag lett, s azután töltött egy évet 1935-ben a Szovjetunióban. Ott súlyosan megbetegedett, mégis egy életre megszerette az oroszokat, az orosz életet. A szovjet politikát illetően azonban később már kritikusabb, kiábrándultabb volt.

1936-tól 1938-ig a Cardiffi Egyetemen tanított. 1938-ban visszahívták a Balliol College-ba. 1940-ben behívták a gyalogsághoz, innen helyezték át az Intelligence Service-hez, majd 1943-ban a háború végéig a Külügyminisztériumba. Ezekről az éveiről azonban nagyon keveset tudunk.

1940-ben több cikke, beszámolója jelent meg (zömmel álneven) arról, hogyan kutatja a szovjet történetírás Anglia múltját, főleg a XVII. század eseményeit.

1940-ben azután megjelent a nevezetes „The English Revolution”. Előzőleg a CPGB történészcsoportjában élénk vita zajlott le a kéziratról A. Leslie Morton és Robin Page Arnot⁶ részvételével, de jelen volt Dona Torr is, akinek véleményére Hill a legtöbbet adott.

Ez a könyv akkor éles támadás volt az uralkodó történetfelfogás ellen, s merőben új értelmezést adott azzal, hogy az 1640-től 1660-ig húzódó éveket forradalomnak értelmezte. E könyvről később ő maga ismerte be, hogy „egy nagyon dühös fiatalember írta”. Mindenesetre nagyon terjedt, és mindmáig kapható.

1946-ban a CPGB történészcsoportjában (History Group) újra megvitaták Hill könyvét, ami szavai szerint is életében a legnagyobb hatással volt rá. Ez a csoport olyan embereket tömörített, mint Rodney Hilton, Eric Hobsbawm, Maurice Dobb, Dona Torr, John Saville, A. L. Morton, Dorothy Thompson, Raphael Samuel, James Jeffreys⁷. Mindahányan méltán vállalkozhattak arra, hogy újraírják Anglia történetét.

Hill ebben a „kommunista korszakában” (amely azért különböző inten-

⁵ G. D. H. Cole életútját, munkásságát lásd Évkönyv 1989.

⁶ Morton életútját lásd Évkönyv 1990, R.P. Arnot-ét 1991.

zítású volt) 1947-ben írta meg a „Lenin and the Russian Revolution” (Lenin és az orosz forradalom) c. életrajzot. Az 1952-ben meginduló Past and present c. márkás folyóiratnak ő lett „a mozgató szelleme”. 1956-ban ez a korszak véget ért, egyrészt a magyarországi események és a szovjet intervenció, másrészt amiatt, hogy a CPGB azt nem volt hajlandó nyíltan elítélni. Hill nem tudta elfogadni a párt belső demokráciájának hiányát sem. Amikor ez a vita kiéleződött, Hill többedmagával kisebbségi memorandumot terjesztett a pártfórumok és az 1957-es pártkongresszus elé. Amikor pedig kisebbségben maradtak, és nem tudtak elérni semmit, kilépett a CPGB-ből.

Ugyanebben az időben Hill magánéletében is válságot élt át. Újraházasodott; egyetemi történelemtanárnőt vett el, aki meghozta számára a nyugalmat is, a boldogságot is. Felesége nála pár hónappal korábban, 2002. augusztusában halt meg.

1957 után Hill karrierje minden szempontból felívelt. Egymás után jelentek meg új könyvei, s ezek általános elismerést nyertek. Akadnak persze, akik a kilépés és a felívelés között okozati összefüggést látnak, Hill ezt azonban mindig tagadta. Hangsúlyozta, hogy 1956/1957 eseményei és az ő történeti kutatásai, eredményei között nincs semmiféle összefüggés.

Aki csak hallotta előadásait – például azt, amelyet 1972-ben tartott a XVII. századi radikális és millenáris mozgalmakról – ezeket soha nem fogja elfelejteni. Mély érzelmektől áthatva beszélt. Szövegeiben nem lehet kimutatni semmiféle prekonceptiót. Megdöbbenő hatást ért el azzal, hogy a valóság talaján mutatta ki a finom intellektuális összefüggéseket, a túlélő tendenciákat, és az elfelejtett poros aktákból, perек anyagaiból felidézett rég elfelejtett gondolkodókat, hajdani szereplőket.

Hill 1965-ben nyílt versenyben nyerte el a Balliol College Masterének rangját és pozícióját. Ez annál feltűnőbb volt, mert alig tíz évvel korábban a magas rangú akadémikusok Hillt még feketelistára tették politikai nézetei miatt. A Balliolból való nyugalomba vonulása után is nagy intenzitással tanított egy másik egyetem felnőtt-távoktatásában. Emellett haláláig új és új munkákat adott ki, közülük nem egy nagy sajtó- és egyetemi vitákat váltott ki.

Forrás: Martin Kettle: Christopher Hill. Whose radical interpretation of the 17 century changed the way of our thinking about the English Revolution. The Guardian, 2003. február 26.

PENELOPE J. CORFIELD

Christopher Hill

Hill szülei nagyon vallásos metodisták voltak. Az egész család minden héten elkerékpározott a templomba. Istentisztelet után, amikor a prédikációt megvitatták, a fiatal Hill nagy vitákba bonyolódott anyjával. Nem sokkal később, amikor elvitte őket a színházba, megbotránkozta szüleit. Ezt úgy tekintették, hogy fiúk „elfordult a vallástól”. A jó családi kapcsolat ennek ellenére fennmaradt. Hill megemlékezései szerint szüleiben később már sokkal kisebb megdöbbenést és megbotránkozást váltott ki az, hogy fiúk a marxizmus felé fordult. Ám az is igaz, hogy Hill egész életében szilárd etikai alapokon állt, akkor is, amikor már elismert egyetemi tanárként és akadémikusként agnosztikus lett.

Barátja, E. P. Thompson történész⁸ ugyancsak szigorú metodista nevelésben részesült, majd ugyancsak marxista lett: egyfajta „világi vallásosságuk” egyik alapja volt annak, hogy családjaik is jó barátságban éltek egymással.

A fiatal Hillre annak idején nagy hatással volt T. S. Gregory, egy csöppet sem konvencionális metodista lelkész! Ezt az is bizonyítja, hogy az 1965-ben megjelent „Intellectual Origins of the English Revolution”-t neki, T. S. Gregorynak ajánlotta, azzal, hogy a korábbi, több évtizedes hatást semmi sem feledtetheti.

Gregory vezette rá Hillt arra, hogy az, ami le van írva, sőt ami általánosan elfogadott, még nem biztos, hogy igaz, és tartósan igaz. Később, amikor erre rákérdeztem, Christopher azt felelte: ez valóban így van; Gregory tényleg egész Yorkshire-ban ismert radikális személyiség volt.

Az 1920-as évektől Christopher Gregory hatására is mélyen hitt az emberek egyenlőségében. Nemsokára nagy örömmel fedezte fel, hogy ugyanezt a nézetet vallották és hirdették a XVII. századi brit puritánok és radikálisok is.

Christophernek kétszer is csalódnia kellett e nézeteinek „életrevalóságában”. Először a történeti múltban, a XVII. században, majd később a kommunista mozgalomban, amelynek ő maga is sok éven át tagja volt. Látnia kellett, hogy a mozgalom mint „fajult el” és vált maga is elnyomó gépezetté. Christopher ettől mélyen elszomorodott, mégsem adta fel soha

⁷ R. Hiltonról lásd E. Hobsbawm sorait (Évkönyv 2004); Saville, Samuel és Hobsbawm írásait többször közzöltük. (D. Thompson Károlyi Mihály levelezőpartnerne is volt.)

⁸ Thompson életútját, munkásságát lásd Évkönyv 1994

egalitarianizmusát és azt a nézetét, hogy a marxizmus adja a legjobb kulcsot mind a múlt, mind a jelen megértéséhez.

Ami legjobban emlékezetemben maradt róla, az szeretetreméltó szellemességének és mély elkötelezettségének ötvöződése. Jól emlékszem hosszú sétáinkra, amikor egyaránt beszélt történelemről, politikáról, irodalomról, vicceket cseréltünk – és olykor nagyokat tudtunk hallgatni. Nem könyvekből tanított. Hitt abban, amit kutatott, és hitt a Régi Jó Úgyben (Old Good Cause).

Forrás: Penelope J. Corfield: Christopher Hill. The Guardian, 2003. március 6. – A cikket Steve Parsonsnek köszönhetjük.⁹

ERIC J. HOBBSAWM

A történészek között

(Részlet 2002-ben megjelent önéletrajzából)

Mi történt a történetírással az én életemben? Azok, aki e téma iránt nem érdeklődnek, egyszerűen átugorhatják ezt a fejezetet, noha nem olyan akadémikus, mint az első percben tűnik. Az emberek nem szabadulhatnak meg múltjuktól, s így azoktól sem, akik azt feljegyezték, magyarázták és építették. Mindennapos életünket, azt az államot, amelyben élünk, azt a kormányt, amely alatt élünk, körülfonják az én szakmám termékei. Mi adjuk a szövegeket, az anyagot az iskolai tankönyvekhez, a „politikuskok” beszédeihez, amikor a múlttól akarnak szólni, sőt az íróknak és a TV-adásokhoz is mi szállítjuk az alapanyagot. Maguk a történészek is tudják, hogy soha nem feledhetik a jelent, még ha a távoli múlttól szólnak is. A történelem megértése ugyanúgy fontos az „egyszerű” polgároknak, mint a szakembereknek. És Nagy-Britannia boldog lehet, hogy olyan óriásai voltak, mint Adam Smith, Edward Gibbon, Charles Darwin, Maynard Keynes, akik kiváló tudósként nagyon közérthetően írtak komoly munkákat a nagyközönségnek. Azt, amiről Marc Bloch úgy írt, hogy a „történészek szakmája”, nos azt az én nemzedékem számára nem tanították a brit egyetemeken. Ezt akkor mi úgy tanultuk meg, ahogy tudtuk.

Nagyon sok múlott azon, hogy a kibocsátott hallgatók (undergraduate students) éppen miféle kapcsolatokat tudtak létesíteni. Az én cambridge-i

⁹ Parsons felvilágosítása szerint P.J. Corfield több egyetem történelemprofesszora volt (Leedsben és Londonban). A XVII. és a XIX. századdal foglalkozott, de a CPGB történetével is.

diákéveimben összesen csak egy erre megfelelő tanár akadt, s noha az órái mindig reggel kilenckor kezdődtek, rendszeresen látogattam őket. S ezt tette az értelmes és radikális történelem szakos hallgatók többsége is. M. M. (Mounia) Postanról van szó, aki ekkoriban frissen érkezett Cambridge-be a London School of Economicsból. Külsőleg úgy nézett ki, mint egy nagyon kedves vörös majom, vagy egy neandervölgyi ősember, de ez egyáltalán nem akadályozta abban, hogy az emberekkel közvetlen kapcsolatokat tudjon kialakítani, s nagy hatással volt a hölgyekre. Postan nagyon kemény orosz akcentussal beszélt angolul. Tárnya a gazdaságtörténet volt, s ebben az időben egyedül a gazdaságtörténet kelthetett érdeklődést a marxistákban Cambridge-ben, noha Postan – óráinak hallatlan intellektuális vibrálása ellenére sem – utazott különösen a népszerűsége. Minden órája úgy zajlott le, hogy először felállított egy alaposan alátámasztott tézist, amit nyomban szét is zúzott az antitézis jegyében, hogy azután ezek helyébe előadja a maga „postani” verzióját, a szintézist. Órái így valóságos ünnepi felüdülést jelentettek abban a zárt és unalmas elszigeteltségben, amelyben Nagy-Britannia a két világháború között élt, s amelynek Cambridge a maga önelégültségével, nagyon jellegzetes példája volt.

Amit még el lehet mondani: 1936-ban kezdtem olvasni az akkor friss *Annales d'histoire économique et sociale* folyóiratot, amely akkoriban még nem volt oly híres Franciaországban sem.

Akkoriban hívták meg előadást tartani Cambridge-be a nagy Marc Blochot. Úgy mutatták be nekünk, mint a középkor legnagyobb élő tudorát. (Ami azt illeti, én semmire sem emlékszem az előadásból, csak arra, hogy Bloch alacsony, zömök ember volt.)

Postan, a meggyőződéses antikommunista volt az egyedüli cambridge-i tanár, aki olvasta Marxot, Webert, Sombartot és a többi nagy közép- és kelet-európaiat. Elég alaposan és tudományosan megjelenítette őket számunkra is, hogy azután meg is bírálja őket. Postan nagyon jól tudta, hogy órái vonzzák a fiatal marxistákat, s bár elmarasztalta, bírálta hitüket a bolsevik Oroszországban, szívesen látta és elfogadta őket társnak és szövetségeseznek. Később, a hidegháború éveiben, amikor szükségem volt a referenciáira, minthogy ő volt doktori munkáim idején a tudományos vezetőm, megnehezítette, sőt lehetetlenné tette, hogy bizonyos állásokat kapjak, mert megírta, hogy kommunista vagyok. Nem mondhatom, hogy ő lett volna a tanárom (mint ahogyan ezt másokról sem mondhatnám). Postan nem teremtett iskolát, nem voltak tanítványai – de ő volt az, aki valósággal hidat épített számomra a nagyobb, szélesebb világ történetírásához. Mindenesetre Postan volt a legeredetibb ember, aki magasabb posztot töltött be a brit történetírásban az egyetemeken a két világháború között; valószínűleg

ő volt a legeredetibb is és nemcsak Nagy-Britanniában. Postan nagyon impresszív, elragadó és abszurd ember volt.

És ami egy történésznél valóban nagyon ritka, óriási képessége volt a fantáziálásra és a romanticizálásra. Így némi túlzással azt is lehet állítani, hogy egy szavát sem lehetett elhinni. Ha történetesen nem tudott valamit kedvelt középkoráról, vagy tanítványai szerelmi kalandjairól, akkor biztosan kitalált valamit. Ő is jellegzetesen „outsider” (kívülálló) volt az akkori Angliában, s minden vágya az volt, hogy „insider” (elfogadott) legyen. Amikor később nyugdíjba küldték a történeti tanszék éléről, nem akart menni, s kitalálta, hogy egy évvel fiatalabb, csak az eredeti orosz dokumentumai nem pontosak ... Persze senkit nem tudott meggyőzni, az emberek ingatták a fejüket és mosolyogtak, s azt mondták: „Na, igen, ez Mounia”.

Forrás: Eric J. Hobsbawm: Interesting Times. A twentieth-century life. Penguin Books, London, 2002. 282-284. old.

Justus Pál (1905-1965)

Justus Pál neve egykor (főként az 1945 utáni években) nagyon ismert volt – de elsősorban mint politikusé, publicistáé, teoretikusé – és nem mint történétíróé. Itt az alkalom, hogy mindazok számára, akik az „örökifjú” Justust egykor személyesen ismerték, születésének 100. évfordulóján föl-villantsuk munkásságának ezt az oldalát is.

Bevezetőben emlitenünk kell, hogy amikor 1945 után átvette a *Szocializmus* szerkesztését, mindjárt az első számokban értelmező és egyben példaként ható cikkekben írt James Keir Hardie-ről¹⁰, a zimmerwaldi mozgalomról¹¹, később pedig Rosa Luxemburgról.

Talán még inkább a feledés homályába vezett (bár félek, hogy a fiatalabb generációknak már Justus neve sem mond éppen sokat), hogy Justus nemcsak átvette Mónus Illés örökségét, amikor az SZDP részéről a Népszava Kiadónál megjelentette saját szerkesztésében Marx és Engels műveinek első 1945 utáni, két kötetes magyar válogatását, hanem nagyon eredeti elő-

¹⁰ Hardie életútját lásd Évkönyv 1981.

¹¹ Ennek immár nagy magyar történeti irodalma is van. Egyebek között lásd Évkönyv 1980, 1981.

szót is írt hozzájuk, jórészt a nemzetközi munkásmozgalom témájából és előtörténetéből. Most ezekből emelünk ki egy parányit.

Mielőtt azonban ezt megtenném, „ceterum censeo” alapon megemlítem: Justus, mielőtt 1949-ben letartóztatták, egy nagyobb Freiligrath-tanulmányon dolgozott, ami – bár költőről van szó – mint ismeretes nemcsak irodalomkötet. Ez az írása 1956 után, s azután Justus egész életében sem került elő. De hátha egyszer igen!

Térjünk vissza a Marx-Engels válogatáshoz és Justus előszavaihoz. A kötetek 1947-ben jelentek meg, a Szocialista Könyvbarátok sorozatában. A két kötet elé Justus általános bevezetőt írt. Ennek elején felhívta a figyelmet arra: a megjelentetés nem véletlen, pontosan 100 évvel a Kommunisták Kiáltvány után lát napvilágot, ahogy Justus is fogalmazta: „a marxizmus, a tudományos szocializmus keletkezése után”¹². Közel hatvan évvel a kiadás és az előszó kelte után pedig mindenki számára szembeötlő, hogy mennyire más volt a szellemi atmoszféra akkor. Justus portréjához hozzátartozik, hogy nem feledkezett meg Mónus Illérről, e kötet „szülőapjáról”: őt mindjárt az első oldalon méltatta. Ugyanitt fejet hajtott Szabó Ervin előtt is – jelezve, hogy ez a második magyar nyelvű válogatás.

Justus írt bevezetést Marx „A spanyol kérdésről” írott tanulmánya elé is. Ez volt egyébként a második kötet bevezetője. Mint Justus az elő sorokban tájékoztat, Marx azt a forradalmi folyamatot elemzi benne, amely 1808-ban kezdődött. „Marx itt a következő, 1808-tól 1814-ig, majd újból 1820-ig fel-lángoló, majd 1823-ban végződő spanyol társadalmi folyamatról” szóló elemzését vizsgálja. Justus hangsúlyozza, hogy Marxnak ez az írása a „csak magyarul olvasók” elől eddig rejtve maradt; a kötet 1947-ben ennyiben is újdonságként hatott.

Justus mindjárt hozzáfűzte: „De egyébként sem tartozott a megfelelően méltatott és alaposan tanulmányozott művei közé”¹³. Majd eszmefuttatását azzal a megállapítással folytatta, hogy Marxnak az elméleti munkái mellett „tisztán történeti munkái némiképp háttérbe szorultak”¹⁴. Ezt persze Justus is érthetőnek találta, de egyben megállapította: „azon kevesek”, akik Marx kifejezetten „helyhez és időhöz kötött”, szigorúan történeti munkáit olvasták, tanulmányozták – azok is érthetően „a nagy” vezető kapitalista országok, Anglia, Németország és Franciaország történeti elemzései, nem pedig Spanyolország felé fordultak. Justus ezt logikusnak ítélte,

¹² Marx-Engels válogatott tanulmányai. I-II. kötet. (Szocialista Könyvbarátok kiadása, 1947. 9. oldal)

¹³ Marx-Engels válogatott tanulmányai. II. köt. 8. oldal

¹⁴ Uo.

hiszen „a nemzetközi politikai erők” szempontjából Spanyolország „másod, vagy harmadrendű” fontosságú; de az volt még „a nemzetközi osztályharcok és forradalmak” szempontjából is. Mindehhez Justus – már nem a történelem iránt is nyitott ember, hanem a gyakorlati politikus, az SZDP agitációs osztályát vezető és a pártoktatásért felelős vezető – hozzátette: Marx eme írása e szempontból sem számíthat a nagyobb tömegek érdeklődésére, hiszen valóban régebben lezárt, „nem aktuális” folyamatokat elemez.

Ugyanakkor Justus nem mulasztotta el hangsúlyozni: az „elmúlt két évtized” forradalmi és ellenforradalmi, a spanyolországi polgárháború, valamint az a tény, hogy Primo de Rivera rendszerét „a spanyol nép belülről” tudta megbuktatni, különösen fontossá teszi ezt a marxi írást, amely sok évtizeden át követi nyomon és elemzi a spanyol társadalmi, politikai és szellemi változásokat és okaikat. Justus éppen ezért több okból – s csak részben „tiszán” tudományos okokból – válogatta be az új kétkötetes kiadványba.

Justus 1946-1947-ben még nagyon optimistán és a reá jellemző lendülettel emelte ki Marx írásából sokak számára akkor vissza és előre is távlatot nyitó sorait: a spanyol történelem a francia példával szemben arra int, hogy „a forradalmaknak nem három napon belül kell elkezdődniük és befejeződniük”.

Ez az igazság magától értetődő volt a XIX. századi spanyol történelem nyomán Marx számára és a XX. században Justus számára is, az Európa jó részét átalakító 1944-1947-es forradalmi változások másnapján. (És a forradalmak kora a XX. században még nagy területeken folytatódott – igaz, túlnyomórészt Európán kívül. Justusnak már nem volt rá módja, hogy akár csak 10 évvel később is újra papírra vethesse gondolatait, pedig a világ eseményei haláláig nagyon érdekelték.)

Justus – egyébként ezt a bevezető is messzemenően bizonyítja – oly mértékben ismerője és „ura” volt a Marx-Engels irodalomnak, hogy az napjainkban már ritkaság, s úgy tűnik, ez a helyzet a közeljövőben nem is fog változni.

Justus hangsúlyozta, hogy Marxot és Engelst elsősorban a francia forradalom eseményei foglalkoztatták. Az 1850-es években azonban mindkettőjük éber figyelme minden rezdülésre ú, nagyobb elemzésekkel válaszolt. Így született meg Engels tollából a híres írás, a „Forradalom és ellenforradalom Németországban”, majd ahogyan kirobbant az 1853. évi krími háború, a „keleti kérdéssel” foglalkozó írásaik, elemzéseik (levélváltásaik) az orosz, az angol és az osztrák diplomáciáról. Amint Spanyolországban 1854. januárjában, majd 1864. tavaszán kirobbantak az új „felkelések”

(Justus hangsúlyosan felkelésről ír, nem forradalomról), Marx is újra visszatért a spanyol események és a spanyol történelem tanulmányozásához. Engelsnek meg is írta: „legfontosabb tanulmányom most Spanyolország.”¹⁵

Az érdeklődés és a tanulmányozás eredményeként születtek meg Marx „spanyol cikkei”, amelyek 1854 őszén a *New York Tribune*-ban jelentek meg.

Justus azután így folytatja: „A Marxtól tanult kíméletlenséggel” meg kell mondani, hogy ezen írások között akadnak „gyengébbek” is – persze marxi mércével mérve. De a „kíméletlen” sorok egyben Justusra is vallanak, aki valóban a „jó” marxi mércével mért, s ez a mérce 1945/47-ben magásra volt állítva.

Az Évkönyv szűk keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy e bevezetőt tovább elemezzük. Remélem, ennyi is elég arra, hogy érzékeltesse Justus történetírói és „marxológiai” képességeit.

Ugyanebben a kötetben még néhány más bevezetőt is írt. Ezek között néhány név és monogram nélkül jelent meg. Ám egyiküket, amely Engels híres tanulmányát, „Az erőszak szerepe a német egység kialakulásában” (vagy ahogy itt írták, „a Német Birodalom kialakulásában”) címűt bevezeti, a mártírhalált halt K. Havas Géza írta, s ezt a tényrt Justus a név kiírásával gondosan jelezte.

Ezután egy nem kevésbé híres és fontos írás következett, amely „a Távol-Keletre” vezetett (ahogy a kötetben olvasható volt). Marxnak „A brit uralom Indiában” c. örökzöld elemzéséről van szó. Előtte névtelen rövid bevezető, nyilván Justus tollából. Itt is pontosan megjelöli a keletkezéstörténetet, majd mindjárt megállapítja: ez és a következő, „kínai” témájú írás igen jelentős, tanulságos az azóta eltelt száz év hátrapillantó tükréből nézve hiszen mind a két hatalmas országban mélyreható „forradalmi változások” következtek be¹⁶.

Ezek a „forradalmi változások” nem látszanak lassúdni abban az új félszázadban sem, amikor a két, kontinensnyi ország megint új képet mutat. Ám sajnos már nélkülöznünk kell mind Marx, mind Justus tollát – pedig ők bizonyosan nagyon mást írnának, mint ami „a csapból is folyik”. Már csak azért is, mert Justus volt az, aki éppen Marx ezen írásai nyomán hangsúlyozta: itt a szerző mint „az újságírás és a szociológia pionírja” tűnt fel. Nos, ha ehhez hozzátesszük a történeti ismereteket, a történetírói vénát és a szocialista meggyőződést, akkor ez nemcsak Marx említett írásait jellemzi, hanem minden sorával Justus Pált is.

¹⁵ Marx-Engels válogatott tanulmányai. II. köt. 11. oldal

¹⁶ Marx-Engels válogatott tanulmányai. II. köt. 165. oldal

A további bevezetők alapos ismertetésétől sajnos itt el kell tekintenem – és kényszerűségből „meg kell feledkezniem” Justus ugyancsak akkoriban megjelent főművéről („A szocializmus útja”) is. Pedig – mondanom sem kell – ennek is vannak munkásmozgalom történeti tanulságai, relevanciái.

Jemnitz János

Zévaès, Gustave Alexandre (1873-1953)

Zévaès 1873. május 24-én született Moulins-ban, a franciaországi Allier megyében. Bourson családnevű nagyapja huszártiszt volt, apja is katonatiszt lett, akit – miután az 1851-es államcsíny utáni felesketésekor nemet mondott – afrikai szolgálatra küldtek. Az apa köztársasági és antiklerikális volt, az anya hívő katolikus. Apját, mint renitens „vöröset” 1877-ben nyugállományba küldték; majd a köztársaságiak 1879. évi parlamenti győzelme után reaktiválták.

Minthogy az apát sokfelé vezényelték, a fiú is sok helyet ismert meg. Már elemistaként – részben apai, részben iskolai hatásra – köztársasági lett. 1888-ban befejezte középiskolai líceumi éveit, megszerezte első diplomáját (érettségijét).

Még csak líceumi diák, 13 éves volt, amikor apjával együtt az 1885. évi izgalmas választási harc során részt vett egy köztársasági gyűlésen – s ez az emlék erősen befolyásolta későbbi jövőjét. Maga Zévaès hangsúlyozta 65 évvel később írt önéletrajzában: a dolgokat „tágra nyílt szemmel” nézte, s nagy befolyást gyakoroltak rá. Apja az akkori francia politikai terminológia szerint megmagyarázta neki: az „opportunisták” ütköztek meg a „radikálisokkal” a köztársasági táboron belül. S az apa és a fiú a radikálisok mellett tört lándzsát.

A fiatal fiút szenvedélyesen érdekelte a politika, a vallási kérdés, a gyarmatosítás – és rendszeresen olvasta a „szélső” radikális napilapot, a *l'Intransigeant*-t, Henri Rochefort¹⁷ lapját.

Csakhamar azonban, még líceumi diákként, túl is lépett e lapon, és még az 1880-as években a *Cri du Peuple*-t kezdte olvasni, amelynek Jules Vallès¹⁸ halála után Jules Guesde lett a lelke. Ez az újság egyúttal „új hori-

¹⁷ Henri Rochefort-ról és lapjáról lásd Marx és Engels Összes Műveit, valamint az I. Internacionáléről szóló irodalmat

zontokat” is nyitott előtte. Visszaemlékezései szerint is ekkor kezdett lelkesedni a szocialista eszmékért és fordult a munkásmozgalom felé. Ennek nagy lökést adott a híres 1886. évi decazville-i bányászsztrájk¹⁹, amikor Zévaes már teljes szívvel a bányászokkal érzett együtt.

Alexander Bourson (ez volt az igazi családneve) már középiskolásként „szocialistának” vallotta és megkülönböztette magát „csak” köztársasági társaitól. Ismerte már Blanqui, Louis Blanc és Proudhon²⁰ nevét, de Marx-ról még nem hallott, ekkor még a brosúraindó sem jutott el hozzá.

Miután 1888-ban leérettségizett és a felsőbb líceumra (tanítóképzőre) készült, átélte és „végigküzdötte” a boulangerista válságot, hátat fordított Rochefortnak és azoknak, akik nacionalista, revansista alapon csatlakoztak a tábornokhoz. 1889-től a *l'Égalité*-t²¹ kezdte olvasni, majd előfizetője is lett.

1889-ben kezdte tanulmányait Zévaes (Bourson) Moulins-ben a felsőbb líceumban. Ebben az évben még egy fordulat történt életében: elindult sokévtizedes újságírói tevékenysége is. Először egy helyi köztársasági napilapban publikált, de csakhamar elküldte cikkeit a Guesde szerkesztette *l'Égalité*-nek is. A lap hamarosan közölte is a 15 éves „fiatalember” részben kritikai, történeti írásait, amelyekről az idős történész fél évszázaddal később is megállapíthatta, hogy „nincs oka megbánni” őket. Zévaes ugyanekkor a megyei szocialista lapba is elkezdett dolgozni, amely hol *Le Socialiste*, hol *Le Travailleur* (A dolgozó) címen jelent meg.

1889. októberében beiratkozott a Párizsi Egyetem jogi fakultására, és jogi diplomát szerzett. Közben filozófiát, irodalmat is hallgatott, érdeklődött a művészetek iránt is, a kiállításokat látogatta. Emellett olvasta a legújabb francia irodalmat, és „benne volt” a Quartier Latin ifjúságának életében. Itt jelent meg a *La Plume* (A Toll) folyóirat, amely 189-ben különszámot jelentetett meg „Május elsejéről”, s ennek szerkesztését rá bízták. Zévaesnek sikerült sokakat megnyernie a közreműködésre, többek között Guesde-et is.

Zévaes barátságot kötött Thivrier-nek, Allier munkás parlamenti képviselőjének fiával, majd magával Thivrier-vel, az első párizsi május elsejék hőseivel. Thivrier hozta össze Guesde-del, akivel barátok lettek. Ahogy Zévaes később írta: valóságos „titkára” lett a szocialista csoportok belső vitáiban, sűrűlódásaiban, a sajtópolémiaikban 1890 és 1893 között; fiatal diákként ő volt „a guesde-isták kedvenc gyermeke”, avagy „Saint Just”-je.

¹⁸ Vallès életútját lásd Évkönyv 1982, Guesde-ét 1995.

¹⁹ A decazville-i sztrájkáról lásd Évkönyv 1986.

²⁰ Blanqui életútját lásd Évkönyv 1980., Blanc-ét 1986., Proudhonét 1984.

²¹ A *l'Égalité*-hez lásd Guesde életútját, a Francia Munkáspárt (POF) megszületéséről írottakat (Évkönyv 1989., 1990.) és Marx-Engels írásait (MEM), beleértve levelezésüket.

A Guesde-del kialakított kapcsolat révén – ahogy Zévaes később írta – „pontosítottam szocialista elméleti ismereteimet, megismertem a szocialista párt harcainak, kongresszusainak történetét, és elkezdtem Marx és Engels írásainak olvasását”. Egyidejűleg 1890-től tagja és militánsa lett a Francia Munkáspártnak (POF)²².

Guesde és Lafargue²³ 1890. szeptemberétől jelentette meg a *Le Socialiste* c. lapot, amelynek Zévaes kezdetől munkatársa lett. 1891-ben már azt is „elérte”, hogy politikai sajtóvétségért (első ízben!) bebörtönözzék.

Ugyancsak 1891-ben Zévaes kísérletet tett arra, hogy az egyetemi hallgatók körében szocialista szervezetet hozzon létre. A diákok általában köztársaságiak voltak, de távolról sem szocialisták, és inkább konzervatív gondolkodásúak.

1891. decemberében Lissagaray²⁴ lapjában, a *La Bataille*-ben közzétett egy felhívást, amelyben minden fiatal egyetemistát felszólított az összefogásra, akik egyetértenek „az emberiség emancipációja” és a „szociális regeneráció” elérésében, valamennyi szocialista irányzat és iskola összefogásában. 1891. decemberére sikerült is összehívnia Párizsban (a katolikus és a „szimpla” köztársasági diákszervezet oppozíciója dacára) mintegy száz diákot (közülük mintegy 40 külföldi volt). Néhány nappal később megalakult a Párizsi Szocialista és Forradalmi Internacionalista Diákok Csoportja, amelynek Zévaes lett a lelke. A csoport csakhamar kettészakadt. 1893-ban az anarchizálókkal szemben Zévaes megalakította a „kollektivistá” csoportot, amely a POF-hoz csatlakozott és marxista nézeteket vallott. A csoport több helyütt is ülésezett 1893-1894-ben (olykor többszáz főnyi hallgatósággal).

Zévaes hosszú és nagyon aktív életében több mint száz lap és folyóirat közölte írásait. Tevékenységben támogatta felesége, akit 1895-ben vett nőül; Françoise ugyancsak egy katonatiszt leánya volt, ám teljesen osztotta férje nézeteit.

Zévaes életében több mint hatvan könyvet jelentetett meg, nem is számítva azokat a köteteket, amelyek elé előszít írt. S akkor még ott volt ügyvédi tevékenysége, beszédei, amelyeket politikai perekben védőként mondott el. Mindemellett gyakori szónok is volt; a feljegyzések szerint Párizson kívül Franciaországban több mint 135 helyen fordult meg előadóként.

1889 és 1910 között Zévaes igen aktívan tevékenykedett a munkásmozgalmában, kezdetben még a Quartier Latinben és az egyetemen, a POF em-

²² A Munkáspárt megalakulásáról lásd Évkönyv 1979., 1980.

²³ Lafargue életútját lásd Évkönyv 1992.

²⁴ Lissagaray munkásságát, életútját és a *Bataille*-t is lásd Évkönyv 1988.

bereként, többször választott tisztségben is. 1893 őszén bekerült a POF vezetőségébe. Ezután újságírói, szónoki és szervezői munkája még inkább kiszélesedett, miközben a szocialista diákszervezet élén is ő állt.

1893-ban azonnal kiállt Dreyfus elítélése ellen. Antiklerikális beszédek mondott, küzdött a perújrafelvételért, és szorgalmazta, hogy szüntessék be az egyházak költségvetési támogatását.

Emellett szociális törvényekre is javaslatokat tett, így a hétfélig pihenőnapra, valamint a katonák visszahívására a sztrájkok helyszínéről.

A századforduló nagy vitájában, amely megosztotta a francia munkásmozgalmat is, Zévaes nagyon határozottan lépett fel a miniszterializmus, Millerand-nak a kormányba való belépése ellen. Ő szövegezte meg a hivatalos POF-kiáltványokat, s e kérdésben szorosán együttműködött Guesdellel, Lafargue-gal és Vaillant-nal²⁵. Ebben a szellemben jelentős szerepet játszott az 1899. évi széles szocialista pártkongresszuson is. A „tisztá osztályharcos” álláspontot védelmezte a „tisztán burzsoá kapitalista” kormány védelmezőivel szemben.

Zévaes ugyanígy küldött és aktív szereplő volt a híres 1900. évi szocialista „egységkongresszuson”, majd 1901-ben a forradalmi szárny kiválása után egyik alapító tagja az új, Guesde és Vaillant vezette Francia Szocialista Pártnak.

1898 és 1902 között parlamenti képviselő. A parlamentben gyakran szónokolt a katonai, egyházi kiadások csökkentése, a szociális törvények kiszélesítése érdekében.

Az 1902-es választási vereség nagyon súlyosan hatott Zévaes-re. Úgy ítélte meg, hogy az a baloldal ortodoxiájának köszönhető. Véleményét egy guesde-ista szocialista napilapban nyilvánosságra is hozta, ami persze nagy vitákat váltott ki. 1904-ben már „mérsékelt szocialistaként” került vissza a parlamentbe a grenoble-i pótválasztáson. Zévaes ekkor már Jaurès-zel²⁶ haladt együtt.

A parlamentben ismét nagyon aktív volt. 1904-ben tiltakozott a köztársasági elnök vatikáni látogatása ellen, és még 1904-ben követelte a jövedelmi adó bevezetését, majd 1905-ben az egyház és az állam következetes szétválasztását.

Politikai pályája mégis furcsán alakult. 1904-ben saját politikai kerületében a szocialisták „ejtették” és kizárták. Így, amikor 1905-ben megszületett a szocialista szervezetek egyesüléséből az egységes párt, az SFIO²⁷, Zévaes

²⁵ A miniszterialista Millerand-válságról lásd Évkönyv 1974.; Vaillant életútját lásd Évkönyv 1990.

²⁶ Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984.; valamint Jemnitz János: Jaurès, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

már e párton kívül rekedt. Tovább bonyolította a helyzetét, hogy 1906-ban a polgári radikálisok támogatásával jutott vissza a parlamentbe – már mint „radikál-szocialista” képviselő.

Zévaes helyzete mindezek után még „furább” lett. Olykor még szorgalmazta a radikálisok és a szocialisták együttműködését, a radikálisok akkori politikai követelései közé is jól beilleszkedő progresszív jövedelemadót, a munkaidő szabályozását, a bányák, sőt a vasutak államosítását (!), a Francia Bankét és a biztosító társaságokét is. (Ez akkoriban nem volt hajmeresztő „radikális” követelés.)

Zévaes az 1910. évi parlamenti választáson is indult, de az SFIO színében induló Paul Mistrallal szemben alulmaradt. Az új választási kudarc újabb fordulatot hozott az életében. Ekkor szakított a radikálisokkal, és újra a szocialistákhoz közeledett.

1914-ben „független szocialistaként” indult az újabb parlamenti választáson, de ezúttal nem győzött. Majd kitört a háború: Zévaes elszánt „hónvédő” lett, és igen aktívan támogatta a parlamentben a köztársasági radikálisokat. Még egy ízben, 1928-ban indult a parlamenti választáson, de ismét megbukott. Ezután „visszavonult” a politikából.

Ekkor történt a nagy „váltás”: a történetírás felé fordult, s egy sor nagy átfogó, jól érthető összefoglaló szerzője lett. Megírta a francia szocialista mozgalom, a francia szakszervezeti mozgalom történetét, Jaurès és Guesde életrajzát. (Emlékezhetünk rá: Zévaes ifjúkorában személyes jó barátságban volt Guesde-del!)

A fordulatokban gazdag életút politikailag később erősen bepettyeződött. Franciaország német megszállása idején Zévaes az ominózus szerepet játszó hajdani szocialista politikus, Marcel Déat²⁸ lapjába írt cikkeket.

A fekete napok után Zévaes élete és történetírói munkássága nem szűnt meg. Olyannyira nem, hogy 1948-1949-ben a Történeti Társaság elnöke is lett, s emlékezetes, jól olvasható és érdekes kézikönyvet jelentetett meg a III. Köztársaságról. (Ezt máig is számon tartják. Ami engem illet, jól emlékszem, hogy Zévaesre annak idején Zsigmond László hívta fel a figyelmet. Ő a francia történelem nagy „mestere” volt, „Franciaország 1789-1968” című könyvéből még ma is sokan tanulnak.)

Érdeemes több szempontból is alaposabban elidőzni Zévaes Guesde-életrajzánál. Először is ez röviddel Guesde halála után jelent meg. Tudtommal ez volt az első Guesde-életrajz, s a historiográfia mind a mai napig számon tartja.

²⁷ Az SFIO megszületéséről lásd Évkönyv 1980.

²⁸ Déat életéről lásd Évkönyv 2000.

Ám a munka több más szempontból is figyelemre méltó. Zévaes a történetírók szerint 1928-ban adta fel igazán aktív politikai pályáját – s ennek az életrajznak a megjelenési ideje 1929. Nem az SFIO kiadásában jelent meg, hanem a nagyon sok szocialista munkát megjelentető, akkoriban igen jó nevű Marcel Rivière Kiadónál.

Továbbá az 1928-1929-ben igazán „pizstrángszerű” mozgású Zévaes egy olyan szocialista politikus életművéhez nyúlt, aki korai köztársasági, majd anarchista évei után egyértelműen szocialista lett és jó 35 éven át az is maradt. A francia munkásmozgalom legalább két, igazán mozgalmas korszakán át szilárdan egy véleményt képviselt, amelyet úgy szokás jellemezni, hogy „ortodox marxizmus”.

Végül – amiről már szó esett – a szerző éveken át Guesde személyes jó barátja volt. A könyv igen meleg hangon, átérzéssel íródott. Zévaes sok apró részlettel is szolgál, élettel telítve Guesde személyiségét a mai olvasó számára is.

A kis formátumú, alig 205 oldalas életrajz valóban „népszerűsítő” munka, nagyon olvasmányos. Adatokat is tartalmaz, de névmutatót és egyéb mutatókat nem. Igen alapos az ismeretlenebb, korai Guesde-et, az ifjúságát illetően.

A könyvben nagyok, ám „érthetően nagyok” az aránytalanságok. Az 1890-es évek kezdetéig (amíg Zévaes együtt „utazott” Guesde-del), igen pontosan követi mind a politikai, mind a munkásmozgalmi rezdüléseket – ezekhez képes Guesde reakcióit, állásfoglalásait. Ahogy azonban ő maga eltávolodott a szocialista mozgalomtól, kívül rekedt az SFIO-n, a kép is összehasonlíthatatlanul elnagyoltabb.

Jellemző, hogy Zévaes csak rövid fejezetet szentelt az SFIO megszületésének és ebben Guesde szerepének. Utána lényegtelenebb alkérdésekre tért át (így az akkor a mozgalomban is inkább figyelemmel kísért antialkoholizmusra), csakhogy Guesde-nek ebben az 1905-1914 közötti korszakban ennél sokkal lényegesebb ténykedése, szereplése is volt.

Ezután következik az új, szinte zárófejezet, amely Guesde 1914 utáni „államminiszteri” korszakát mutatja be, azokat az éveket, amikor Zévaes és Guesde ismét egy sínen futott – a „honvédelem” jegyében.

Az 1916 és 1922 közötti időszakról alig valamit olvashatunk, holott Guesde politikai személyisége ekkor is fontos maradt. Ennek érdemi megvilágítása helyett Zévaes egy zárófejezetet kínál. Ebben Guesde-nek, a „szónoknak” az alakját varázsolja elő, s végül egy „igazi” zárófejezetet, amelyben már összegzést ad és következtetéseket von le.

Zévaes ebben a rövid kis fejezetben nagyon világosan tömörített, de úgy tűnik, nagyon is leszűkítette Guesde életművét. Megint kiemelte ifjúkori

útkeresését, majd hangsúlyozta, hogy azután mint „kollektivista szocialista”, aki Marx nyomdokain haladt, már nem változott. Zévaes megállapította: Guesde életműve figyelemre méltó a francia szocializmus történetében. Csakhogy ez a jelző egyfelől nagyon „levegős”, másfelől igen leszűkített, mind a francia köztörténet, mind a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából.

Ami a fennálló kapitalista rendszer bírálatát illette, Zévaes felidézte Guesde szavait, amikor fellépett „a gazdasági szofizmus” ellen – és ezzel 1929-ben Zévaes is láthatóan egyetértett (hiszen ilyen értelmű volt saját múltbeli parlamenti ténykedése is). Már akkor némi „lemondással” teszi viszont a múltbeli kategóriák dobozkájába Guesde-nek azt a sokak által osztott véleményét, hogy ezt a „hazug” rendet proletár, vagy népi forradalom dönti majd meg.

Zévaes mindezt még két lényeges észrevétellel egészítette ki, és mindkettő félreérthetetlenül kritikai volt. Az egyik, hogy nemcsak egyfajta szocialista koncepció alakult ki, s e tényszerű megállapításnak akkor nyilván éle volt. A másik, hogy a proletár (szocialista) forradalom nem végszó, hanem valaminek, új szociális harcnak a kezdete. S Zévaes ezúttal nem maradt az „akadémikus” fellegekben, hanem már a szovjet valóságra utalt, és érdekes módon Lenint jelölte meg Guesde örökösének és folytatójának.²⁹

Egy másik munkája, amelyet a sok közül most kiemelnék, éppen az orosz forradalomról szól. A kötet címe: „La Révolution en Russie” (Forradalom Oroszországban), s ugyancsak a Marcel Rivière kiadónál jelent meg, de még 1917-ben. Zévaes hihetetlen gyorsaságát bizonyította, bár ez a 169 oldalas munka sem tartalmaz mutatókat, avagy lapalji jegyzeteket.

Zévaes az első fejezetben az orosz forradalom szellemi előfutárait mutatta be az olvasónak. A felsorolás, ha nem is megdöbbentő, de mindenestre Zévaes tájékozottságát mutatta. Sorra vette Herzent, Bakunyint, Csernyisevskijt, Lavrovot (vagyis a nemzetközileg is ismerteket), valamint „a forradalmi terroristákat”.

A második fejezet már 1905 történetéhez vezet el. Erről a forradalomról sokrétű, érdekes képet ad (a mű rövid részletét lásd „1905” című fejezetünkben), nagyobb teret biztosítva az orosz–japán háborúnak és a háború összefüggéseinek, politikai következményeinek.

Megjegyzendő, hogy az „örökifjú” Zévaes 1917-ben már igen alaposan tájékozódott orosz ügyekben is. Így az 1914-es háború kapcsán külön alfejezeteket nyitott a kormány, a zemsztvók, a kadetek, a szocialista háborúellenes erők, s végül a „defetisták”, vagyis a bolsevikok felfogásának, ténykedésének bemutatására.

²⁹ Alexandre Zévaes: Jules Guesde. Paris, 1929.

A kötet zárófejezetének címe 1917-ben nem is lehet más, mint „A győztes forradalom”.

Ez az in prompt fejezet is történeti aspektusban íródott. Zévaes alfejezetekben elemzi a forradalom okát, azután ismerteti a közvetlen előzményeket, a cár és a kormány lemondását, majd az Ideiglenes Kormány megalakulását. Időben ennél már nem jutott messzebb, ám a fejezet végére olyan alfejezet került, amely az akkori francia és európai szocialista sajtó jó részének reagálásait tükrözte. Az alcím: „És a problémák”. Vagyis nem vett fel „rózsaszínű szemüveget”, és nem gondolta, hogy február-márciusban a történelem, az orosz történelem véget ért volna.

A könyv elé Zévaes rövid, de tartalmas előszót írt, amelyben nemcsak azt rögzítette, hogy az orosz forradalom végül is³⁰ „meglepetésként” érte őket, hanem egyúttal el is marasztalta a francia diplomáciát, mert annak nemcsak az a kötelezettsége, hogy Franciaországot reprezentálja Oroszországban, hanem az is, hogy tájékoztassa a hazaiakat Oroszországról. Ezt pedig igazán nem tette meg. S jórészt azért nem, mert csak azt tartotta fontosnak, ami „fent” az udvarnál és a kormánnyal történt. Így nem csoda, ha az események váratlanul érték. Zévaes ítélete nem volt teljesen igazságos, mert a francia diplomaták adtak jelzéseket, később érdekes és értékes visszaemlékezéseket is írtak a dologról, de erről ő akkor nem tudhatott. S az oroszországi francia külképviseletet csakhamar alaposan fel is frissítették.

ZÉVAES ÍRÁSAI:

- Le Socialisme en France depuis 1870. Paris, 1908.
- Le Syndicalisme contemporain. Paris, 1911.
- Les guesdeistes. Paris, 1914.
- Jules Guesde. Paris, 1929.
- Le Socialisme en 1912. Paris, 1912.
- La Législation des mines en Angleterre, un voi. Paris, 1912.
- Les Mines et la Nation, un voi. Paris, 1913.
- Historie populaire de la Guerre de 1914. Grenoble, 1915.
- La Révolution en Russie. Paris, 1917.
- La Faillit de l'Internationale. Paris, 1917.
- Le Parti socialiste unifié et la Guerre. Paris, 1919.
- La Question d'Alsace-Lorraine et le Socialisme. Paris, 1918.
- Le Bolchévisme devant démocratie et Socialisme. Paris, 1919.
- La politique de Jaurès. Paris, 1919.
- Auguste Blanqui, patriote et socialiste. Paris, 1920.
- Au temps de Boulangisme. Paris, 1930.
- L'affaire de Dreyfus. Paris, 1931.
- Jules Vallès. Paris, 1932.
- Le parti socialiste depuis 1904. Paris, 1934.
- Les Proscrits de la Commune. Paris, 1937.
- La grève de Decazville. Paris, 1938.

La CGT. Paris, 1939.

Henri Rochefort. Pamphletaire. Paris, 1946.

Clemenceau. Paris, 1949.

Historie de la ère République. Paris, 1951., 1953.

Jemnitz János

KÖNYVISMERTETÉSEK

Aldo Agosti: Bandiere rosse

Editori Riuniti, Roma 1999. 367 p. (Vörös zászlók)

Kiadványunk lapjain Aldo Agosti eddig mint állandó külföldi szerző az Olasz Kommunista Párt történetírójaként jelentkezett, ezzel a művével átlépi szűkebb szakterületének határát és áttekintést ad az európai kommunista pártok 20. századi tevékenységéről. Létrejöttükkel kezdi és a szocialista világrendszer összeomlásával járó krízisükkel végzi, amit a „hanyaglás, a megszűnés vagy a változás” lehetőségén belüli kérdésfeltevésekkel és dilemmákkal jellemez. Vállalása a dzsungelba vetődő vándor elszántságához hasonlítható, aki tollát hatalmas vágóeszközzé formálja és ösvényt vág magának az ősnövényzet sűrűjében, hogy rátaláljon – ha nem is a menekvést jelentő kiútra – a túlélést biztosító tisztásra, ahol adottak a rendszerező-tisztázó gondolkodás feltételei. Az európai kommunista pártok története ugyanis valóban irdatlan rengeteg, amelyből kitalálni történészként és részesként (Agosti egyszerre mindkettő) ma még szinte lehetetlen, főleg ha valaki – mint a szerző – nem a mozgalom megszűnésének alternatívájában alkotja meg műve koncepcióját.

Szándéka felől nem hagy kétséget: rögvest a bevezetőben vitába száll azal a történelemszemlélettel, mely szerint a „történelem vége” egybeesik a kommunizmus végével. Elveti François Furet-nak a kommunizmust ideológiai illúzióknak beállító teóriáját is, mely szerint a 20. századot meghatározó eszmeáramlat és politikai mozgalom szétporladt, a Szovjetunió és a hozzá kapcsolódó gazdasági, társadalmi és politikai rendszerek délibábjában; ezek a rendszerek egyébként is mindössze az anyagi és morális nyomor, a diktatúrák borzalmainak Ha kommunizmusról beszélve csupán csak erről lenne szó, akkor aligha érthető, hogy a 20. század leghatásosabb kollektivistá és kollektív mozgalma miért vonzotta magához munkához és értelmiségiek, parasztok és alkalmazottak sokmilliós tömegeit, miért tudta befolyásolni Európa népeinek (más kontinensekről nem beszélne) életét, a nemzetközi viszonyok alakulását; továbbá ki állíthatná azt bizonyossággal, hogy mindez a kommunizmus fogalmába és fenomenológiájába tartozó tradíció végérvényesen megszűnt, nincs többé.

Agosti érvelően, történelmi tényekkel polemizál Fuset és társai tételeivel. Segítségül hívja az ugyancsak francia Annie Kriegel történész-politológusi, a kommunista mozgalomokat tanulmányozó iskolájának interpretációs kulcsát, amely a jelenség két szempontját tette vizsgálatának tárgyává.

Az egyik a mozgalmat tápláló ideológiai tervezetet elemző „teleológikus” dimenzióban ragadható meg, a másik a „societale” (társadalmisági) szempontja, amely a mozgalom és az adott ország társadalmának viszonyát, politikai kultúrájával és hagyományaival való kapcsolatát ábrázolja. Egy olasz kutató esetében mi sem természetesebb ennél mivel ez utóbbi alapvetőnek tartott módszernél, már Gramsci vallotta a nézetet – ami nyomdokain az egész olasz mozgalomba beívódott –, hogy egy kommunista párt története nem más, mint nemzetének, országának és társadalmának története.

Ebből a kiindulásból Agosti számára kézenfekvő vezérfonalul kínálkozott a következtetés: ahány ország annyiféle kommunista párt. Hiába törekedett a Komintern, később az SZKP a teoretikus mázba vont proletár internacionalizmus kánonjával közös nevezőre hozni a sokszínű európai valóság eltérő körülményei között operáló pártokat – lehetetlennek bizonyult ez az elképzelés. Az ellentmondás kezdettől foga előttűnt és Agosti számos példával szemlélteti, ám a felismerés mégsem tudatosult a maga idejében az elmélet és gyakorlat felső szintjein tevékenykedő vezetők körében, illetve nem vált általánosan elfogadottá. Maga Lenin felfigyelt a problémára, amikor 1922-ben a Kominternbe való felvételi követelmények 21 pontját túlzottan oroszosnak találta és több rugalmasságot kért a Komintern vezetőitől, azonban korai halála megakadályozta gondolatának mélyebb és plasztikusabb kifejtését s az utána jövő vezető garnitúra nem érzékelte a kérdés megközelítésének szükségét. Hozzájárult, persze, ehhez az is, hogy Oroszországon kívül 1945-ig sehol sem sikerült tartósan proletárállamot teremteni. Oroszország magára maradt az ellenséges környezetben. Az óriási szocializmus építő ország forradalmi tapasztalata viszonyítási alappá vált a kommunista pártok előtt, amiből politikai tőkét és anyagi forrást merítettek maguknak. Ez szintén akadályozólag hatott az egyes országok eltérő körülményeinek önálló vizsgálatában, önálló következtetések levonásában, az egyedi stratégiák és taktikák kidolgozásában, hisz hosszú időn keresztül dominált a pártok vezetésében a felfogás: azt kell tennünk, amit az orosz bolsevikok.

A német fasizmus uralomra jutásával és az olasz és német fasizmus különbségeinek elemzésével (Togliatti érdeme ez!) egyre inkább erősödött az egyes országok eltérő viszonyainak, eltérő sajátosságainak megfigyelése, majd bizonyos politikai konklúziók leszűrése, ami azután a II. világháború, a népfront politika kontextusában teret nyert magának, de végül is, az orosz tapasztalatoktól és a belőlük fakadó útmutatástól eltérni egyenlő lett volna valamiféle eretnekséggel. Az eltérő viszonyok és az érdekösszefüggések nagyfokú különbségeire, differenciálódásukra az egyik legszembeötlőbb példa pedig az 1939-es szovjet-német megnemtámadási szerződés. Ez a paktum adott pillanatban megfelelehetett a Szovjetunió állami érdekeinek, átme-

neti külső biztonsági szempontjainak, ellenben ütközött mindenekelőtt a francia és lengyel állam a francia és a lengyel nép, valamint a francia és lengyel kommunista párt érdekeivel, következésképp a franciák és a lengyelek iránti szolidaritásból következőleg a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeivel is, amely sajátos módon ugyanakkor elválaszthatatlan volt az egyedüli, szocializmust építő szovjet állam érdekeitől. Ez az akkor feloldhatatlannak tűnő ellentmondás – a világmozgalom és vezető államának érdekkülönbsége – még jelenleg is kísért éppen Agostinál is, aki nem történetfilozófiai síkon tárgyalja ezt a problémát, hanem csak a történetírói empiria szemszögéből: riasztóbbnál riasztóbb példákat sorjázta arra nézve, hogyan tört ketté a (nemzetközi) mozgalom és különleges (vezető) státuszú államának érdekrendszere. A szovjet-német megnemtámadási szerződés közismert, az viszont csaknem ismeretlen adat, hogy a paktum után Sztálinék a Szovjetunióban zajló tisztogatások idején letartóztatott német kommunistákat szégyen szemre átadták a Gestapónak (!) – ezzel is dokumentálandó, mennyire komolyan veszik az egyezséget. Ugyanilyen okokból a szovjetek által birtokba vett lengyel területeken nem engedélyezték az 1938-ban feloszlott Lengyel KP újjászervezését. Továbbá: a szovjet-német egyezmény a megbolygott méhkas állapotába sodorta a Finn KP-t, melynek vezetői – Lengyelország felosztásának analóg logikája alapján – támogatták a finn területekre vetített szovjet igényeket. A finn kormány elutasította ezeket, mire föl kitört a szovjet-finn háború és a Finn KP vezetésével ellentétben a párt aktivistáinak nagy része hazájának védelmére kelt; a pártnak később vért kellett verejtékeznie, amíg nemzeti erőként újra legitimálni tudta magát. Hasonló sűrűlódások és feszültségek támadtak a Szovjetunió és a cseh-szlovák, a román és a bolgár kommunista pártok között. 1940-ben Dánia és Norvégia náci előzönlésével megismétli magát a Szovjetunió és e nemzetek kommunista pártja viszonyának vitás története. E fenti pártok valamennyien elmarasztaltattak a Molotovtól származó „leegyszerűsített antifasizmus” hamis vádjával.

A háború menetében a megváltozó szövetségi rendszerben továbbra is külön sínpáron futnak a Szovjetunió állami érdekei és az egyes országok kommunista pártjainak érdekei. Moszkva Titótól például azt kérte, hogy a Jugoszláv KP nagy népi támogatottságához viszonyítva elhanyagolható „nem kommunista hazafiakkal” is – mint a királlyal és a kormánnyal – működjön együtt, mivel a szovjet kormány kapcsolatot ápol velük, és nem kíván komplikációkat ugyanezen tényezőkkal szimpatizáló Angliával és Amerikával. A Szovjetunió pusztán államhatalmi és nemzetközi kötelezettségeinek rendelte alá pozícióját a görögországi polgárháborús konfliktus ügyében is.

A háború végeztével 1945 után sem változtatott a magatartásán. Berlinig diszlokált haderejét arra használta fel, hogy az általa vélt politikai modellt –

a proletárdiktatúra orosz viszonyokra szabott, egyben eltorzított formáját – rákényszerítse a régió népeire, megkövetelve módszereinek utánzását is. A katasztrófákkal felérő következmények állomásai 1956 és 1968, amelyek sérüléseit a rendszer már nem heverte ki, viszont felszínre kerültek Moszkva és a világmozgalom ellentétei. Hogy 1968-ban talán lett volna lehetőség az átfogó reformok érvényesítésével változtatni a dolgok menetén, arra a magyar mechanizmus-reform esélyén túlmenően a lengyel értelmiség (!) sorai-ban elterjedt, Agosti által idézett (260. o.) szlogen utalt: Polska czeka swiego Dubczeka (Lengyelország a maga Dubcsékjét várja). Helyette azonban a Solidarnosc érkezése tovább bomlasztotta a létező szocializmust, elkezdve egyúttal a végső összeomláshoz vezető visszaszámlálást az elkeseredett elvi-politikai világmozgalmi vitákban tekintélyvesztést szenvedő SZKP, s a nemzetközi politikában is romló pozíciójú Szovjetunió asszisztálása mellett.

Az európai kommunista mozgalmak történetének ismerete a baloldal erősítése céljából nélkülözhetetlen és Agosti munkája ehhez jelentős segítség.

Pankovits József

Benn, Tony: Free Radical. New Century Essays.

Continuum, New York-London, 2003. 208. p. (Szabad radikális. Az új század esszéi.)

Tony Bennt nem kell bemutatnunk, 1982 óta, vagyis több mint húsz éve rendszeresen közöljük írásait. Nem lényegtelen különbség, hogy Benn húsz éve az LP egyik „csúcsvezetője” és a szélesebb választott vezetőség tagja, a párt parlamenti képviselője volt. Most néhány éve nem tagja a vezetőségnek, sőt az Új LP politikát kérlelhetetlenül bírálja (mint ez a nálunk közölt írásaiból is világosan kitűnik.) Most már nem is parlamenti képviselő, lévén, hogy az utolsó, 2001-es választáson már nem indult. Így lett – amint ezt újabb könyvének címébe is hangsúlyozta – „szabad”, vagyis már nincs kitéve semmiféle fegyelmező nyomásnak. Ellenben meggyőződését messzemenően megtartotta – és így nem lett, hanem maradt radikális szocialista. S megmaradt olyan embernek, akinek a szavára változatlanul odafigyelek – ha már „nyugdíjas” is. Járja az országot, szervezi a nyugdíjasokat, és ontja a cikkeket, interjúkat. Újabban rendszeres heti rovata van a *Morning Star*-ban, a független kommunisták (hiszen a párt igazán már nem létezik) napilapjában. E könyvében a *Morning Star*-ban megjelent cikkeiből közöl válogatást.

Benn a kötet bevezetőjét is azzal kezdi, hogy minden britnek ajánlja a *Morning Star* olvasását, mert egyedül ebben az újságban találhatják meg azokat a szociális, munkás/szocialista híreket, amelyeket sehol másutt nem.

Első, nyitó írása az Old Labour-ról a Régi Munkáspártról szól. Ezt azért nem ismertetem, részletesebben, mert e kötetünk más rovatában közöljük. Annyit mégis kiemelnék, hogy Benn ráirányítja a figyelmet: az IMF nyomására milyen aknamunka indult annakidején az LP-kormány ellen, s a jobboldali sikert koronázta azután a Thatcher-korszak és munkásellenessége.

Az Old Labourról szóló írást követi egy egész seregnyi olyan, amely már az Új Labour politikáját, eszmei, és gyakorlati, szociális elv feladásait pelengérezzi ki. (Ezekből is átnyújtunk egy keveset olvasóink.

Végül nem feledkezhetünk meg azokról a cikkekről, amelyekben a szerző a nemzetközi horizontot kémleli, és a legkonkrétabban bírálják, ostorozza a New Labour és személyesen Blair külpolitikáját, még konkrétabban, még konkrétabban a katasztrofális iraki politikát.

Találhatók itt személyeskedő, éles hangú írások is. Javarészüik természetesen Blair ellen irányul, noha ezek sem átkozódó stílusban íródtak.

Benn írásaiból nem hiányzik a pozitív alternatíva keresése: javasolja a mindennapok demokráciájának kiszélesítését, erősen állítva, hogy igazi orvosság kapitalista talajon nem található.

Kár, hogy a kötetből hiányzik a *Morning Star*-ban megjelent cikkek dátumának pontos megjelölése.

Jemnitz János

Birnbaum, Norman: European Socialism in the Twentieth Century.

New York, Oxford University Press, 2001.

(Az európai szocializmus a huszadik században)

Az, hogy a szocializmust bármiképpen is azonosítsák a vallással, valamikor kettős inzultusnak számított. Marx úgy vélte, hogy ő a szocializmust tudományos alapokra helyezte. Hogy tanítását vallásnak tekintsék, egyenlő lett volna azzal, hogy egyesek azonnal leleplezzék, mint valamiféle, az értelmiség által terjesztett ópiumot.

Norman Birnbaum, az USA-beli Georgetown University jogi fakultásának történelemprofesszora- Az amerikai és a modern világban oly otthonossá vált megközelítésben a szocializmust a vallással rokonítja, megtold-

va ezt azzal, hogy a szocializmust kibékítse a piaccal, egyúttal olyan megoldásokat is keresve, hogy „véget vessenek a szükségtelen egyenlőtlenségeknek”.

Birnbaum rámutat, hogy a szocializmus is a zsidó/keresztény eszmerendszer egyfajta származéka, amelynek megvolt a maga teológiája, a maga egyháza, és megvoltak a szektái is.

A kereszténység is azt hirdeti, hogy ezen a földön szenvedés vár ránk, és áldozatokat kell hoznunk; ez egybevág a szocialista felfogás néhány elemével – világi alapon, ugyanúgy, mint a szegényekről és az elnyomottakról való gondoskodás és a rájuk támaszkodás. Lehet, hogy Birnbaum is az ezeknek megfelelő amerikai rétegekre gondolt, amikor ezt a könyvet írta?

Ugyanakkor a kereszténység nagyon hosszú ideig nagyon jól meg tudott férni a szegénységgel, míg a szocializmus nem. Birnbaum ezzel kapcsolatban érezhetően olyan alapkövetkeztetésre jut, hogy az emberek azért tartanak ott, ahol tartanak (a szegénységgel együtt) mert ostobák, és nem kérdeznék rá a kapitalizmus természetére.

Most, az általános gazdasági haladás talaján vannak olyanok, akik vissza szeretnének vezetni a korai radikális szocializmushoz. Birnbaum egyúttal emlékeztet a Frankfurter Iskola híres intelmére is, miszerint a náci ideológia elérheti, megfertőzheti Amerikát – mégpedig olyan értelemben, hogy egyfelől az „ipari társadalmak” mintáját hirdetik, másfelől úgy tekintenek saját országukra, ahogyan a náciák Németországra, megkövetelve, hogy mások is úgy tekintsenek rá. Most az USA léphet ugyanerre az útra.

Birnbaum nagy figyelmet szentel Antonio Gramscinak, aki maga is alaposan elemezte az USA-jelenségét. Tanításai, írásai így váltak egykor az USA egyetemi campusaiban is izgalmas és forró olvasmánnyá lévén, hogy Gramsci úgy ítélte: az USA társadalmát a diákok és az akadémikusok vezethetik el a szocializmushoz. Gramsci úgy vélte, hogy ehhez nem kell majd a gazdaságot „bántani”, hanem az emberi kultúrát kell megváltoztatni, és a „versengő individualista” felfogást, credot kell „leváltani”. Hiszen a közfelfogásba – mint Gramsci rávilágított – a darwini szemléletet plántálták be, s ezzel együtt azt, hogy az emberek közötti mindenféle együttműködés és mindenfajta szociális igazságosság merő fantáziálás.

*John Patrick Diggins*¹

Forrás: The New York Times, 2001. április 7. (Erősen rövidített ismertetés.)

¹ John Patrick Diggins a New York University történelem professzora. Diggins egyébként a Birnbaum-könyv ismertetésének ezt az alcímet adta: „Egy tudós azt ajánlja, hogy forduljunk vissza Európá radikális szocializmusához.”

Curtis, Mark: Britain's Role in the World

London, 2003. (*Nagy Britannia szerepe a világban*)

A könyv elé John Pilger, a *The Guardian* c. nagyon befolyásos liberális napilap élesen kritikus tollú állandó munkatársa írt előszót. A könyv átfogó bírálatát nyújtja az Új Labour (LP) külpolitikájának. Curtis mindezt ráadásul nagytörténeti összefüggésben teszi. Gondosan megvizsgálja Anglia szerepét az elmúlt iraki háborúban, de visszapillant Blair szerepére a jugoszláv-háborúban, illetve Nagy Britannia szerepére a malajziai és a palesztinai háborúkban is.

Curtis központi gondolata az: a brit vezető elit bármennyire igyekezett is ezüstpapírra burkolni militarizmusát, mondván, hogy csakis a „humanizmus” és a „nagy emberi értékek” védelmét vállalta, a gyakorlat bizonyítja, hogy a második világháború óta Nagy Britannia csakis azért fogott fegyvert, hogy pozícióit védje, erősítse a világban.

Az Új LP agresszív külpolitikája ennyiben beleilleszkedik ebbe a hosszabb történeti folyamatba, amelynek során a brit politikai elit erőfeszítéseket tett és tesz arra, hogy az új világhelyzetben is megőrizzen valamit a hajdani Brit Birodalom befolyási övezeteiből.

Egyelőre sokan, akik ma nagyon kritikusan szemlélik a brit külpolitika iraki „teljesítményeit”, még mindig hajlamosan hitelt adni a médiamítoszoknak a jugoszláv háborúval kapcsolatban. Ez a mítosz pedig úgy fest, hogy az a háború humanitárius célokért, humanitárius problémát hagyott maga után.

A könyv hiányosságaként azt lehet megemlíteni, hogy Curtis nem foglalkozott önálló fejezetben a legrégebbi brit intervenciókkal.

S a könyv bírálatánál tartva az is felvethető, hogy a szerző külön fejezetet szentelhetett volna a brit háborúellenes mozgalmaknak, hiszen ezek sokszor több ezer, avagy több tízezer embert is megmozgattak.

Ami pedig a konkluziót, az Új LP külpolitikáját, annak bírálatát és jövőjét illeti mind az országban, mind az LP-én belül, ez még nyitott kérdés, „befejezetlen történelem”.

Forrás: Matthew Willgress: Britain's Role in the World. Socialist Campaign Group News, 2003. július.

**Galzerano, Giuseppe: Angelo Sbardellotto.
Vita, processo e morte dell'emigrante anarchico
fucilato per l'«intenzione» di uccidere Mussolini.**

Galzerano Editore/Atti e memorie del popolo, Casalvelino Scalo, 2003. 502+21 p.

(Angelo Sbardellotto. Egy emigráns anarchista élete, pere és halála, akit főbe lőttek, mert „megpróbálta” megölni Mussolinit)

1932. június 4-én a déli órákban a római Piazza Veneziaán a Mussolini személyes biztonságát őrző különleges szolgálat kéttagú járőrjének gyanúját magára vonta egy, a Venezia étterem ajtaján be-, majd kilépő fiatalember. Igazoltatták, és ő szabályosnak látszó, Angelo Galvini bellinzonai kereskedő nevére kiállított svájci útlevelet mutatott föl. Hiányzott azonban a külföldiek olaszországi tartózkodásához megkívánt engedélye. A biztonság kedvéért bekísérték a közeli őrszobára, ahol megmotozták. Ruházatából töltött hatlövetű ismétlőpisztoly és két bomba került elő, az egyik a testére kötözve. A letartóztatott személy ezek után nem tagadta, hogy Mussolini meggyilkolása céljából érkezett haza.

Mussolini ellen merényletek egész sorát követték el, főleg 1926-ban, a fasizmus totális fordulatának kiteljesedése idején. Olyan is akadt, amellyel kapcsolatban megfogalmazódott az egészen be nem bizonyosodott gyanú, hogy csupán a megtorló akciók indoklására alkalmas, a rendszer szervei által fáradtságosan előkészített műmerénylet volt. Az akkori merényletekkel a Duce életrajzírói behatóan foglalkoznak. Annál érdekesebb Angelo Pellegrino Sbardellottónak, annak a mély meggyőződésű olasz anarchista bányásznak az esete, aki három ízben is Mussolini meggyilkolásának a szándékával tért vissza belgiumi emigrációjából. A harmadik alkalommal, 1932 júniusában – mint láttuk – lebukott, rövid úton halálra ítélték, majd kivégezték.

A történet ilyen rövid összefoglalása nyomán az olvasóban bizonyára fölhogad a kérdés, vajon mivel töltötte ki a szerző, Giuseppe Galzerano erről szóló vastkos, több mint 500 oldalas kötetét.

Ezt bárki megkérdezheti, aki még nem találkozott Galzerano más írásával.

Ez a vasszorgalmú történész (egyben termékeny könyvkiadó) életét annak szenteli, hogy – többek közt levéltári és bírósági iratanyag, munkásszorgalmi dokumentumok, korabeli cikkek és sajtójelentések felhasználásával – kiemelje a feledés homályából az olasz anarchista mozgalom neves

személyiségeinek életútját. Ezt olyan alapossággal teszi, hogy akad recenze, aki aprólékosságát már-már terhesen túlzónak tekinti.¹

Ezzel a több vonatkozásban nagyon is méltányolható nézőponttal az a kétségtelen tény szegezhető szembe, hogy Olaszországban az anarchizmus, illetve az anarcho-szindikalizmus nem korlátozódott az anarchia (uralomnélküliség) elméletét egyetemi katedráról hirdető értelmiségiekre, sem a tömegek iránt bizalmatlan magányos vagy kis csoportban fellépő „kivégzőkre”. Ez az áramlat Itáliában a fasizmus előtti évtizedekben a szakszervezetekbe és az ún. munkakamarákba mély gyökeret eresztő szervezett tömegmozgalom volt, nagyszűlyű ideológusokkal (Errico Malatesta, Arturo Labriola)², és népszerű mozgalmi vezetőkkel (Ludovico D’Aragona, Alceste De Ambris). Habár a huszonöt éves Sbardello az anarchisták fiatalabb nemzedékéhez tartozott, és politikai szocializációja az emigrációban zajlott, ő is ennek a hagyománynak a vonalát folytatta. Nem volt „magányos gyilkos”, egy szervezet tagjaként, annak támogatásával járt el. Nem vaktában, *akárkit*, pusztá feltűnésért végett készült ölni (ami egyébként az anarchisták egyes irányzatai szemében, mint „forradalmi tornagyakorlat”, ugyancsak nem bűn). Sbardello mélyen hitte: a fasizmus olyan szorosán kötődik Mussolini személyéhez, hogy az ő fizikai megsemmisítése végzetes csapást mérne az egész, általa létrehozott és jelképezett politikai rendszerre.

Galzerano könyve túlnyomórészt kronologikus felépítésű. Egészen rövid előszó, majd a letartóztatás dióhéj-leírása után ismerteti az első kihallgatások menetét. Ezután visszapillantva a merényletkísérlet politikai és személyes előzményeit tárgyalja. Kitér a népes belgiumi olasz emigráció soraiban folyó élénk antifasiszta tevékenységre, majd nyomon követi a népes Sbardello család számos tagjának a hazai letartóztatását. Ezután a fasiszta és az emigráns sajtónak a Sbardello-ügyre vonatkozó közleményeit és állásfoglalásait elemzi, ismét túlradó bőséggel, ám korántsem érdektelenül. Így közeledik a végkifejlethez. Bemutatja az 1926-os öt merénylet nyomán létrehozott különleges fasiszta államvédelmi különbíróság (Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato) szerepét az anarchista további kihallgatásában (miután visszapillantva jellemzi ennek a sajátos szerve-

¹ Lásd *Pankovits József* recenzióját Galzerano egy másik könyvéről, amelyet Gaetano Bresciről, arról az anarchistáról írt, akinek a nevéhez az I. Umberto olasz király életét kioltó merénylet fűződik. (Yearbook. International Labour Movement. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 2004. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2003. 307–310. old.)

² Arturo Labriola, illetve Malatesta életrajzát lásd az Évkönyv 2003., ill. 1979. évi kötetében.

zetnek a létrejöttét és tevékenységét).³ Részletesen taglalja a június 16-i tárgyalást, különösen a vádbeszédet. A védő azt hangoztatta, hogy védence elmeháborodott; ezt, mint mentő körülményt, Sbardellotto elutasította. A bíróságnak a halálos ítélet meghozatalához mindössze tíz percre volt szüksége. Sok részletet tudunk meg a kivégzés körülményeiről. Sbardellottót egy Domenico Bovone nevű másik anarchistával együtt végezték ki, aki 1931-ben 13 bombát robbantott; többek közt megölte a carabinieriök egyik tábornagyát. Bovone kért kegyelmet (elutasították) és papot, Sbardellotto nem. Végig kellett vizsgálnia társa kivégzését. A letartóztatásakor nála lévő pénzről úgy intézkedett, hogy azt adják az őt kivégző katonáknak.

Galzerano, mint mindig, az aprólékos leírások és dokumentumbemutatók mellett ezúttal is hozzáteszi a magáét a történethez. Eltöpreng például azon, miért nem próbált Sbardellotto letartóztatásakor valamilyen mesét előadni a nála lévő fegyverek rendeltetéséről, egyáltalán miért nem készült föl alaposabban erre az eshetőségre. Nyilvánvaló, hogy az elszánt anarchista emigráns, aki nem az otthoni viszonyok között nevelkedett, tettének vállalásával demonstratív hatást akart kelteni. Egy 1946-os megemlékezés szerzője szerint kegyelmi kérvény benyújtásával is megmenthette volna az életét – ezt sem tette. Elidőzik a szerző a vádlott népes családját ért súlyos megtorlásnál is. Egyik fivére, Olivo életre szóló sérüléseket szenvedett a bántalmazások során; egy másik, Giovanni viszont, az események hatása alatt ijedtében egyenesen a Ducehoz intézett hűségnyilatkozatot, a fasiszta új naptár szerint „A Győzelem X. évére” dátumozva levelét. Azt a különös procedúrát is gondosan végigköveti a szerző, amelynek során a Duce elleni korábbi merényletek több évtizedes börtönbüntetésre ítélt tetteseit utóbb, a '30-as években rendre közkegyelemben részesítették. Pályájának csúcán, az etiópiai diadal dicsfényében fürödve, a Duce nagylelkű lehetett. (Tegyük hozzá: kevésbé tehette ezt 1944-ben, a fasiszta nagytanács 1943-ban ellene szavazó, s ezzel leváltását elősegítő tagjainak veronai tárgyalása idején...)

Érdekes módon veti föl Galzerano, miért ítélték halálra és végezték ki sebtében, szinte napok alatt azt az egyetlen merénylőt, Sbardellottót, aki nem is jutott el tette elkövetéséig. Gondos vizsgálattal kimutatja, hogy még a fasiszta törvényhozásban sem létezett paragrafus, amelynek alapján valakit a merénylet pusztá szándékáért halálra lehetett volna ítélni. Sbardellottót legfeljebb tiltott fegyvertartásért, és engedély nélküli olaszor-

³ 1992-ben a szerző reprintkiadásban tette közzé a bíróságról és tevékenységéről 1932-ben az emigránsok által közzétett kötetet. (Il tribunale speciale fascista. Edizioni Giustizia e Libertà, Parigi, 1932. – Reprint: Galzerano Editore, Casalvelino Scalo, 1992.

szági tartózkodásért lehetett volna elítélni – semmiképpen nem halálra. Az ítéletet a bíróság jogilag azzal próbálta megalapozni, hogy, mint Galzerano leírja, brutális kínvallatásokkal hamis vallomásokat produkált a merénylet „összeesküvéssé” minősítéséhez; egyik ilyen „cinkostárs” neve végül még Sbardellotto kéziratos vallomásában is megjelent. Az sem zavarta őket, hogy az összeesküvés – és ezt Mussolini, az anarchista munkás fia nagyon jól tudta – köztudomásúlag nem tartozik az anarchisták eszköztárába (az egyéni terrorcselekmény igen). A *The Times* szerkesztőségét, amely híreiben olasz rendőrségi közlemények nyomán fölkapta az összeesküvés vádját, egy korabeli angol bíróság rágalmozásért magas pénzbüntetésre ítélte. Arra is kitér a szerző, hogy 1945 után, amikor ezt kockázatmenetesen, sőt az elismerés reményében teheték volna, a per életben maradt vádlottainak egyike sem állította soha, hogy bármi köze lett volna a tervezett merénylet-hez. Magam úgy gondolom, a fasiszta államvédelmi különbíróság hangadói és a mögöttük álló hatalmasságok a cselekedet nagyfokú tudatosságát tartották szem előtt, amikor a legsúlyosabb büntetés kiszabása mellett döntöttek. A Duce egyelőre pályájának egyik fölfelé ívelő szakaszán volt, viszonylag széles körű elfogadottsága még nem rendült meg, rendszere örökkévalónak látszott, vezére kikapcsolásának a szándékát ennek megfelelően lehetett kezelni. A közvéleménynek szóló indoklás más lapra tartozott: az összeesküvés vád a terv különös veszélyességét volt hivatott alátámasztani.

Az antifasizmusnak az anarchizmussal vitában álló csoportjai, az ítéletre reagálva, irányzatuktól függetlenül a szolidaritás hangját ütötték meg. Galzerano idézi a párizsi olasz szocialista emigráció állásfoglalását a *Le Populaire*-nek, a francia szocialisták lapjának egy 1932. júniusi számából. „A terrorizmus – írták – nem tartozik az olasz szocialista párt által alkalmazott módszerekhez...Mivel azonban Olaszországban ma mindenfajta nyílt, törvényes politikai cselekvés lehetetlen, semmi sem normálisabb, mint hogy ez illegálisan, a föld alatt folyjék...Egyben elutasítjuk, hogy elítéljük vagy minősítsük a terrorcselekményeket, amelyekhez az olasz anarchisták folyamodnak. Nem tartjuk hatékonnak a módszerüket. De elismerésünket fejezzük ki az iránt az önfeláldozás iránt, amellyel ezek az emberek a biztos halálba mennek, abban a reményben, hogy országukat így megszabadíthatják a mussolinista tiranniától. Egyébként maga a terrorista rendszer váltja ki az alulról gyakorolt erőszakot.”⁴

Galzerano aggodalommal ír arról, hogy Angelo Sbardellotto személye jóformán feledésbe merült. Szülőhelyén, a Belluno-i járásbeli Mel-ben sem

⁴ Le Populaire, 1932. június 13. Idézi Galzerano: Angelo Sbardellotto. 158. o.

utcanév, sem emléktábla nem hirdeti a nevét. Még azt a helyet sem ismeri senki, ahol a kivégzőosztag sortúze után titokban elföldelték. A recenzius ehhez hozzátehetné, hogy Mussolini életrajzai, amelyek az 1926-os merényleteket részletesen tárgyalják, Sbardellottónak többnyire a nevét sem írják le. Ám a szemrehányás nem csak nekik szólhat. Hiszen Trevisani 1958-as olasz enciklopédiája, amely jónéhány anarchista és szindikalista személyével foglalkozik⁵, ugyancsak nem tett róla említést. Megteszi azonban ezt az antifaszizmus és az ellenállás sokkötetes lexikona.⁶

A mellékletek sorában elsősorban az imponáló forrásjegyzék említendő. A levéltári források között a rendőrségi iratcsomóké az elsőség. Érdekesség kedvéért: a különbíróóság külön dossziékban őrizte a kivégzések iratanyagát, hasonlóképpen az „Összeesküvések és merényletek” dokumentumait. A könyv- és brosúraanyag mellett (amelyben a csekély számú német kiadvány címeinek szedését érdemes lett volna átnézetni németül tudó lektorral), 1932-ből hét hazai napilap, és a szerteágazó emigráns sajtó teljes korabeli színeképe szerepel. Külön csoportosítja Galzerano az 1945 utáni reagálásokat, amelyek esetenként annakidején féltve rejtett titkokat fednek föl. Alfio Bernabei 1999-es *L'Espresso*-beli cikke pl.angol titkosrendőrségi anyagok alapján fényt derített arra, ki volt az a jómódú, Mussolini ellenes olasz vállalkozó, aki finanszírozta Sbardellotto fegyverbeszerzéseit. A sokszínhelyes leírást a névmutatón kívül, indokoltan, terjedelmes helységnévmutató is kiegészíti. A fényképmelléklet is figyelemreméltó: jónéhány szereplő arcképe, korabeli rajzok (pl. a Sbardellottonál talált robbanószerkezetekről), faksimilében közölt újságdalok a letartóztatásról és a kivégzésről, Sbardellotto öccsének a Ducéhoz írott levele, egy fénykép a tárgyalásról, Sbardellotto kéziratoss vallomása, az „Őfelsége III. Viktor Emánuel nevében” hozott ítélet kiplakatírozott változatának másolata, valamint egy holland anarchista lap karikatúrája, amelyen Mussolini zord arckifejezéssel egy ablakból figyeli a kivégzést. Ez a karikatúra szerepel a könyv címlapján is.

Galzerano új könyve kétségtelenül hozzájárul az olasz fasiszta diktatúra és a diktatúra ellen küzdő erők évtizedekkel ezelőtt megkezdett, s az utóbbi tizenöt évben egyre nagyobb lendülettel folytatott árnyaltabb ábrázolásához. Módszertani útmutatóként azonban nem árt a kötethez mellékelni azt az útmutatást, hogy a korabeli politikai harc több mint nyolcvan év előtti mozzanatait, a pro és kontra szövegeket is beleértve, a maguk korába helyezve kell szemlélni.

Harsányi Iván

⁵ *Giulio Trevisani: Piccola enciclopedia del socialismo e del comunismo. Società editoriale de „Il Calendario del Popolo”, Milano, 1958.*

⁶ *Enciclopedia dell'Antifascismo e della resistenza. V. köt. Edizioni La Pietra, Milano, 1987.*

Gramsci a Roma, Togliatti a Mosca. Il carteggio del 1926

Einaudi, Torino, 1999. I-XLVIII. 503 p.

Gramscinak Rómába, Togliattinak Moszkvába.

Az 1926-os levélváltás.

A Chiara Daniele gondozásában, Giuseppe Vacca részletes bevezető tanulmányával megjelent könyv az Olaszországban maradt (és 1926 novemberében börtönbe kerülő) Gramsci és az Olasz KP (PCI) néhány más vezetőjének levelezését tartalmazza Togliattival, aki a pártot Moszkvában, a Kominternnél (KI) képviselte. A kiadványban esetenként helyet kaptak a KI vezetőszerveinél készült, a PCI-hez címzett anyagok is.

Az első helyen szereplő dokumentum (a KI VI. Kibővített Plénuma alkalmával az olasz delegáció – Bordiga, Berti, Gennari, Grieco, Togliatti a legismertebb tagjai – Sztálinnal folytatott megbeszélésének jegyzőkönyve különösképpen érdekes, mert betekintést ad Sztálin egyelőre türelmes és átgondolt, érvelő vitamódszerébe, ugyanakkor az olasz küldöttséget foglalkoztató politikai kérdésekbe, melyek Sztálinhoz intézve az orosz-szovjet és a nemzetközi valóság viszonyát, a nemzetközi léptékű szocialista perspektívát vizsgálták. A megbeszélés messze meghaladta tehát az olasz szempontokat, az utókorhoz szólóan is fontos összefüggésekre terjedt ki. Bemutatja a rendkívüli indulatokra hajlamos, noha vérszomjas arcát még fel nem fedő diktátort, akit pozíciójába nyilvánvalóan nem eltorzult személyisége, hanem analízisre és szintézisre egyaránt képes elméje, a stratégiai célok követésének rendkívüli képessége emelt. Az olasz delegációnak adott helyzetelemzésében pl. megállapította, hogy „egyetlen országban sem képes egy uralkodó osztály egyedül a közügyek irányítására”. Oroszországban ez most – mondta Sztálin – a munkásosztályra tartozik, a proletariátusra, amely azonban kisebbségben van, és nem eléggé „gazdag”, hogy egyedül megtartsa és irányítsa az államot, ezért „kénytelen a vidék, a parasztság terhére élni,” és elvégezni feladatát. A későbbiekben a belső és külső körülmények a fenti megállapítás tragikus következtetéseit születték Sztálinban, melyek logikáját már sokoldalúan feltárták, bár nem lehetetlen, hogy új és új dokumentumok tovább árnyalják a róla alkotott képet.

Az olasz delegáció és Sztálin eszmecserejének jegyzőkönyve keretül szolgál az egész dokumentumgyűjteményhez. A kötet központi problémája ugyanis – amit a bevezető tanulmány mintaszerűen és hallatlan aprólékosan elemez, egyben rekonstruálja, a vitás kérdések történetét, értékeli azok tartalmi lényegét – a sztálini irányítás alatt megbomló bolsevik veze-

tőcsoporton belüli viszályt, az erről Olaszországba érkező hírek visszhangját és politikai rezüméjét Gramsci tolmácsolásában, ámde a PCI KB állásfoglalásaként a KI vezetésének szánva, Togliatti kezéhez juttatva. A bevezető tanulmány azt is kifejti, hogy miért „fektette” el Togliatti Gramsci levelét; a dokumentumokból pedig most már pontosan megismerhetők Togliatti érvei ebben a vonatkozásban. Megismerhető a levélváltás történeti háttere is, amit a szakirodalom régtől fogva visszatérően vitatott, elmarasztalva Togliattit, amiért nem továbbította a KI vezetésének Gramsci levelét. A Togliattit kritizálók a „bűnös” Sztálin – jóllehet ekkor még a koncepciós perek előtt vagyunk – potenciális társfelelőseként, későbbi „longa manus”-aként írják le őt. A kötet dokumentumai világítanak rá, hogy ezek a konstrukciók leegyszerűsítik a szóban forgó problémát; kontextusát manipulálják és eszközszerűsítik. Igaz persze, hogy a szakirodalom mindez időig (a kötet megjelenéséig) nélkülözte a vitás tárgykör teljesebb dokumentációját.

A fél- és félreértelmezésekre az adott okot, hogy Gramsci 1926 októberének legelején szóvá tette a bolsevik párton belüli viszály kérdését. Ennek lényegét illetően megfogalmazta véleményét – egyúttal az Olaszországban maradt vezetőket is figyelembe véve –, mely szerint a Sztálin-Buharin kontra Kamenyev, Zinovjev-Trockij vita és viszály tönkretetheti a SzKP(b)P vezető szerepét, az októberi forradalom vívmányait, feledtetheti a Szovjetunió és pártja nemzetközi felelősségét (42. sz. dokumentum). Gramsciék aggálya nem volt alaptalan, maga az iromány nem tűnt „elhajlónak” a történelmileg tarthatatlan álláspontot képviselő viszálykodók irányába, gyakorlatilag a sztálini pozíciót osztotta, mégis elsősorban a pártegység féltése és megőrzése csendült ki belőle, és óvott az „eltúlzott intézkedésektől”. A Moszkvában dúló kíméletlen politikai harc tétje azonban végletes alternatívában vetődött fel: vagy a világforradalom ábrándjának kergetése, vagy a szocialista perspektíva egy országban. És Togliatti szerint mindenekelőtt ebben az alternatívában a helyes döntés mellett kellett állást foglalni, nem pedig elveszkedő módon beavatkozni az elkeseredett politikai vitába. Ez utóbbit Togliatti azért vélte még károsnak, mert a Trockij és Bordiga közötti korábbi keletű szívélyes jó viszony, többször megnyilvánuló véleményazonosság, illetve Trockij befolyása Bordigára a PCI-re a trockizmus megbízhatatlanságának árnyékát vethette. Ezt a párt-imázst Togliatti meg akarta változtatni, hiszen az idő szerint a KI elvi-politikai, nem utolsósorban anyagi támogatása nélkülözhetetlen volt.¹

Togliatti, a maga részéről, hazaírt válaszában igen határozott, egyesek szerint „kemény” hangon reagált Gramsci fogalmazványára. Ebben és a le-

¹ Vö. Aldo Agosti: Kapcsolatok az Olasz KP és a Komintern között. Évkönyv 1999. 36–29. old.

vél visszatartásában megnyilvánulhatott Sztálinhoz rokonítható lelkülete is. Ezzel szemben Vacca értékelése közelebb áll az igazsághoz: jobbra kettejük helyzetének földrajzi különbségeivel és a politikai kulturáltságban felfedezhető bizonyos különbségekkel van dolgunk. A piemonti bürokráciához tartozó családban nevelt Togliattira jellemzőbb volt az opportunizmus, míg az állandó szellemi feszültségben élő, de az orosz-szovjet politikai harcoktól, Sztálintól és a nemzetközi küzdőtértől távol levő Gramscit ez nem érintette meg.

Gramsci levele, illetve a PCI KB állásfoglalása a későbbi renegát Angelo Tasca publikációjából 1938 óta ismert a mozgalom egyes körülhatárolt berkeiben. Azóta folyamatosak voltak a vele kapcsolatos spekulációk a tárgy szakirodalmában. A dokumentumot az 1960-as években a PCI sajtójában is megjelentették. Ugyanígy jártak el Gramsci írásainak könyv alakú közreadásakor, hozzáfűzve az ezekben az esetekben a probléma háttéréről elmondható magyarázatokat. A spekulációk méregfogát azonban a teljes dokumentáció közlése húzhatta ki végérvényesen.

A kötet keletkezéstörténetéhez² hozzátartozik az is, hogy a PCI kutatói, az 1960-as és 1970-es évek részleges eredményekkel járó kísérletei után, 1990-et követően jutottak hozzá a Moszkvában őrzött, olasz kutatókat foglalkoztató iratokhoz. Csak sajnálkozhatunk afölött, hogy a szóban forgó anyagról egyedül Moszkvában volt tudomása egy szűk szakmai-archívumi körnek, és az anyag jelenleg is csak olasz nyelven (egyes dokumentumok esetében franciául) férhető hozzá a történész szakma számára.

Pankovits József

Hudson, Kate: Breaking the South Slav Dream.

The Rise and Fall of Yugoslavia. Pluto Press, London-Virginia, 2003. 192. p. (A délszláv álom szétverése. Jugoszlávia felemelkedése és bukása)

Az Évkönyv régi szerzője, támogatója, Kate Hudson hallatlanul izgalmas új könyvet jelentetett meg Jugoszlávia történetéről és tragikus végéről. Az Évkönyv 2004. évi számában már jeleztük a könyv közeli megjelenését, és a

² Aldo Agosdti az Évkönyv 1999-es számában jelezte az előkészületben levő történeti munkát, valamint egy 2000-es kiadványban (Togliatti negli anni del Komintern, 1926-1943, Carocci editore) maga is az orosz archívumok kutatóival együttműködve további kiadatlan dokumentumközlésekkel járult hozzá a bonyolult korszak tanulmányozásához.

szerzőtől összefoglaló írást is kaptunk több mint egy éve zajló Szobodan Milosevics perről. Mind ez az írása, mind új könyve beszédesen tanúsodik felfogásáról, amely világos. Egyúttal az is nyilvánvaló, hogy a közelmúlt eseményeit illetően ez egyáltalán nincs összhangban a nálunk megszokottal, a médiában és a hivatalos magaslatokon mondottakkal. Hudson nem szokott a levegőbe beszélni, most is a tényekre támaszkodik – és valóban történelmet írt.

Maga a könyv több nagy részre tagolódik. Az első nagy fejezetben Jugoszlávia megszületéséről szól. Ebben Hudson alfejezetekben tárgyalja a történeti múlt eseményeit, majd a születés pillanataiban és azt követően egyfelől a gazdasági, majd a politikai kihívásokat, amelyekkel szembe kellett nézni. Külön alfejezetet szentel a kommunisták és a parasztság kapcsolatainak, illetve a „parasztkérdésnek” – amely többször a Komintern vezető fórumai elé is került.

A második nagy részben Hudson a második világháború éveit, sorsfordító nagy eseményeit és következményeit tárgyalja. Ezeknek vitális fontossága jobban ismert. Ámde Hudson itt is új adatokkal és megközelítésekkel lepi meg a magyar olvasót. Így e rész első alfejezetében Hudson Jugoszlávia háború előtti utolsó évéről nyújt áttekintést, amely szintén teli volt belső ellentmondásokkal. A nézeteltérésekről, sőt belső harcokról később is képet ad, majd az ellenállásról írott fejezetben egy újabb alfejezet következik arról, hogy az országnak mekkorák voltak a háborús veszteségei (ezzel manapság alig-alig foglalkoznak).

A következő két nagyobb rész magától értetődő. Az első fejezet címe: Titó évei, a másodiké pedig: Jugoszlávia szétesése. Az idősebbek számára ezek emlékezetes évek, az emlékek már mégis nagyon elhomályosodtak. Ráadásul Hudson az utolsó részben két külön alfejezetet is írt Szlovénia helyzetéről a kiválás előtt és utána. Ezek az oldalak – úgy hiszem – merőben újjak lennének a magyar olvasóknak. Ennél azonban többről is szó van: a mindig is éles szemű és nagyon kritikusan, markánsan megszólaló Hudson írása itt is elüt mind attól, amit e témában az utóbbi években megszokhattunk.

A könyv néhány oldalát külön is átemeljük (mentjük) egy másik rovatunkba, amely Jugoszlávia egykor sokak által megsodált, mára már nagyon elfeledett „el nem kötelezettségi” korszakáról szól.

Jemnitz János

Lammel, Inge: Arbeiterlied – Arbeitergesang. Hundert Jahre Arbeitermusikultur in Deutschland.

Vorträge aus 40 Jahren. 1959–1998. Mit einem Geleitwort von Günter Benser. 2002. 319. p. (Munkásénekek – munkásdalok. A munkáskultúra száz éve Németországban. 40 év előadásai. Günter Benser bevezetőjével.)

Inge Lammel vezette Berlinben azt az archívumot, amely az Akadémia kerekei között a munkásénekek- és zenekultúra dokumentumait őrizte. Fennállásának 35 éve alatt munkatársai nagy nyomtatott és nem nyomtatott anyagot gyűjtöttek: kottákat, kórusanyagokat. 1990-ben az archívum sorsa többé-kevésbé rendeződött, bár azóta zárt intézményként működik. Korábban ez az archívum nemcsak az NDK kutatói, hanem egész Németország számára is élénk centruma volt az ilyen jellegű kutatásoknak. A jelen kiadással Inge Lammelnek és a könyv kiadóinak egyben az is megvallott célja, hogy előmozdítsák az archívum megnyitását és teljes élete újbóli fellendítését.

Lammel az archívum létrejöttétől hatalmas energiával gyűjtötte, konzerválta, rendszerezte és a német kultúrában elhelyezve magyarázta ennek a sajátos munkás zenekultúrának az örökségét, amelyet egyszer már brutálisan igyekezett felszámolni a náci rendszer 1933 és 1945 között.

Günter Benser – akit 1990-ben választottak meg a hajdani berlini Marxizmus-Leninizmus Intézet igazgatójának – nagyon gondolatébresztő és egyben önkritikus előszót írt a kötet elé. Megvallott célja, hogy segítsen áttörni a jelenlegi közömbösség erős falait – egyfelől e munkáskultúra megőrzése érdekében, másfelől azért, hogy az archívum újra megnyíljon és élettel teljen meg.

A jelen kötetből megtudhatjuk, hogy az archívum nagyobb anyagot őriz a nyugat-európai és az amerikai (USA) protestsongokból. Ezt a gyűjtést az archívum és Lammel annál könnyebben és nagyobb ráérzéssel végezhetette, mert a náci időket angliai emigrációban élet át, így voltak ilyen személyes élményei is.

Az archívumnak nagy gyűjtőköre volt a német munkásmozgalmi, ifjúsági szervezetek közegéből is. Az ő dalaikat azonban nem vonták be ebbe a kötetbe, minthogy Lammel ezúttal a munkásdalok első száz évére koncentrált, vagyis 1945-ig jutott el. Kár, hogy a szigorú periódushatár folytán a kötet nem tartalmazza Lammel írásainak e határon túlra mutató bibliográfiáját sem.

A 15 nagyobb fejezet közül az első 1848-as forradalom dalait elemzi. A fejezetek olykor átfedéseket tartalmaznak, de egészükben jól áttekintik a forradalmi és munkásdalokat egészen 1945-ig. Az első, bevezető fejezet pedig inventáriumot ad általában a munkásdalokhoz, ezek értelmezéséhez és a különféle korszakokban való megjelenésükhöz. Külön fejezet szól a különféle idők koncentrációs táboraiban keletkezett dalokról. A dalokat Lammel kategóriákba is sorolta, ezzel is segítve megértésüket. Külön fejezetet kapott az ellenállás korszaka és dalai.¹

Gerd Callesen

Michel Lefebvre–Rémi Skoutelsky: Brigadas Internacionales. Imágenes recuperadas

Lunweg, Madrid, 2003. 189 p.

(A nemzetközi brigádok. Visszahódított képek)

A Nemzetközi Brigádok harcosai a 20. század legvitatottabb történelmi szereplői közé tartoznak. Egyesek szerint a romantikus szabadságeszme korai harcaiból örökölt internacionalizmus képviselői voltak, mások szerint Sztálin politikájának bűnös eszközei. A Brigádok mindmáig élénken jelen vannak a spanyolok kollektív emlékezetében, amint azt 1996. évi spanyolországi találkozásuk nagy tömegeket mozgató ünnepei bizonyították. A történelmi igazságot jórészt azóta lehetett rekonstruálni, hogy 11 évvel ezelőtt részlegesen megnyíltak a Kommunista Internacionálé levéltárai. Ennek a terméke ez a könyv is, amely a madridi Círculo de Bellas Artesben 2003. július közepén megnyílt kiállítás képanyagát mutatja be bibliografikus formában, terjedelmes bevezető tanulmánnyal. Előzményképpen említhető e könyv egyik szerzőjének, Rémi Skoutelskynek „A remény vezette lépéseiket” című monográfiája. (*L'espoir guidait leurs pas. Les volontaires français dans les Brigades internationales 1936–1939.* Bernard Grasset, Paris, 1998. 413 p.) Ám olyanok sem hiányzanak, akik, mint César Vidal, kinyilvánítják, hogy ők bizony végeztek a mítosszal, mint ezt az Espasa Calpe kiadásában megjelent könyve mutatja. Vidal azonban csak a hagyományos „kontra”-verziót fogalmazza meg, anélkül,

¹ Bárkinek eszébe juthat Gerd Callesen írásáról, hogy nálunk is élt egy Munkás Dalosszövetség, és voltak dalárdák. Mindez a „régmúlt”. Mára már alig van olyan összejövétel, ahol ezeket a mindennapos dalokat el tudnák énekelni.

hogy vette volna a fáradságot, hogy elmerüljön a Komintern moszkvai levéltárában előkerült dokumentumok tanulmányozásában.

Talán éppen ebben a paradox helyzetben, amelyben a téma messzemenően érdeklí a spanyolokat, miközben a spanyol nyelvű bibliográfia nem felel meg ennek a keresletnek, volt nagyon hasznos, hogy (egyelőre a Brigádok teljes története megírásának az igénye nélkül) valaki elénk tárja ennek a lényegét, Skoutelsky bevezetőjével, a legalapvetőbb kérdéseket érintve. Ilyen a Komintern szerepe a Brigádok létrejöttében és sorsuk későbbi alakulásában; a pluralizmus foka működésükben; a soraikban kialakult belső elnyomás; valós szerepük a hadviselésben. Skoutelsky és Lefebvre ragyogó munkát tettek elénk, amely egyaránt kiterjed a Brigádok belső történetére és a polgárháború fényképészeti megörökítésére, amely éppen a spanyol konfliktus idején a korszerűség magas fokára jutott. Nagyon jelentős kutatómunka eredményeképpen ismét birtokba vehetjük a történelmi esemény szereplőinek ábrázolását, éppúgy, mint azokét, akik őket ábrázolták. Talán az anarchisták kerülnek kevésbé reflektorfénybe, akik érthető okokból többségükben kezdettől szembenállt a Brigádokkal. Hiányolhatunk bizonyos jelképes epizódokat is, amelyek szükségesek ahhoz, hogy megértsük a kommunista propaganda szerepét a Brigádokban, például Hans Beimler kultuszát. A könyv egészében így is ragyogó kaleidoszkóp, amelyben a mítosz föloldódik a történelmi képek nagy tömegében.

Antonio Elorza

Forrás: *El País*, 2003. július 19.

Subcomandante Marcos. Selected Writings. Red. Juana Ponce de León.

New York, Seveb Stories Press, 2001.

(Marcos alparancsnok. Válogatott írások).

A tárgy a nagy forradalmi hagyományokkal rendelkező Mexikó legújabb kori, „posztmodern” korszakának gerillatörténete. Közelebbről az 1994. évi fegyveres gerilla története, amikor egy csapat mexikói fegyveres indián jelent meg szociális és gazdasági követelésével a régi Mexikó hajdani fővárosában, San Cristóbal de las Casasban. A szerző nemcsak a fegyveres akció lefolyását ismerteti, hanem a kisemmizett, szegény indiánok gondolat-

világát és követeléseit is. Alcíme frappánsan az ő szavaikat adja vissza: „A mi fegyvereink a szavaink!”

Tim Golden¹

Forrás: The New York Times, 2001. április 7.

Newman, Michel: Ralph Miliband and the Politics of the New Labour

The Merlin Press. London, 2002. (Ralph Miliband és az Új Labour politikája).

Saville, John: Memoirs from the Left.

The Marlin Press, 2003. (Memoárok a baloldalról).

Mindkét könyv fontos és érdekes lesz azoknak, akiket érdekel a brit történelem, illetve az angol baloldal múltja és jelene. Szerzőik fontosak voltak a brit akadémiai és értelmiségi körökben. Egymással is kapcsolatban álltak: mindketten ott voltak a Socialist Registers nevű Évkönyv 1964-es megszületésekor, részt vettek szerkesztésében, és cikkeket írtak bele. Mindketten részesei voltak – ha más és másképpen is – az 1956-os eseményeknek, majd pedig az „Új Baloldal” angliai hullámának. A két könyv viszont, amelyet írtak eltérő jellegű.

Newman az értelmiségnek írt életrajzot Ralph Milibandról (1924–1994).¹ Áttekinti benne Miliband életét, írásait, de egyúttal elemzi is eszméit, gondolatait és a vitákat is, amelyekben részt vett. Miliband évekig tanított a híres London School of Economicson (LSE), majd 1972-ben a Leedsi Egyetem professzora lett. Egyidejűleg vendégprofesszor volt az USA-ban és Kanadában.

John Saville 1916-ban született, s mint Miliband, ő is az LSE-n tanult gazdaságtörténetet. Ő is egyetemistaként lett a kommunista párt (CPGB) tagja, ő is akadémiai pályára lépett, a Hull-i Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének lett vezető professzora. Mindketten számos könyvet írtak. Tanári és akadémiai munkásságuk mellett mindketten aktívan politizáltak, és részt vettek a kifejezetten szocialista tevékenységben. Milibanddel szem-

¹ Tim Golden az ismert amerikai magazin, a The Times riportere, aki Mexikóban nyomon követte az „új zapatisták” útját.

¹ Miliband életútját és munkásságát lásd Évkönyv 1995.

ben Saville életére erősen rányomta a bélyegét, hogy ő a CPGB tagja maradt egészen 1956-ig, amikor az 56-os események hatására, a másik neves kommunista történésszel, E.P.Thompsonnal² együtt szembe nem került a hivatalos pártvonallal. Akkor jelentették meg a *The Reasoner* (Értelmező, Érvelő) nevű folyóiratukat, ez később *The New Reasoner* címmel jelent meg. Saville könyve nagyon személyes hangú memoár, a Miliband-kötet nem; éppen ezért a két könyvet más és más kritériumok alapján kell megítélni.

Miliband nagyon fontos személyiség volt a brit baloldal életében, mind akadémikus, mind általában értelmiségi körökben. Könyveiből gyakran idéztek, tájékozódási pontok voltak mind a szocialista elmélet, mind gyakorlati alkalmazása vonatkozásában. Miliband legnagyobb hatású könyve a „State in the Capitalist Society” volt, amely még 1969-ben jelent meg. Kifejtette benne, hogy a nagy szociális konfliktusokban az állam nem lehet semleges, s ezt nagy anyag alapján bizonyította. Azt is, hogy az államot milyen irányokból és hogyan érik hatások, persze elsősorban a gazdaságilag domináns uralkodó osztály részéről. A könyv nagy vitákat váltott ki Nagy-Britanniában is, nemzetközileg is hozzájárult ahhoz, hogy újraélessze az érdeklődést a marxista elemzések iránt.

Milibandnak is központi problémája volt a szocializmus és a demokrácia viszonya. Olyan marxi szocialista mozgalmat és politikát akart kialakítani, amelyet megszabadít a lenini és a sztálini rárokodásoktól. Nem tévedt azonban a szociáldemokraták útjára sem, minthogy ez utóbbiak irtóznak mindenfajta radikalizmustól és belesimulnak a kapitalista rendbe, kibékülve vele.

Ez a felfogás jellemzi Miliband későbbi írásait is, így az 1977-ben megjelent „Marxism and Politics” c. könyvét. Ezt világitotta meg későbbi könyve is a „Capitalist Democracy in Britain”.

Utolsó, 1994-ben megjelent művében („Socialism for a Sceptical Age” – Szocializmus egy szeptikus kor számára) Miliband változatlanul amellett érvelt, hogy a marxi elemzések – bármennyi bíráló és szkeptikus megjegyzés hangzott is el róluk – a XX. század végén is érvényesek. Ezt fenntartotta a szaporodó ellenvéleményekkel szemben is, amelyek szerint az osztályharcok hevessege csökkent és csökken, a munkásosztály pedig összezsugorodik, és veszít politikai súlyából, az emigráció pedig egyszerűen megvalósíthatatlan. Miliband ezekkel is szembeszegezte a maga igazát, a marxi kapitalizmuskritika igazát, és a maga szükségesnek ítélt egalitarizmusát.

Newman könyve nagyon jól van megírva, és gazdag forrásanyagra támaszkodik, többek között Miliband levelezésére és magánarchívumára.

² Thompson életútját és munkásságát lásd Évkönyv 1994.

(Ez utóbbi jelenleg a Leedsi Egyetem könyvtárában található. Newman bőségesen idéz Miliband leveleiből, aki nagyon szorgalmas és színes levelező volt. Sokféle emberrel levelezett: barátokkal, kollégákkal. Ezek a levelek jól mutatják, hogy Milibandnak milyen napi gondokkal kellett birkóznia. És persze foglalkoznak az egyetemi és akadémiai világ belső szabadságproblémáival ugyanúgy, mint az olyan politikai kérdésekkel, mint 1968 értelme, a csehországi szovjet invázió, a vietnami háború, később az ú.n. „kommunista világ” válsága és a zsidó származás velejárái. Newman könyve e levelezés alapján is kitérően mutatja be: Miliband, aki az LSE-en szerzte diplomáját, sőt PhD-jét is, nehezen viselte el, hogy a magas egyetemi vezetés mennyire értetlenül, keményen bánt el a 68-as diákmozgalom lázongó diákjaival. Miliband, aki ekkor már maga is az LSE-n tanított, sokszor szembekerült kollégáival. Alapjában ez indokolta, hogy 1972-ben elhagyja az LSE-t és Leedsbe települjön át.

Élete ezekben az években még más tapasztalatokkal is gazdagodott. Az 1950-es és az 1960-as években maga is részt vett a baloldali LP-s, bevanista szervezkedésekben.

Mindig világosan, sokszor élesen fogalmazott. A kritikus 1989-es évben a kapitalista demokrácia óriási hiányosságait ostorozva is megállapította, hogy a „szocialista” országokban a demokrácia még kevésbé érvényesülhetett.

John Schwatzmantel

Miralles, Ricardo: Juan Negrín. La República en guerra.

Ediciones Temas de Hoy S. A., Biografías. Madrid, 2003. 423 p. 2a edición. (Juan Negrín. A hadrakelt Köztársaság. 2. kiadás.)

A polgárháborús Spanyol Köztársaság José Giral és Francisco Largo Caballero utáni, harmadik miniszterelnökét a történetírás nem kényeztette el. Ezúttal sem született róla teljes körű életrajz. Miralles terjedelmes könyve alapján a polgárháborús időszak keretei között marad, mindössze húsz oldalba rántva össze az életút 1936 előtti évtizedeit és huszonötbe Negrín tizenhét éves, tevékeny és mozgalmas emigrációs életpálya-szakaszát.¹ E fenntartás dacára a legteljesebb, legjobban dokumentált és legki egyensúlyozottabb pályaképet rajzolja életének erről a szakaszáról. Paul Preston, a spanyol 20. század egyik kiemelkedő tudósa előszavában főlem-

¹ Negrín rövid életpályarajzát lásd az Évkönyv 1992. évi kötetében.

líti, hogy „a század nagy politikusaírói viszonylag kevés komoly életrajz készült. A Negrín-életrajz hiánya ezek közül az egyik legnagyobb skandalum.” Mindenesetre megállapítja: „Miralles megajándékozott minket az eddigi leggazdagabb portréval a rejtélyről, amely Negrín volt.”

Miralles gondosan végigtekint az eddigi Negrín-irodalmon, amely végletekben mozog. Egyesek számára Juan Negrín egyszerűen a kommunisták szalmabábjá volt; mások a spanyol republikanizmus és szocializmus legjelentősebb, a maga helyén Manuel Azañával, a köztársasági tábor karizmatikus vezető személyiségével összemérhető politikusainak egyikét látják benne. A Negrín-portré kiegyensúlyozatlanságában nagy része volt annak, hogy zömmel ellenfeleinek a visszaemlékezései formálták, miközben a Franco-korszak végéig a legfontosabb források egy része hozzáférhetetlen volt. Ezek közé tartoztak azoknak a főhatóságoknak (a pénzügyminisztériumnak és a miniszterelnöki hivatalnak) az iratanyagai, amelyek élén 1936 és 1939 között állt. Kutathatóvá tételük utóbb is vontatottan haladt. Negrín személyes papírjai New Yorkban rejtőztek. Időbe tellett, amíg megnyíltak a moszkvai levéltárak, amíg összegyűltek a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) és a Spanyol Kommunista Párt (PCE) különböző helyekre menekített vagy hurcolt anyagai. Miralles egyik erőssége, hogy alaposan tanulmányozta az egykori szovjet levéltárak Negrínre vonatkozó dokumentumait. Olyan magánlevéltárakat is végiglapozott, mint Marcelino Pascua moszkvai köztársasági követ, Vicente Rojo vezérkari főnök, Luis Araquistain² (1936 után Negrín egyik legfőbb, szocialista párton belüli ellenfele) vagy a cortes elnöke, Diego Martínez Barrio személyes irattára.

Különösen érdekes az a többlet, amelyet a szerző Negrínnek a polgárháború csomópontjain kifejtett tevékenységével kapcsolatban nyújt. Mint bemutatja: abban a harcban, amely a szocialista pártban a Largo Caballero vezette baloldal és az Indalecio Prietót³ követő centrum között 1935 végétől kibontakozott, Negrín (aki 1929-től volt a szocialista párt tagja) egyértelműen Prieto mögött sorakozott föl. Szinte kezdettől igen tevékeny volt. Miralles sokszíniúen mutatja be, hogyan egyesült személyiségében az enciklopédikus tudás a bátorsággal és a kifogyhatatlan energiával. 1930 decemberében az általános sztrájk több vezető személyisége a fiziológus Negrín laboratóriumából irányította a madridi akciót. 1931-től cortes képviselő. Az 1936. februári választás után Prieto oldalán szavazták le a pártban azok, akik elvetették a PSOE kormányba lépését.

Miralles a szovjet és más iratok alapján nagy számban villant föl ismeretlen háttérelmeket. Megtudjuk tőle, hogy mind az SZK(b)P Politikai Iro-

² Araquistain életútját az Évkönyv 1988-as kötete közölte.

³ Prieto életútját lásd Évkönyv 1983.

dája, mind a Komintern Titkársága, Dimitrovval az élen, inkább José Giral republikánus vezetésű kormányának átszervezése, a munkáspártokkal való kibővítése mellett foglalt állást, mivel az akkori nemzetközi helyzetben nem értettek egyet azzal, hogy munkáskormány alakuljon. Szeptember elején után mégis Largo Caballero alakított kormányt, viszont az öt szocialista miniszterből három a centrumhoz tartozott; egyikükként Negrín kérte föl: vegye át a pénzügyminisztérium vezetését. A kompromisszum abban állt, hogy a *baloldali* Largo lett a szocialista *centrum* által preferált széles koalíció vezetője. Negrín irataiból kiderül: ezt ő maga veszélyesnek tartotta, és csak a PSOE VB erős rábeszélésére vállalta a tárca vezetését. A kormányfő viszont, ha kormányozni akart, kénytelen volt némileg az ő izlése szerint politizálni: igyekezett visszaállítani a központi kormányzat hatásköreit a kaotikus tömegmozgásokkal szemben. Negrín ugyanolyan kiváló pénzügyi szakembernek bizonyult, mint korábban, az új egyetemi építkezések felügyelőjeként talpraesett „pallérnak”.

Miralles egyik legkonzekvensebb törekvése, hogy tárgyilagosan szembenézzen a Negrínnel szemben az iránta ellenséges visszaemlékezésekben fölhozott vádakkal. Itt egyrészt az egyszerű kronológia adalékait sorakoztatja föl. Mire 1937 májusában kormányfő lett, mindaz már tény volt, amit a szemére szoktak vetni: a kommunistákhoz való közeledés, ezek pozíciói a hadseregben, az esetleges pártegyesülés lebegtetése, elsősorban pedig a szovjet tanácsadók jelenléte, amelyet Largo Caballero személyesen kért Rosenberg szovjet nagykövettől, s akik között már 1936 szeptemberében megjelentek a szovjet titkosszolgálat emberei is. Földéri, hogy azok a (volt kommunisták, Jesús Hernández, Enrique Castro Delgado, Valentín González – *El Campesino* által írt) visszaemlékezések, amelyek a Negrínről, mint a kommunisták bábfigurájáról szóló verzió alapjai, egy se reg hamis állítást tartalmaznak. A Spanyol KP Politikai Bizottságának egy Hernández által leírt, 1937. koratavaszi ülése pl., amellyel kapcsolatban a szerző könyvében részletesen, szinte szó szerint idézi az olasz Palmiro Togliatti és az NKVD-s főnök, Alexander Orlov felszólalását, akkor zajlott, amikor Togliatti még nem volt Spanyolországban. Orlov kései, az USA-ban közzétett emlékirataiban⁴ ugyancsak cáfolja, hogy jelen lett volna. Herbert Rutledge Southworth amerikai történész⁵ kutatásai alapján Miralles azt is

⁴ Orlov, Alexander: Kreml-Geheimnisse. Würzburg, k. n., é. n. [1953].

⁵ Togliatti életútját lásd az Évkönyv 1994-es, Southworthét 2000-es kötetében. Az említett könyvek között a legismertebb *Jesús Hernández: „Yo fui ministro de Stalin”* (újabb kiadása: Gregorio del Toro, Madrid, 1974.), és *Burnett Bolloten: „The Grand Camouflage.”* (Stanford University, 1961.), illetve *El Campesino (Valentín González)* könyve. Ennek hozzáférhető német kiadása: „Morgen ist ein anderer Tag.” Kiepenhauer und Witsch, Köln, 1979.

napvilágra hozza, hogy ezek az ex-kommunista szerzők, valamint a Marxista Egyesítés Munkáspártja (POUM) egy korabeli, a második Negrín-kormány által 1938-ben perbe fogott vezetője, Julián Gorkin az 1950-es és az 1960-as években az USA Központi Hírszerző Ügynöksége (CIA) által finanszírozott „Kongresszus a Kultúra Szabadságáért (Congress for the Liberty of Culture - CCF) megbízásából írták könyveiket, amelyeket az „antinegrinista” irodalom fő szerzője, Burnett Bolloten gondozott. Miralles figyelmét az sem kerüli el, hogy Hernández az átlagos termetű Orlovot „csaknem kétméteres óriásként” írja le. Jórészt ezektől a szerzőktől vett idézetekre támaszkodik Stéphane Courtois és Jean-Paul Panné, „A kommunizmus fekete könyve” spanyol fejezetének két szerzője is.⁶

A szerző érdekes kérdéseket tesz föl, amelyekre széles irodalmi áttekintésekkel próbál válaszokat keresni. Az egyik ilyen, hogy létezett-e egyfajta „negrinizmus”, mint a szocialista párt negyedik áramlata, a Largo Caballero fémjelzte baloldal, a Prieto-féle centrum és az általában Julián Besteiro nevéhez kötött „jobboldal” mellett. Miralles úgy foglal állást, hogy a „negrinizmus” ereje nem a szocialista pártban birtokolt pozícióiban volt, hanem abban, hogy Negrín fő jelszava körül („Álljunk ellen, hogy győzzünk!”) a szélsőséges szükségállapotban lévő Köztársaságban nagyon sokan tömörültek. Később kiderül, hogy a miniszterelnök oldalán azért föl sorakozott a szocialista párt és az Általános Munkásszövetség számos történelmi figurája, mint Ramón Lamóneda, Ramón González Peña, José Rodríguez Vega, Edmundo Domínguez, Amaro del Rosal, Felipe Pretel.)⁷ Miralles azt is színesen tárgyalja, vajon mit lehet kezdeni azzal a váddal, hogy Negrín a háború éveiben megosztotta a párt sorait. Rámutat, hogy a szocialista párt mély belső törésvonalai jóval az előtt alakultak ki, hogy megjelent volna Negrín vagy kibontakozott volna a kommunista párt beolvastási taktikája.

Fontos az a kérdése, hogy mi is volt Negrín szerepe a köztársasági erőik soraiban kirobbant 1937. májusi barcelonai fegyveres konfliktus idején. A válasza egyszerű: semmi, attól eltekintve, hogy a válság lezárásaként őt javasolták miniszterelnöknek. Hozzá képest Prieto, mint haditengerészeti és légügyi miniszter sokkal nagyobb szerepet játszott az anarchista zendülés leverésében. S ha Negrín utóbb a kormány élére került, ez azért volt, mert Prieto (s vele a PSOE VB) úgy gondolta: lehetséges a Largo Caballero képviselte vonaltól eltérő politika, amelyet (Prieto és Azaña elnök mellett) ép-

⁶ A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás. H. n. Nagyvilág, é. n. 341-360. old.

⁷ Erről lásd *Harsányi Iván*: A Franco-diktatúra születése. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 256-259. old.

pen ő képviselne. Azaña pedig Negrín kormányát kifejezetten a sajátjának tekintette.

A szerző sok egykori résztvevő és későbbi történetíró álláspontját és ismereteit szembesíti az egyik legkeményebb kérdésben: a Trockij eszmével rokonszenvező (bár Trockij által magáénak el nem ismert) POUM vezetőjének, Andreu Ninnek⁸ a meggyilkolása ügyében, amelyet a szovjet titkoszolgálat emberei követtek el, több spanyol, és az országban tartózkodó külföldi kommunista közreműködésével. Miután meggyőzően bizonyítja, hogy eleinte Negrínnek, sőt a kormány egyetlen más tagjának sem volt tényszerű tudomása arról, hogy mi történt, egyszersmind arra is hoz föl érveket, hogy a kormányfő, bizonyos előzmények ismeretében nagyon is jól tudta, hogy milyen erők állhatnak a bűntett mögött. Negrín, mint ismeretes, nem indított nyilvános vizsgálatot az ügyben, amit a legtöbb szerző (helyeslőleg vagy elítélőleg) úgy magyaráz, hogy nem akarta veszélyeztetni a Köztársaság egyetlen fegyverbeszerzési forrását, a szovjet hadianyagszállítást. Miralles ehhez – igen realiztikusan – további tényezőket párosít. Eszerint Negrín eleve nagyon veszélyesnek tartotta az anarchisták, és a POUM vonalát, amely szerint a „polgári” köztársaságot a forradalom győzelme érdekében el kell takarítani az útból, ami elképzelésük szerint biztosítaná a háborús győzelmet. Úgy vélte, hogy a mind modernbb fegyverzettel vívott korszerű háborúban a kormánynak vissza kell hódítania a politikának azt a terepét, amely őt illeti meg. A helyi bizottságok és tanácsok helyett szilárd, ütőképes apparátusokat akart, reguláris hadsereget, szakszerű gazdálkodást. Ezért a minisztertanácsban kikényszerítette az információi szerint a bűncselekményben részes kommunista Alejandro Ortega alezredes távozását az Általános Biztonsági Igazgatóság éléről, akit bizalmi emberével helyettesített. A kommunista miniszterek meghátráltak, a kormány más tagjai pedig, bármit gondoltak, maguk is el akartak kerülni egy bizonytalan kimenetelű kormányválságot. Mint bemutatja: Negrín pénzügyminiszterként sohasem ismerte el a katalóniai iparvállalatok anarchista kollektivizálását, amelyeket az általános adóügyi rendelkezések alá vont.

Roppant érdekes annak a Negrínnel szemben emelt vádnak a Miralles-féle elemzése, hogy a miniszterelnök „kommunistákkal rakta tele a hadsereg tisztikarát”. A szerző Michael Alpertre hivatkozik, aki aprólékosan, személyről személyre haladva elemezte a milíciákról a reguláris hadsereg-re való áttérés folyamatát. Alpert adataiból (amelyeket Miralles oldalakon át sorol és kommentál) kiderül, hogy a) a legtöbb katonai magasabb egy-

⁸ Nin életrajzát lásd az Évkönyv 1992-es kötetében.

segnél számuk jóval csekélyebb volt a vélnél; b) jórészüket, a politikai biztosokkal egyetemben, az 1937 májusában kormányra jutó Negrín „örökölte”. Caballero ugyan növekvő aggodalommal szemlélte a kommunisták „nyomulását” a tagszervezés és a pozíciók szerzése terén, de 1936 novemberében, miután kormányával elhagyta az ostromlott Madridot, kénytelen volt tudomásul venni, hogy a várost védők, köztük a katonai parancsnokok soraiban is ugrásszerűen nőtt a PCE tekintélye.

A könyv lapjain sok új részlettel jelenik meg az a konfliktus is, amelynek nyomán Negrín, az 1938 tavaszi katonai vereségek után eltávolította a hadügyi tárca éléről Prietót. A kiegyensúlyozatlan, szeszélyes Prieto után Negrín, energiájával és határozott fellépésével úrrá tudott lenni a helyzeten. A szerző idézi a Daladier pártjához tartozó Henri Morel madridi francia katonai attasé jelentését: „Meg kell hajtani a fejünket az intenzív erőfeszítések láttán, amelyek a hadügyminiszterré lett Negrín hatására mind katonai, mind polgári területen történtek...Ezeknek az elkeseredett erőfeszítéseknek a forrása Negrín.”

Miralles hangsúlyozza, hogy Negrín akkor is fenntartotta az elszánt védekezés célkitűzését, amikor a nyugati hatalmak képviselői már földtálcázták Spanyolországot, és őt is megpróbálták rábeszélni a háború beszüntetésére; amikor Azaña környezetében is angol-francia „békeközvetítésben” reménykedtek. „Amíg én az elvtársaimmal itt vagyok – mondta Labonne francia nagykövetnek –, ellenállunk.”

Kényes kérdést érint a szerző, amikor Negrín és a katalánok viszonyáról ír. A kommunista párttörténet a szocialistákat a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos „hagyományos” közömbösségben marasztalja el. Miralles valóban mutatja be azt az ellentétet, amely a katalán köztársaságiak erős autonómiatörekvése és a központosított hadi erőfeszítések között feszült. (Ne felejtjük: a kormány akkor már Barcelonában működött.) Negrínt valóban irritálta az, hogy a súlyos helyzetben a katalánok patikamérlegesen mérlesekélik helyi hatásköreiket. 1938 augusztusában két minisztercserével mégis le tudta zárni a fenyegető kormányválságot, „mielőtt még kialakult volna”. Negrín és Azaña korántsem felhőtlen viszonyát is sok részlettel jellemzi a könyv.

Lelekiismeretesen, számokkal is alátámasztva ismerteti a kötet a szovjet katonai segítség és a fejében Moszkvába szállított (Ángel Viñas által korábban már minuciózusan nyomon követett) „spanyol arany” útját. Ám ezt szorososan összekapcsolja azzal, hogyan „vibrált” a francia hatóságok álláspontja a szállítmányok átengedésének ügyében, gyakran a köztársaságiak számára legdöntőbb pillanatokban zárva le „légmentesen” a határt.

Furcsa, hogy Miralles csak röviden, nem egészen egy oldalon érinti Negrín egyik legmarkánsabb megnyilvánulását, második kormányának hí-

res, 1938. április 30-i „13 pontját”.⁹ Általános értékelése szerint ez „ajánlat volt, alap arra, hogyan lehet befejezni a háborút, és milyen alapon kellene fölépítenie a spanyol életet a háború befejeztével.” Jelentőségét abban látja, hogy a cortes Állandó Bizottsága május 14-i ülésén ezen az alapon szavazott bizalmat a kormánynak, gyengeségét pedig abban, hogy „ez a kölcsönös elégedetlenségek koalíciója volt”. Tegyük hozzá: ez nem a 13 pontból következett, hanem azokból a feszültségekből, amelyeket a népfront túlideologizált vagy az ideológiákkal szemben végletekig bizalmatlan pártjai és személyiségei a háború addigi menetében fölhalmoztak. Ez utóbbival viszont szembeállíthatók szinte minden (Negrínnel szemben sokszor ellenséges) mérvadó köztársasági politikusnak az egykorú vagy visszatekintő nyilatkozatai arról, hogy az események egyik vagy másik pontján Negrín „nélkülözhetetlen”, senkivel nem helyettesíthető személyiség volt.

Külön is szólni kell a könyv 40 oldalas – tartalmi érényeit tekintve a főszöveggel vetekedő – jegyzetapparátusáról és gazdag névmutatójáról, nemkülömben rövid, de a kérdéshez kapcsolható új irodalmat bőséggel fölvonultató „alapvető bibliográfiájáról.

Harsányi Iván

40 Jahre. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (DÖW) 1963-2003

Wien 2003, 112 o. (40 év. Az Osztrák Ellenállási Mozgalom Archívuma)

2003. május 5-én Bécs polgármestere meghívására ünnepi ülésen emlékeztek meg közéleti személyiségek és történészek a DÖW négy évtizedes fennállásáról. Ennek során Eric *Hobsbawn* előadásában hangsúlyozta, hogy szükség van a DÖW-re: „A demokratikus, szociális Európa, amelyet egyesek a 2. Világháború után a 'Vén Európa' jelzővel illetnek, amely nemet mondott a nácizmusnak, az idegengyűlöletnek, ez az Európa a Harmadik Birodalom elleni harcban formálódott és ez az, amit a DÖW alapítói megértettek.” *Hobsbawn* kiemelte a 2001-ben elhunyt *Herbert Steinernek*, a DÖW alapítójának és hosszú időn át tudományos vezetőjének érdemeit. (DÖW Mitteilungen, 162. sz., Juni 2003.)

⁹ Lásd erről *Harsányi Iván*: Még egyszer „Negrín 13 pontjáról”. Évkönyv 1988. 72–87. old.

Hobsbawm mellett sokan méltatták Steiner tevékenységét. Hangsúlyozták, hogy kevesen voltak, akik jobban értettek a pártpolitikai, generációs, földrajzi korlátok átlépéséhez, mint ő. Herbert Steiner jelentős vezetői, szervezői és tudományos pályát járt végig. Sokat publikált, egyetemeken tanított, több egyetem választotta díszdoktorrá. Budapesten 1989. októberében védte meg nagydoktori disszertációját. („A munkásmozgalom 1848-ban a forradalom és restauráció között, különös tekintettel Marx Károly bécsi tartózkodására”). Legnagyobb teljesítménye kétségkívül a DÖW megalapítása és sok évtizedes irányítása volt.

Steinertől 1983-ban dr. Wolfgang *Neugebauer*, a bécsi egyetem professzora vette át a DÖW tudományos vezetői tiszttét és végzi napjainkban is e munkát.

A DÖW 1963. évi megalakulása óta belföldi és nemzetközi elismertségű tudományos intézménnyé vált. (Magyarországon több mint két évtizeddel ezelőtt jelent meg az első összefoglaló ismertetés a DÖW-ről. Tihanyi János: Az osztrák ellenállás levéltára. In: Levéltári Szemle 1982, 2-3. sz.)

Recenzióknk tárgya a tanulmányokat, cikkeket, közleményeket tartalmazó kiadvány. Legjelentősebb Brigitte *Bailer-Galanda* - Wolfgang *Neugebauer*: Das Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes c. összegező írása. A tanulmány szigorúan felépített fő- és alfejezetekre oszlik: 1963-70, A DÖW Alapítvány létrehozása; Az 1934-1945 közötti üldöztetés és az ellenállás; Az osztrák emigráció; Oral-History; Az osztrák Holocaust-áldozatok név szerinti feldolgozása és publikálása, továbbá a náci múlt feldolgozása; az ausztriai szélsőjobboldal 1945 utáni ténykedésének leleplezése; az ifjúsággal kapcsolatos széleskörű tevékenység; a bel- és külföldi intézményekkel való együttműködés; a különböző gyűjtemények és publikációs eszközök bemutatása éa mások. A Kitekinítésben főleg a szervezet jövőjéről van szó és utalnak arra a főproblémára, hogy immár kiesik az a generáció, amely közvetlenül átélte az üldöztetéseket és továbbadhatja tapasztalatait. Ilyen körülmények között kell a DÖW-nek folytatnia tevékenységét és „gondoskodnia arról, hogy tovább hordozza az osztrák ellenállás hagyományait, szorgalmazza a megemlékezéseket az áldozatokról.” (40. o.)

A DÖW áldozatkész, túlnyomórészt „társadalmi munkában” dolgozó munkatársai vitathatatlan tekintélyt vívtaki olyan bonyolult helyzetekben is, mint amilyen a *Haider-per* megnyerése volt, jelentős a szerepük, az *új-náci szélsőjobboddallal vívott szakadatlan küzdelemben*. A külföldön élő, volt emigránsok folyamatosan megnyilvánuló rokonszenve (könyvtárak, dokumentációk adományozása, interjúk az Oral-History számára, alapítványok létrehozása, stb.) tették hatékonyabbá a DÖW-t. (Miközben legújab-

ban a Tudományos és Kulturális Minisztérium elvetette azt a kérésüket, hogy az inflációs rátával növeljék dotációjukat. Bécs városa viszont megemelte hozzájárulását.)

A kötetben Peter *Steinbach*, a berlini Német Ellenállás Emlékhelye tudományos vezetőjének, berlini és karlsruhei egyetemek tanára „Az emlékezés nehézségei” (*Die Schwierigkeiten des Erinnerns*) c. tanulmányában a német ellenállásról, a Hitler elleni merényletekről ad átfogó képet. Elsőnek a volt NDK-ban folyó kutatásokról szól, ahol az ellenállást szinte kizárólag kommunista jellegűként ábrázolták, és alig jelezték a polgári-liberális körök szerepét. Nyugat-Németországban és Ausztriában viszont a kommunistákról esett kevés szó, inkább azokat az embereket ábrázolták, akik eredetileg, a célt tekintve, részben egyetértettek a nemzetiszocialistákkal, vagy figyelembe vették a náci-állam realitásait, később azonban magatartásukat lassú folyamatban megváltoztatták. Ez érvényes volt *Trottra*, *Moltkére*, *Yorckra* és *von der Schulenburgra*. (Steinbach csak néhány jellegzetes nevet említett.) Hosszasan foglalkozik Adam von Trott életútjával, állásfoglalástól a 3. Birodalom mellett (1934: a Manchester Guardianban megjelent olvasói levele) az 1944. júliusi összeesküvésig és kivégzéséig. Tanulmányában röviden foglalkozik a legújabb időszak „antitotalitárius” irányzataival, állítja, hogy létre kell jönnie a modern diktatúrákkal kapcsolatos konszenzusnak, beleértve az egyetértést az emberjogi harcosokkal is: „... szükség van az olyan intézményekre, mint a DÖW, amely vállalja, hogy publikációival, gyűjteményeivel olykor megütközést keltsen, de nem hajlandó elhallgatni az államban és társadalomban mutatkozó torzulásokat. Mert immár nemcsak a történelemről van szó, hanem rólunk is.” (25. o.)

A könyvet az USA-ban élő emigráns, Henry *Friedlander*, a koncentrációs táborokat megjárta egyetemi tanár személyes visszaemlékezései; a történész egyetemi tanár, Dr. Wolfgang *Beinz* színes írásai az operabál talmi pompája és a közeli Altes Rathausban működő DÖW közötti ellentmondásról, valamint Erika *Weinzierl* történész, a DÖW régi munkatársa, egyetemi tanár bevezetője és a DÖW által megjelentetett publikációk; a munkatársak által írott művek bibliográfiája, a kötet szerzőinek adatai és számos fotóanyag teszik teljessé.

Tihanyi János

Shepherd, John: *George Lansbury, At the Heart of the Old Labour.*

Oxford, 2003. (George Lansbury, a régi Labour szívében)

Van valami ominózus, ha most túl sokat olvashatunk arról, hogy Lansbury¹ állandó harcot folytatott a békéért és az igazságért. Lansbury 1859-ben született, hosszú évtizedekkel azelőtt, hogy a Labour Party (LP) egyáltalán létrejött volna, és 1940-ben halt meg rákbetegségben, kórházban. Így elég sokáig élt ahhoz, hogy megélje a második világháború kirobbanását, mindazzal a borzalommal, amit ő előre megjósolt, s amitől annyira félt.

Életrajza nagy és szívós kutatómunka eredménye. Ennek során Shepherd még egy sor „túlélőt” is meginterjuvált, akik ismerték a korai Labour „nagy embereit” – s mindennek alapján negy empátiával írt e korról.

Az ember döbbenet olvassa az egykori és a mai események és harcok hasonló vonulatát. Amikor pl. Lansburyt 1922-ben ismét beválasztották a parlamentbe, rögtön interpellált abban az ügyben, hogy Anglia ne bombázza az iraki falvakat, főleg ne vegyi eszközökkel, s ne folytasson ott elhúzódó háborút. Szót emelt azért is, hogy Anglia ne támogassa az orosz ellenforradalmi fehéreket a szovjet kormány ellen.

Lansbury furcsa keverék volt: mélyen hívő keresztény, aki azonban teljességgel elfogadta a marxista elveket. Mélyen felhőborította a szegénység, és küzdött ellene. Meggyőződéses internacionalista, egyúttal pacifista is volt, aki mindig is azt hirdette, hogy a háborúkból nem származhat semmi jó.

A XIX. század végén maga is szövőüzemben dolgozott, ott lett az SDF (Szociáldemokrata Föderáció) tagja; ott vett részt és szervezte is a munkásszocialista gyűléseket.

Az 1900-as évek elején (már a Poplar, London egy szegény munkáskerülete labourista vezetőjeként) elérte, hogy az állam vállalja a szegények megsegítését. 1912-t írtak, amikor magasra csaptak a női egyenjogúságért vívott harc hullámai. A szüfrazsett mozgalom akkor érte virágkorát, s akkor csapott le rá a legkíméletlenebbül a liberális Asquith-kormány. Börtönbeli visszaélések, a nők éhségsztrájkjai és erőszakos mesterséges táplálások követték egymást. Lansbury rendszeresen és határozottan fellépett a nők védelmében. S minthogy elég határozottnak az LP akcióit és magatartását, lemondott parlamenti mandátumáról, és kerületében (Bow) új pótvá-

¹ G. Lansbury életútját lásd Évkönyv 1984.

lasztást kényszerített ki. Ezen a pótválasztáson nem kapott elég támogatást az LP-től, és tíz évre kibukott a parlamentből. 1914-ben megint szembeke-
rült a pártvezetéssel, mert kitartott pacifista meggyőződése mellett. Elítél-
te a háborút és ezt fennen hirdette is az általa szerkesztett lapban, a *Daily Herald*-ban, amíg ki nem csavarták a kezéből.

Az 1926. évi általános sztrájk idején a leghatározottabban kiállt a sztrájk-
koló munkások mellett, míg az LP csúcsvezetői ismeretesen már más meg-
oldást kerestek. Az 1929-es második munkáspárti kormánynak ő is tagja
lett. Munkaügyi miniszterként radikálisabb politikát próbált elfogadtatni
kormánnyal: új munkahelyek létesítését és a híres londoni zárt parkok
megnyitását szorgalmazta. 1931-ben már szembekerült a kormány vezető-
ivel, amikor nem volt hajlandó megszavazni a szociális kurtításokat. Ám
amikor az LP híres triumvirátusa elhagyta a pártot és átment a tori/liberál-
lis táborba, egyszerűen Lansbury lett a párt vezére.

Az örök pacifista Lansbury békeharca az 1930-as évekből nagyon is-
mert, buktatóival együtt. Jeremy Corbyn baloldali munkáspárti parlamen-
ti képviselő Lansbury utolsó írásaiból egy másfajta, végrendeletszerű gon-
dolatot emelt ki arról, hogy a jövőben a világpiacok megnyílásának, felsza-
badulásának elkerülhetetlenül együtt kell majd járnia a leszereléssel.

Corbyn utolsó sorai így hangzanak: "Remélem, hogy Tony Blair, aki
most George Bush parancsára Washingtonba megy, útközben e remek
könyvnek legalább ezeket a sorait elolvassa majd."

Forrás: Jeremy Corby (MP): Lansbury' s lessons for today. Socialist Campaign Group
News, 2003. július. (Csekély rövidítéssel.)

Wright, Steve: Storming Heaven. Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism.

*Pluto Press, London, 2002. 272 p. (Egeket ostromolva: Osztályszer-
kezet és osztályharc az olasz autonomista marxizmusban).*

Sok közkézen forgó operaizmus-értelmezéssel¹ ellentétben Wright vállalja,
hogy a társadalmi fejlődést a szociális harcok „autonómiájának” szemszö-

¹ Operaismo (ol.) – A munkásmozgalomban előforduló olyan felfogás, amely a „munkás”
fogalmát, a munkásérdeket szűken értelmezi, a nagyipari munkássággal és érdekével azono-
sítja Francia és spanyol megfelelője az „ouvrierisme”, ill. az „obrerismo”. (Szerk. megj.)

géből elemezze. „A munkásosztály belső történetét” (Tronti), amelynek hirdetői elutasították, hogy gondolataikat a „termelőerők fejlődésének” úgymond tisztán technikai eszméje alapján rendezzék, az 1950-es évek végén nemcsak az operaisták tűzték napirendre. Alquati, Tronti és Panzieri, akik 1960-ban elindították a *Quaderni Rossi* című folyóiratot, megkísérelték, hogy javaslatokat tegyenek az olasz marxizmus (és mindkét pártja) válságának a leküzdésére. Ezzel szélesebb, „európai” problémát vetettek föl, amely másutt éppoly égetőnek bizonyult (gondoljunk csak E. P. Thompsonra² és a brit marxizmusra). A *Quaderni* szerzői, az olasz „gazdasági csoda” eredményeivel szembeállítva, a munkásosztály új összetételének a problémáját vitatták. Panzieri azt hangsúlyozta, hogy a technikai változások „nem semlegesek”, hanem az üzemen belüli uralmi viszonyok átszervezésének az elemei. Tronti úgy tekintett a bérmunkára, mint „független változóra”, amely „képes arra, hogy a tőkét szerves összetételének a módosítására kényszerítse.” Ezeknek a meghatározásoknak az alapján Alquati kutatni kezdte a munkástudat formálódását a FIAT és az Olivetti cégeinél. Ebben ösztönzően hatott rá a Touraine által folytatott „szociológiai cselekvéskutatás” is. A kérdőíveire adott válaszok azt mutatták, hogy az „intézményekkel” szemben mutatkozó „passzivitás” nem „apolitikus” jellegű, hanem a munkások kétségéből ered az iránt, hogy a munkásmozgalom képes volna ellenőrizni és szabályozni a bérmunka feltételeit.

Az „új összetétel” fogalma Wright számára nem egyszerűen a *Quaderni* szerzőinek kutatási programját jelzi, hanem (Wright nézete szerint problematikus) újítást az addig uralkodó olasz marxista gondolkodáshoz képest. S ennek az újításnak a következményeire nem is soká kellett várni. Egy vita nyomán (arról, hogy szolidarizáljanak-e egy nem szakszervezet által kezdeményezett sztrájkjal) a *Quaderni* szerkesztősége szétrobbant. 1962-ben Tronti új folyóiratot hozott létre *Classe Operaia* címmel. Ennek háttérében ott lebegett a politikának az a törekvése, hogy tudományos alapra helyezték, bizonyos értelemben „államosítsák” a bérpolitikát, ami azt sugallta, hogy az üzemi bérharcok „át fognak politizálódni”. Ebből az elképzelésből keletkezett a „gyártársadalom” koncepciója. Tronti megállapította, hogy „A városok társadalmi életének egyetlen vonatkozása sincs, amely ne a gyárak problémája volna.” Az operaizmus jellegzetes mozzanata volt, hogy képviselői egyszerre szélesítették és szűkítették az általuk használt fogalmakat. A gyárat az egész városi életre gyakorolt hatása szempontjából vizsgálták, miközben a várost a gyárra korlátozták.

Miután ezeket az eszméket bevitték a szociális mozgalmakba, ezek új lendületet nyertek a diákmozgalmak fellendülésével. Híres (és NSZK-

² Thompson életművéről lásd az Évkönyv 1994-es kötetét.

szempontból irigylet) erő volt az olasz diákmozgalom, amelynek az 1960-as évek végén átmenetileg sikerült kapcsolatot teremtenie egyes „vadsztrájkokkal”. A „gyártársadalom” elképzelése és „a munkásosztály új összetételének” az elmélete megfelelő teoretikus váznak tűnt, amelyre felépíthető az ilyen harcok magyarázata és történelmi besorolása. A Potere Operaio Veneto-emiliano (Veneto-emiliai munkáshatalom”) csoport és a Porto Maghera-i Montedison Vegyiműveknél végzett vállalati munkája már 1967-től ennek a kísérleti terepe volt, abban a tekintetben is, hogy milyen anyagi sikerek érhetőek el a munkásharc „autonóm” szervezésével. A velencei minta és a torinói FIAT-gyárban zajló akciók alapján az operaisták megalkották a „tömegmunkás” fogalmát, amely „az osztály új összetételét” volt hivatott jellemezni. Wright ebben az összefüggésben is hangsúlyozza a „tömegmunkásnak”, ennek az 1969-es „forró őszig” a szociális küzdelmekkel szorosan összefonódó figurának a kétértelműségét. Megalkotói szerint ugyanis a „tömegmunkásnak” újra meg újra szociális összecsapásokban kell újratermelnie magát. A fogalom rögzülése azonban azt a veszélyt rejtette magában, hogy a munkások lebecsülik azt a potenciált, amely a szakszervezetekben és a munkásság hagyományos politikai intézményeiben rejlik. A vállalati bázisbizottságok, az ún CUB-ok lassú bomlását és föloldódását, mindenekelőtt a CGIL-ben és szakmai szervezeteiben, az operaisták fogalomtára alapján utóbb csak elégtelenül lehetett megmagyarázni.

Habár a korai '70-es évek szociális megmozdulásai, a kilakoltatás elleni akciók, a nőmozgalmak, a „közvetlen kisajátítás” magatartásformái (fosztogatások, a számlák nemfizetése stb.) a gyártól távol zajlottak, az operaisták ezeket is igyekeztek a „gyártársadalom” fogalma keretében értelmezni. Mindazonáltal Wright szerint elszietett következtetés lenne, ha ezeket a megmozdulásokat kizárólag a megváltozott társadalmi helyzetnek már meg nem felelő fogalmak termékeként fognánk föl. Ellenkezőleg: a „szociális bér” követelése is – amely, ha nem is megszakítás nélkül, de máig megőrizte az aktualitását – ezekből a mozgalmakból indult ki. A feministák is magukévá tették ezt a követelést, miközben bírálták azt a felfogást, amely a szociális összeütközésekben túlságosan központi szerepet tulajdonított a gyáraknak. Az Antonio Negri körül tömörülő csoport is reagált erre, 1972-ben kijelentve, hogy „az újraegyesített proletariátus alakzata csak mint elvonatkoztatás, mint az antagonizmus hordozója létezik”.

Azt az elképzelést, hogy létezik egy „újraegyesített proletariátus”, mint az antagonizmus politikai közvetítés nélküli hordozója, ezt a fogalmat, amely (alapstruktúrájának a megváltoztatása nélkül) átalakítható volt a „sokaság” fogalmává, Negri a maga Grundrisse-felfogásának keretében ala-

kította ki. A marxi elgondolást a termelőerők és az osztályviszonyok közti dialektikáról a „produktív munka” és a „parazita” közvetlen uralom ellentétévé változtatta. Ezáltal érdektelenné vált az operaizmus „klasszikus” terete, a közvetlen termelés. Wright megállapítja: „Ésszerű a feltevés, hogy egy szemléletet, amelyet ennyire átítatott a triumfalizmus, csak óriási csapásként érhetne az a viszonylagos könnyedség, amellyel az Autonómiát az 1979–1980-as tömeges letartóztatások összeroppantották.”

Mindazonáltal az operaizmus dialektikája, mint ezt a szerző ismételtlen hangoztatja, ezzel nem semmisült meg. A *Primo di Maggio* című folyóirat szerkesztői (köztük Sergio Bologna) nem tették magukévá Negri álláspontváltását. A *Potere Operaio*val és az autonómia ügyében tett lépéseivel ellentétben ők „a tömegmunkás historiográfiája” felé fordultak. Kutatásaik eredményei, amelyek a Világ Ipari Munkásai (IWW) szervezetétől³, az 1918. novemberi németországi forradalmon át, a szakszervezeti politika mai kérdeseiig terjednek, mindmáig alig vesztek jelentőségükből.

A szerző kritikus távolságtartással, de sohasem csupán az öncélú polémia szándékával vizsgálja az operaizmus politikai fellépéseit, egészen az 1970-es évek végén bekövetkezett átmeneti kudarcáig. Leírásaiból kiviláglik, mennyire sokrétűek és jórészt milyen ellentmondásosak is voltak ezek a fellépések. Wrightnak sikerült egyszerre ábrázolnia az operaista áramlat elméleti újításait és a redukcionizmusra való erős hajlamát. Sajnos beéri viszont azzal, hogy az autonómia szétverése kapcsán az operaizmus gyakorlati fellépéseinek a végét is megállapítsa. Figyelembe véve törekvését a tárgytól való bizonyos távolságtartásra, ez magyarázható. Ám emiatt a könyv végéig is megválaszolatlan marad az operaizmus „utóhatása”, mint az is, hogy milyen formát ölt a mostani Negri-értelmezésben, de még az olasz antiglobalista mozgalom „operaista” kinövéseiben is, amelyek egyébként nagyon is kritikusak Negri téziseivel szemben. Node minden jó könyv (legalább) egy nyitott kérdéssel zárul.

Peter Birke

³ Az IWW-ről lásd *Foner* írását az Évkönyv 1980. évi kötetében.

BESZÁMOLÓK

A CMD¹ 2003-ban. A Trident² Nagy Britanniában

Amióta a Trident 2002-ben megérkezett Plymouth kikötőjébe, az antinukleáris mozgalom széles koalíciója, amelynek a CND is tagja, új lendületet kapott. Ez elsősorban Délnyugat-Angliában az érintett területen bontakozott ki a nukleáris szennyeződés ellen. Tartottak népes nagygyűléseket, de mozgalom indult arra is, hogy a helyi önkormányzati testületeket megnyerjék a tiltakozásnak. Néhányszor rendkívüli akciókat is kezdeményeztek. A CND aktivistái és más pártok tagjai tüntetés keretében kétszer is betörték a Trident őrzött telephelyére. A CND jó kapcsolatokat épített ki a helyi sajtó képviselőivel. Más helyi, környezetvédő ügyekben is együttműködés alakult ki a CND és más helyi erők között. Komoly aggasztó jelek vannak viszont arra, hogy további Tridenteket akarnak telepíteni, illetve újabb nukleáris fegyvereket kifejleszteni, egyfelől bunkerek ellen, másrészt harctéren is bevethető típusokat. Ugyanígy akciókat szerveztünk a tengeralattjárók nukleáris eszközökkel való felszerelése ellen is. Tavaly novemberben pedig a parlament elé vonultunk, miközben parlamenti képviselőket igyekeztünk megnyerni, hogy ezeket a kérdéseket a parlamentben is tűzessék napirendre.

A CND nagy felvonulást és rendezvényt készít elő a 2004-es évre Aldermastonban³. Egyúttal szélesebb, több szervezetre kiterjedő leszerelési konferenciákat is szervezünk.

Skóciában is jelentősen megerősödtek a helyi szervezetek, amelyekkel a brit CND állandó kapcsolatokat tart. Amikor Skót CND megszervezte nagy áprilisi tüntető nagygyűlését, ez oly sikeres volt, hogy arra nemcsak brit vendéket érkeztek; külföldről is jelentek meg aktivisták. Mind Nagy-Britanniában, mind Skóciában tovább folyik a tagszervezés a CND-be.⁴

Forrás: A CND 2003-ban. Campaign For Nuclear Disarmament. Annual Review'. (Az Évkönyvet Kate Hudson küldte meg számunkra.)

¹ CND – Campaign for Nuclear Disarmament (A Nukleáris Leszerelésért Küzdő Mozgalom). Történetéről lásd Steve Parsons írását Háttér-rovatunkban.

² Trident – ismert modern brit nukleáris rakéta.

³ Aldernaston – Anglia első nukleáris bázisa, – amely ellen évente húsvétkor tiltakozó meneteket szerveznek a brit békeharcosok.

⁴ Az évi jelentést közlő írás fölötti fejlécben ez olvasható: „Azt találtuk, hogy elegendő van Blairból és egész társaságából.”

Az ITH 39. linzi konferencia (Linz, 2003. szeptember 11–14.)

Ezúttal a konferencia témája és lefutása minden szempontból rendhagyónak bizonyult. Már a témaválasztás is az volt: A globalizáció – és mit jelent a munkásmozgalom számára”. A téma mindenképpen „aktuális”, mint-hogy eleve az utolsó évtizedek áttekintésére törekedett. Ennek megfelelően, noha a konferencián megjelentek létszáma nagyjából a szokásos volt, a résztvevők személye igen sokban változott. Nemcsak egyszerűen a „kihálás” okából, hanem a nyugati, a keleti és a dél-európai világból igen sokan egyszerűen nem jöttek el, főleg az idősebb nemzedékből. Akik pedig eljöttek – nagyon sok esetben csak passzívan vettek részt ezen a konferencián.

A konferenciát igen komoran belengte, hogy az ITH vezetői nagyon komolyan bejelentették: amennyiben nem történik valamilyen csodás kedvező fordulat – anyagilag az ITH konferenciák napjai (évei!) meg vannak számlálva.

Magának a konferenciának az alaphangját az amerikai, pontosabban az USA-ból érkezett történészek adták meg. Igen érdekesen, s nagyon egyértelműen másként, mint azt az általunk általában ismert „amerikai hangtól” szokásos hallani.

A konferencia főreferátumát Beverly Silvers (vagyis egy hölgy), a baltimore-i (USA) John Hopkins Egyetem szociológiai tanszékének tanára tartotta. Eleve az utolsó két évtized fő mozgás tendenciáinak kritikus áttekintésére vállalkozott. Megállapította: a tudományos körökben és az irodalomban majdnem általánosan megállapítást nyert, hogy a munkásmozgalom e két évtizedben nagyon súlyos helyzetbe került, sőt mint sokan hangsúlyozták egyenesen válságba került. Egyidejűleg az 1990-es évek végén meg lehetett figyelni, hogy felszökött a sztrájkok száma. Ezeket a munkásság pontosan amiatt és az ellen indította, hogy a globalizáció „áldásai” révén nagy csoportjai az utcára kerültek, és a tömeges munkanélküliek seregét szaporították. Azután bekövetkezett 2001 szeptember 11-e. Silvers ezzel kapcsolatban – igen jó, magával ragadó előadásában – azt hangsúlyozta, hogy ennek kapcsán nyomban tüntetéseket és sztrájkokat tiltottak be. Vagyis erősen hangsúlyozta, hogy ezt a tragédiát kik és hogyan használták fel a maguk hasznára. Majd rámutatott, hogy jó 15 hónappal később, 2003. február 15-én, az iraki háború árnyékában, az ellen, nagyon erős munkás- és szakszervezeti hátszéllel széles nemzetközi tiltakozó nagygyűléseket, felvonulásokat és tüntetéseket rendeztek. Ennek az akciónak az igazi jelen-

tőségét éppen az adja, hogy valóban nemzetközi és valóban sikeres tömegdemonstrációkat sikerült elindítani – az uralkodó trenddel szemben. Egy másik főreferátumot Európából, még hozzá Berlinből régi munkatársunk, és az ITH régi pionírja, Günter Benser tartott, a berlini Jürgen Hoffmannal. A hosszabb, évtizedek óta tartó globalizálódás tartalmát, fogalmát igyekeztek tisztázni, erősen hangsúlyozva ennek szociális velejáróit, s hogy mindez mit jelent a munkásmozgalom számára.

Más régióba vezetett el Ricardo Aronkind (Buenos Aires – Argentina) aki arról beszélt, hogy miként érintette a globalizáció Latin-Amerika munkásságát. Egyértelműen azt hangsúlyozta, hogy e térségben az 1990-es évek során a munkásság gyengébb lett. Olyan vonatkozásba is, hogy gyengébb az ipari tőkével szemben, de gyengébb a finanszírozással szemben, de valószínűleg az egyes államok központi apparátusával szemben is.

Érdekes megemlékeznünk Amy Herod előadásáról, aki először járt Linzben. Az USA Georgia Egyetemének földrajz tanszékéről érkezett – és meglepő módon a kelet-európai szakszervezetek összehasonlító bemutatására vállalkozott. Minden bizonnyal jó szándékkal, mármint a szakszervezetek és a munkások iránt jó szándékkal, de mindenesetre nagyon szórva nyos ismeretekkel nagy általánosításokra vállalkozva (ami azután vitát is kiváltott). Így ő is elmondta a jó másfél évtizede elterjedt nézeteket a régi rendszer itt maradt szakszervezeteiről, amelyekkel szemben új, demokratikusnak kell kibontakozniuk. (E térségben nem kell bizonygatnunk, hogy az élő valóság ezekben az országokban mennyire más és bonyolultabb volt.)

A konferencián elhangzott egy kínai előadás Kínáról és egy johannesburgi dél-afrikai előadás nemcsak ottani, hanem általában az afrikai összefüggésekről (amelyekről mindenki halványan sejti, hogy még bonyolultabbak, mint egyebütt).

Marcel van der Linden az Amsterdami Társadalomtörténeti Intézet (IISG) egyik vezető munkatársa azzal az önmagában is nagy és bonyolult kérdéssel foglalkozott, hogy ebben a modern globalizált világban, amelyben sok tendencia eleve a munkásság gyengülésére és elszigetelődése irányába hat, hogy lehet fenntartani és erősíteni a nemzetközi szervezettséget. Van der Linden ehelyütt is hagyatkozott e témában megjelöltetett nagyobb kötetére (amelynek egyik szerkesztője volt, s amelyet az Évkönyv 2004. számának könyvismertetések rovatában ismertettünk.)

Ugyanebben a témakörben tartott előadást John D. French a Dujke Egyetem (USA) történelem tanszékének professzora. Ezt nem árt hangsúlyozni, mert French is azt taglalta, milyen nehéz a munkásság új helyzete, ha eredménnyel (s e szakszervezeti keretekben) próbálja elhárítani az erős

hatásokat, amelyek az IMF, a GATT és a WTO nálunk alig bírált, erősen antiszociális törekvéseit ellensúlyoznák.

Jeleznünk kell, hogy egészen kitűnő előadás hangzott el szintén USA előadótól a brazil fejlődésről. Ez az előadás is kitűnt rendkívül alapossággal, adatgazdagságával, s ugyancsak nagy nyitottságával éppen e hatalmas ország szociális gondjaira.

Jemnitz János

Az Ebro-offenzíva 65. évfordulóján. (Katalónia, 2003. július 3-6.)

A Junge Welt tudósítója, Peter Rau interjúja José Luis Gameróval, Corbera d'Ebre korábbi polgármesterével.

Kérdés: A mai Spanyolországban eléggé szokatlan, hogy a Franco-puccsisták elleni harcra emlékezzenek. Miért vállalta az Önök községe, hogy befogadja ezt a tiszteletadást?

J. L. Gamero: Corbera d'Ebre a polgárháborúnak abban a szakaszában még a front köztársasági oldalán volt. A Néphadseregnek és a Nemzetközi Brigádoknak az Ebro kanyarulatában végrehajtott 1938. július-augusztusi offenzívája idején a fasiszta légiereő totálisan szétbombázta. Ezt a helyiek sohasem felejtették el, még ha ennek az említése a Franco-diktatúra alatt és utána még sokáig nem volt is tanácsos. Ez csak akkor változott, amikor a baloldali pártok többséggel vonultak be a Városházára. Már közvetlenül 1995-ös választási győzelmünk után hozzáláttunk, hogy az Óváros mindmáig megmaradt romjai között elkészítsünk egy utat, amely körbejárható, s ennek a menetében a látogató tárgyilagos felvilágosításokat kaphat az akkori eseményekről. 1998-ban fel tudtuk avatni az itt elesett nemzetközi önkéntesek emlékművét is, majd egy kis múzeumot is berendeztünk.

K.: Honnan ered az Ön személyes elkötelezettsége e mellett az ügy mellett?

J. L. G.: Annak aki ilyen községben él, mint Corbera, különösen, ha bevásárlják az önkormányzati területbe, szinte elkerülhetetlenül foglalkoznia kell ezzel az eseménnyel. A múlt ugyanis itt tovább él a jelenben. Emellett az interbrigadisták önfeláldozó harcbalépése annyira egyedi eset, szinte szent dolog, aminek nem szabad feledésbe mennie. Az ő mintájuk vezett engem az 1970-es években Nicaraguába, ahol részt vettem a sandinisták

ták írástudatlanság elleni kampányában. Ott iskolát is építettünk. Ám amikor a „kontrák” egy légitámadása után látnunk kellett, hogy az iskola eltűnt, akkor mi is fegyvert fogtunk. Ehhez jön még az, hogy Spanyolországban, egy királyságban nem túl gyakran van alkalmunk arra, hogy közársasági zászlókat lássunk lebegni, és az Internacionálét énekeljük. És ezért már nem botozhat meg minket a rendőrség, mint az iraki háború ellen rendezett tömegtüntetés alkalmával, ami egyébként jó alkalom volt arra, hogy Aznar miniszterelnök tyúkszemére lépjünk.

K.: Ön néhány hét óta már nem dolgozik a polgármesteri hivatalban. Kapcsolatban áll az Ön leváltása a magatartásával?

J. L. G.: Ezt nem hiszem. De azért a jelenség tipikus. A baloldal szétszakadt, a jobboldal pedig egységbe tömörült. Így történhetett meg, hogy bár a baloldali pártok együtt több szavazatot kaptak, mint a jobboldaliak, a végén a katalán kormánypárt, a Konvergencia és Unió és a kormányzó Néppárt egy százalékos többséggel polgármestert állíthattak. Ennek dacára az Ebro-ütközetről való megemlékezést természetesen nem akadályozhatták meg, de még ki sem vonhatták magukat belőle. Hiszen a Generalitat, a katalán kormány is támogatta a rendezvényt és részt is vett benne. Ezen kívül Corbera korántsem az egyetlen község, amely a találkozót rendezte. A másik két községben, Flixben és Miravetben pedig most is a baloldal kormányoz.

K.: Még egy szót csak, a találkozó visszhangjáról. Hogyan vonná meg a mérleget?

J. L. G.: Húsz országból több mint 370 külföldi személyiség volt jelen; zászlóikkal és dalaikkal jöttek, nem lehetett nem meglátni, meghallani őket. Különösen a 30 egykori brigádtag számított keresett beszélgető partnernek. A tartományi sajtó, sőt a katalán televízió is részletesen beszámolt a rendezvényekről, ezzel is mélyítve a 65 év előtti események ismeretét a köztudatban.

Forrás: Die Junge Welt, 2003. július 10-i szám.

Kongresszus a Spanyol Kommunista Párt történetéről *(Oviedo, 2004. május 6–9.)*

A kongresszus gondolata a madridi Marxista Kutatások Alapítványa (Fundación de Investigaciones Marxistas – F. I. M.) és az asztúriai Juan Muñiz Zapico Alapítvány munkatársai körében vetődött fel. Abból indul-

tak ki, hogy a historiográfia meglepően kevésbé dolgozta föl a XX. század spanyol történetében oly jelentős szerepet játszott párt történetét (ha eltekintünk egyes részletektől, és az 1960-as években közzétett, inkább ismeretterjesztő értékű, szemléletileg számos ponton meghaladott párttörténetről). Különösen egy nagyobb összefoglaló szintézis hiányzik.

Az óhajtott szintézis teljes bázisa persze most sem született, nem is születhetett meg. Mégis: a kongresszus ehhez hatalmas, bár kronologikusan és tematikusan is egyenetlen kutatási eredménnyel szolgált. A kutatók megkezdték számos újabb, lassacskán mégiscsak megnyíló levéltár „PCE” (Spanyol Kommunisták Párt) feliratú fondjainak a „kiürítését”. A feltevéseket mindinkább konkrét forrásokon alapuló megfontolások váltják föl. (Maga az SKP levéltára, mint az anarcho-szindikalista CNT archívuma is, 1978 óta teljesen nyilvános.)

A tanácskozást másfél éves gondos előmunkálatok előzték meg, a témakörök kidolgozásától a leadandó „kéziratok” (valójában elektronikus postaküldemények) formai követelményeinek pontos rögzítéséig. A határidőig 86, egyenként egy-másfél íves tanulmány érkezett be, hónapokkal szerzőik személyes találkozása előtt. A beküldött szövegek – ez anyagi okokból egyre inkább terjedő módszer – nem kötetben, hanem CD-lemezen jutottak el a résztvevőkhöz, négy héttel a kongresszus előtt, hogy a hasonló témakörben hozzászólók egymás írásainak ismeretében fejthessék ki álláspontjukat.

A hat témakört a kongresszus egymás követő plenáris üléseken tárgyalta. A legtöbb ülés alkalmával a helyszínt biztosító Oviedói Egyetem nagy auditoriumában az aktív résztvevőkével szinte egyenlő létszámú közönség volt jelen: zömmel helyi és más érdeklődő diákok, szenzációt szimatoló újságírók, valamint a munkásmozgalom különböző időszakokban, különböző szervezetekben szerepet vállalt aktivistái. Az „aktív résztvevő” fogalma egyébként viszonylagosan kezelendő: az egyes témakörök kapcsán a vitákban bárki megszólalhatott, néhány percben előadva nézeteit vagy egykori élményeit. A mozgalom egyes nagyjai is jelen voltak, közöttük a magyar nyelven is publikált író, párt- és szakszervezeti vezető, Armando López Salinas, vagy a a diktatúrát megrázó 1962-es asztúriai sztrájkok legendás alakja, Victor Díaz Cardiel. (Az utóbbi érdekes írásos elaborátumot is benyújtott.) A jelenlévők a szó szoros értelmében a büfébe se mertek kimeneni, nehogy lemaradjanak valami fontos dologról. (Idő se nagyon volt rá: a kongresszuson három nap alatt harmincórányi munkaülés volt.)

Az első ülés témájához („Az SKP historiográfiájának helyzete”) 5 előadást nyújtottak be. A másodikhoz („Az SKP a pártalakulástól a polgárháború végéig”) 16, a harmadikhoz („Az SKP a korai francóizmus éveiben

1939–1956”) 9, a negyedikhez („Az SKP a késői francóizmusban 1956–1977”) 27, az ötödikhez („Az SKP sajtója, propagandája, kulturális jelenléte”) 15, végül a hatodikhoz („Tanúságtevők, emlékezések, életrajzi kutatások”) 14 érkezett. Az írásos anyagok kronológiai határát, a történeti távlat szempontját tartva szem előtt, a rendezők 1977-ben szabták meg. A vita hullámai persze átcsaptak ennek a peremén, és ezt senki nem is akarta korlátozni.

Ennyi előadást persze ennyi idő alatt nemhogy felolvasni, de ismertetni sem lehetett volna. A hat témakör mindegyikében egy-egy ismert történész bevezető előadása, majd egy másiknak a beérkezett tanulmányok tartalmát bemutató ismertetője hangzott el. (Néhány hónap múlva az előadók újabb CD-lemezt kapnak, amelyen már ezeknek a szövege is rajta lesz.) Ez után szabad vita kezdődött.

A külföldi jelenlét ezúttal két francia, egy német, egy magyar és egy uruguayi vendégelőadóra szorítkozott. Tuñón de Lara, Fernando Claudín halála után, a téma nagy történészeinek (Antonio Elorza, Marta Bizcarrondo) távollétében félt volt, hogy kezdők ujgyakorlatait fogjuk hallani. Erre csattanós volt a válasz. Az ország minden sarkából jött fiatal történészek sokasága pompás kutatási eredményekről számolt be, következtetések levonására is vállalkozva.

Érdemes szólni a rendezők köréről is. Az említett két alapítvány mellett az Oviedói Egyetem játszott nagy szerepet, az utóbbi években a város szívében épült campusa (El Milán) könyvtárépületének és infrastruktúrájának rendelkezésre bocsátásával. Az anyagi eszközök jelentős részét a tartomány legnagyobb bankja, a CajAstur biztosította, de számottevő volt az Asztúria Autonóm Közösségének kormányzata által juttatott összeg is. Gondolatban megpróbáltam az esetet átültetni Magyarországra (melyik lenne az a bank, az az egyetem, az a megyei önkormányzat stb.). Kísérletem csendes rezignációba fűlt.

A lezajlott viharos évtizedek után persze aligha várhatta valaki is, hogy a tanácskozás az SKP-t illetően apologetikus hangnemben folyik majd. Ezt már a kutatók többszínű (bár a szélesen vett baloldalra korlátozódó) politikai elkötelezettsége sem tette volna lehetővé. Ám a vita pro és kontra adatok, érvek, logikus gondolati levezetések medrében folyt, néha a csendes adok-kapok jegyében, de egyetlen hangos szóváltás nélkül.

Sajnos a legérdekesebb előadások egyszerű felsorolására sincs elég helyünk. A kongresszus néhány tartalmi vonását mégis érdemes megemlíteni.

A beküldött írások tetemes hányada helytörténeti kutatásokon alapult. Spanyolország (különösen korábban) rendkívül heterogén gazdasági-tár-

sadalmi tagolódása miatt elkerülhetetlen, hogy egyazon folyamatot, időszakot egyszerre vizsgáljanak az ország lehető legtöbb területén. Feltűnök a munkásmozgalom, ezen belül a különböző irányzatok súlypontjainak időnkénti földrajzi áthelyeződései. Az egyik tanulmány pl. azt mutatta be, hogyan vallott kudarcot az 1920-as években az SKP-nak a bányász szakszervezeti mozgalomba való behatolási kísérlete – Asztúriában, későbbi nagy sikereinek a színhelyén. Tucatnyi írás, köztük a német Hartmut Heiné, elemezte a korábban elhanyagolt, 1939 és 1950 közötti gerillamozgalmakat, amelyek bázisaikkal segítették az illegális kommunista (időnként más irányzatú) pártszervezetek működését. Szomorú elemzések készültek az egy időben az SKP-ban is lábra kapott provokátor-vadászatról és (rendszerint nem a valódi provokátorok hátán csattanó) „eredményeiről”. Sokan (egyesek új szemszögből) érintették írásban és a vitában is azt a változást, amelyet az SKP (néhány vezetőjének Sztálinnal folytatott 1948-as beszélgetése után) hajtott végre. Ekkor láttak hozzá a gerillaharc beszüntetéséhez, és kezdték meg a föld alatti szakszervezetek sikertelen kísérlete után a rendszer korporatív szakszervezeteiben végzett fedett munka kiépítését. Ez vezetett előbb (az ez alkalommal is erősen vitatott) Szakszervezeti Munkásellenzék (OSO) megalakításához, majd az 1960–70-es évek igazán nagy sikereihez.

A tanulmányok egy része a kommunista emigráció kirajzásaival foglalkozott, 1939–1940-ben, később a kiutasítások miatt Kelet felé 1950–1951-ben. Érdeklődés kísérte az ennek magyarországi levéltári lecsapódásáról szóló beszámolót, különösen, mert az SKP levéltárában, ahol sok dokumentum van a lengyelországi, csehszlovákiai stb. spanyol emigrációról, magyar vonatkozású dokumentumoknak nincs nyoma. Szó esett a későbbi vendégmunkás-mozgás kommunistákat érintő mozzanatairól is. Sokan mutatták be az SKP térhódítását a Franco-ellenes diák- és értelmiségi mozgalmakban. Érdekesek az SKP befolyásának 1960-as évekbeli terjedését mutató kutatások olyan tartományokban, ahol korábban sohasem tudott gyökeret verni (Navarra) vagy ahonnan átmenetileg kiszorult (pl. a Baskföld).

Figyelmet keltett egy szerzőpár nagy ívű áttekintése a szocialisták és a kommunisták ambivalens (egyszerre rivalizáló és kollaboráló) viszonyáról 1944–1977 között az otthoni illegalitásban. Valóságos csemegének bizonyult a „Jesús Hernández – Belgrád embere” című tanulmány, a párttal szembefordult ismert kommunista vezető, volt köztársasági miniszter felhasználásáról a Tito–Sztálin párharcban. Természetesen sokan elemezték az eurokommunizmust, bár többen inkább „eurokommunizmusokról” beszéltek, amelyek csak laza kapcsolatban álltak egymással. Jól dokumentált

írás szól az Olasz KP hatásáról az SKP-ra az 1970-es években. Egy katonaiskola történész kutatója a kommunistáknak a francóista hadseregben végzett szervezőmunkáját taglalta az átmenet előtti évtizedben. (A katonaiskolát arról a Gutiérrez Mellado tábornokról nevezték el, aki akkoriban megtalálta az utat a baloldalhoz, magára vonva ezzel a jobbszél, ezen belül bizonyos történészek dühét.)

Az SKP elméleti-ideológiai munkája is (sokszor kíméletlen) bonckés alá került. Másrészt nagy érdeklődést váltott ki egy Castilla-La Mancha-i kutató írása Ortega y Gasset és a marxizmus viszonyáról. Ugyanannak az egyetemnek egy másik kutatója George Orwell 1937-es, „Hódolat Katalóniának” című könyvét taglalta, jól adatolt, meglehetősen kritikus érveléssel.

Még a témát úgy-ahogy ismerők számára is hihetetlenül sokszínű kép alakult ki az SKP nyílt és burkolt jelenlétéről a spanyol kultúrában, a művészetben és a tudományban Bardemtől a Goytisolo-fivérekig stb. A koráramnak megfelelően itt is fölbukkant a nőkérdés mozgalmi vetülete.

Azért a leghevesebb szócsata arról bontakozott ki, hogyan lehetséges, hogy az SKP, amely az alkotmányos királyságra való áttérés előtti évtizedben az átmenetért harcoló, rendszeren kívüli erők körében ma sem vitatott hegemon szerepet töltött be, az átmenet során visszaszorult, majd parlamenti képviselője is összezsugorodott. Többen a meddő belső vitákat, a sorozatos pártszakadásokat tették ezért felelőssé. Mások viszont arra vezették vissza, hogy a Nyugat ismeretes politikai erőterében a pártnak eleve nem voltak esélyei. Szavazóinak eláramlása is annak tudható be, hogy a tömegek olyan baloldali pártot ajándékoztak meg a szavazataikkal, amely – ha nem felelt is meg mindenben törekvéseiknek – nem volt kitéve annak, hogy nagy nemzetközi erők vétőt emelnek kormányra jutása ellen. A sikertelenség bűnbakkeresésbe torkolt, ez okozta a legtöbb pártszakadást.

Különleges élmény volt hallgatni López Salinas és Díaz Cardiel többszöri megszólalását olyan ügyekben, amelyek tartalma a maguk idején (egyes esetekben mindmáig) nem került nyilvánosságra. Mikor az előbbi futólag megemlítette, hogyan vett részt az SKP nevében az ellenzéki tárgyalóbizottság és Suárez kormányfő 1976 őszi megbeszélésén, az elnöklő kolléga nem is tudta megállni, hogy ne figyelmeztesse: neki, mint par excellence írástudó embernek ideje volna megírnia emlékiratait.

A kongresszus leágazásaként az egyetemi spanyol vendéglátók elvittek bennünket Sama de Langreóba, az egykori bányászmozgalmak szívébe, ahol egy felhagyott művelésű bányában pompás bányamúzeumot rendeztek be, 140 méterig a föld alatt is. A közelben pedig az Egyesült Baloldal (Izquierda Unida – IU) helyi ifjúsága részesítette érzelmeket is megmozgató, munkásindulós-internacionális (sülthas-boros) fogadtatásban az oda-

látogató, addigra „föllazult” történészeket. Az ifjak sokan voltak, lelkesek és elszántak.

A jobboldal történészei – bár nyílt egyetemi rendezvényről volt szó – ezúttal is távolmaradtak, ami mutatja a sokszor mintának tekintett spanyol megbékélés határait. De legalább van, aminek határa legyen...

A tervek szerint 2006-ban meg akarják rendezni a folytatást, újabb kutatások, menet közbeni információcserék után. Érdemes lesz figyelni rá.

Harsányi Iván

Globális Haladó Fórum

(Brüsszel, 2003. november 27–29)

November utolsó hetében az Európai Szocialista Párt (Party of European Socialists – PES) a címben szereplő néven háromnapos nemzetközi tanácskozást rendezett, amelynek középpontjában a világhelyzet értékelése és az európai szocialista pártok ezzel kapcsolatos nézeteinek a megvitatása állt. Az Európai Parlament brüsszeli épületében rendezett tanácskozásra a Szocialista Internacionálé valamennyi Európán kívüli pártját és az SZI társszervezeteit is meghívták; sokan közülük el is küldték képviselőiket. Különösen élénk volt a latin-amerikaiak részvétele. A mintegy kétezer résztvevő (az elektronikus beléptető-kártya mellé) kézhez kapta a Poul Nyrup Rasmussen korábbi dán miniszterelnök, a PES fő „globalizációs szakembere” irányításával készült, „Európa és az új globális rend. Hidaljuk át a globális megosztottságot” című nagy terjedelmű elemzést.¹ Az áthidalásra tett utalás mögött az SZI-nek az az álláspontja rejlik, hogy a világ bajai a világot átszelő szakadékokból származnak: ilyenek találhatók az európai építés és a globalizáció fejleményei, a gazdag és a szegény országok, valamint a globalizáció gyors előrehaladása és a világ globális kormányzásának fogyatékoságai között.

A munka plenáris üléseken és úgynevezett pannellekben folyt. A 27-i plénumon nyolc előadás hangzott el „Globális haladó elképzelések” cím alatt. Ezeknek az előadói között volt maga Rasmussen, továbbá François Hollande, a Francia Szocialista Párt főtitkára, Pascal Lamy, az Európai Bizottság kereskedelmi tanácsosa, Juan Somavía, a Nemzetközi Munkaügyi

¹ Europe and a New Global Order. Bridging the Global Divides. A Report for the Party of European Socialists by Poul Nyrup Rasmussen, PES Rapporteur on Globalisation and former Prime Minister of Denmark. May 2003. 152 p. Az elemzést nagy tekintélyű szocialista egyetemi kutatók és oktatók készítették.

Szervezet főigazgatója és Nitin Desai, az ENSZ főtítkárának tanácsadója, korábban az ENSZ főtítkár-helyettese.

A tanácskozáson a nagyszámú szervezőt és más közreműködőt, illetve a megjelent újságírókat nem számítva is közel 1400 meghívott vett részt. Közülük többszázan szólaltak meg a panellek „szóvivőiként”, újabb százak a vita résztvevőiként. Erre a plénumon is lehetőség adódott, a panellekben pedig a vitán volt a hangsúly. A rendezvény láthatóan azzal az igénnyel szerveződött, hogy az európai szociáldemokrácia a maga szempontjából és attól függetlenül is az egész világfejlődést áttekinthesse, s hogy a globális világfejlődésnek és saját értékeinek megfelelő átfogó célrendszert alakítson ki a földgolyó problémáinak a kezelésére. Ha tekintetbe vesszük a Szocialista Internacionálé októberi XXII. kongresszusának² összefoglaló dokumentumát (Summary) is, azt mondhatjuk: a nemzetközi szociáldemokrácia, hosszú idő óta először, olyan stratégiakészítésbe fogott, amely kétségkívül egyfajta összefüggő szociális és világpolitikai vízió kidolgozásának az igényét tükrözi.

A plénumok közötti 16 panell az alábbi témákat tűzte napirendre: Az ENSZ ezredfordulás céljai; oktatás, tudomány és technológia; nemzetközi migráció; megbízhatóbb globális biztonság; emberi jogok és demokrácia; regionális integráció; több és jobb foglalkoztatás; munka és szegénység; az IMF és a Világbank reformja; az ifjúság és a globális haladás; a szegénység és a természeti környezet; harc az AIDS ellen; az ENSZ reformja; globális pénzügyek; Európa a világban; közös szociális felelősség.

A nagyigényű elgondolások háttérében eközben, ellentmondó tényezőként, fölsejlett a szociáldemokrácia európai visszaszorulása. Az 1990-es évek közepén 13 európai ország kormányát vezették szociáldemokraták vagy játszottak bennük tekintélyes szerepet; ma az ilyen kormányok száma mindössze négy. Akkor mind a négy nagy, mértékadó ország (Anglia, Olaszország, Franciaország, Németország) élén szociáldemokraták álltak, ma a latin országokat (és nemcsak az említett kettőt) jobboldali kormányok vezetik.³ Erre az értekezlet előadói rá is mutattak. A kifejtett elgondolások tehát nem annyira rövid távon bevezethető tervezetek; inkább azt szolgálják, hogy a szociáldemokrácia a kétségkívül igényes javaslatok révén visszakapaszkodjon vezető pozíciójába.

² Governance in a Global Society. The Social Democratic Approach. Equal Opportunities and Participation for Women and Men, Poor and Rich, Developing, Transitional and Developed Countries. XXII Congress of the Socialist International. São Paulo, 27–29 October 2003. Full Text. – A kongresszusról lásd *Koroncz Ágnes* írását kötetünkben.

³ A valóság időközben fölülírta a számokat: 2004. március 14-én, a spanyol szocialisták választási győzelmével ötre növekedett a baloldali kormányok száma.

Az SZI és a PES által megkezdett globális tervezőmunka körül sok a kérdéses mozzanat. Egyrészt több, akár hivatalosnak is tekinthető személyiség tett a fórumon az USA-politikát keményen bíráló, az auditóriumok által zajos helyesléssel fogadott kijelentéseket. Ezek a megnyilvánulások az európai szociáldemokraták globális stratégiáját bizonyos fókig egy, az amerikai vezérlésű világrenddel szembeállítható alternatív világmodellként kezelték. Másrészt többen hangsúlyozták, milyen veszélyeket rejt az amerikaellenesség. Az is félreérthetetlen volt, hogy a *globális* progresszív fórum neve és tartalma egyfajta állásfoglalás az erősödő *antiglobalista* mozgalmak élesen rendszerkritikai álláspontjával szemben is, amennyiben tőlük eltérően inkább összefüggő pozitív reformjavaslatokkal akarja kedvező mederbe terelni a globalizáció elháríthatatlan tendenciáit. Ám az európai modellfelkínálás nemcsak azok véleményével ütközött, akik amerikaellenes élett kifogásolták. Ázsiai, afrikai és latin-amerikai felszólalók hangoztatták, hogy az európai szociáldemokrata tervezetek nehezen ültethetők be országaik talajába. „Nem tudom, mit kezdhet az internettel valaki – mondta egy indiai küldött –, akinek világléteében még egy telefonkagyló sem volt a kezében.”

A fórumon végigvonult a globális világkormány szükségességének a gondolata, és (főleg az ENSZ reformja kapcsán) egyfajta elképzelése is. A munka történelmi szerepét és távlatait illetően nem hangzottak el ábrándos prognózisok arról, hogy mit csinál majd a munka nyűgétől megszabaduló ember. Annál több szó esett arról, hogyan lehetne több embernek jobban fizető, állandó munkahelyet, színvonalasabb oktatást és képzést biztosítani.

Lehetetlen felsorolni mindazokat a jelentős tisztségeket betöltő neves előadókat, akik a fórum ülésain szóhoz jutottak. Példának mégis: az „Európa és a világ” panell főlvezető előadói között az elnöklő Rasmussen mellett többek közt fölszóalt Laurent Fabius volt francia miniszterelnök, Jacques Attali, az Európai Fejlesztési Bank (EBRD) volt elnöke, Piero Fassino, az olasz Baloldali Demokraták országos főtitkára, Elio di Rupo, a belga szocialisták elnöke, az osztrák Johannes Swoboda, a PES alelnöke. (Itt kapott szót a magyar Szanyi Tibor is.)

Egészen véve a szociáldemokrácia összegyűlt képviselői nagy szellemi erőket mozgattak meg, és nagy erőfeszítést tettek arra, hogy tisztázzák a világ problémáinak természetét és a megoldásukra alkalmazható módszereket. Egyszersmind az is világos, hogy e téren korántsem mondták ki az utolsó szót, még a befolyását mind szélesebb térségek pártjaira kiterjesztő szociáldemokráciáét sem.

Harsányi Iván

Nemzetközi Komintern konferencia

(Hannover, 2004. április 28–30.)

Hannoverben rendezte konferenciáját a két világháború között működött, Kommunista Internacionálé történetével foglalkozó projekt, amelyben német, francia, belga, svájci, osztrák, chilei, lengyel valamint személyemben magyar meghívottak vettek részt.

A projekt gazdája a hannoveri egyetem, fő célja a „Komintern életrajzi kézikönyvének” az elkészítése, ami – mint azt az egyik főreferátumot tartó *Michael Buckmiller* beszámolójában elmondta – még messze van a megvalósulástól.

A konferencia tárgya Kommunista Internacionálé struktúrájának, apparátusának és káderállományának vizsgálata volt. Pontosabban azoknak az eredményeknek a kiemelése és első összegzése, amelyek az öt éve indult projekt során, a Moszkvában feltárt levéltári dokumentumokból új következtetések levonására, esetleg eddig kérdéses megállapítások tisztázására adtak lehetőséget.

A konferenciát négy témakörre tagolták.

Az *elsőben* a biográfiai kutatás forrásairól, a levéltár felépítéséről, a dokumentumok jellegéről szóltak a moszkvai levéltár munkatársai (*Valerij Fomicsov, Jurij Tutocskin és Szvetlana Rozental*), majd a német kommunizmus kutatás tekintélye, *Hermann Weber* foglalta össze a visszaemlékezésekkel kapcsolatos tapasztalatait. (Bemutatta most megjelent életrajzi kötetüket is: Hermann Weber-Andreas Herbst: *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918 bis 1945.* Dietz Verlag, Berlin.)

A *második* rész címe „A világháborúak biográfiai sorsa” volt, amelyben a német pártvezető Ruth Fischer, a szociáldemokrata párt fő teoretikusává vált Herbert Wehner és Georgi Dimitrov életútjának azokkal a részleteivel foglalkoztak, amelyek összefüggésben voltak a Kominternnel, illetve a két utóbbi esetben a sztálini terrorral. A követő vitában kitűnt, hogy a fiatalabb résztvevők közül sokan nem értik a korabeli helyzetet, képtelenek megérteni, hogy a sztálini perek vádlottai közül sokan egyszerre voltak áldozatok és kényszerű cinkosok, vagy éppen vádlók, s a potenciális áldozatok elképesztő helyzetekbe kerülhettek, hogy saját és társaik életét megóvják – amint azt Herbert Wehner életútja is példázza.

A *harmadik* témakörben a „nemzeti” életrajzi kézikönyvekről hangzottak el beszámolók. A belga *José Gotovitch* mutatta be a frankofon országok országokban tevékenykedő kommunista vezetőkről megjelentetett életrajzi kötetet (Komintern: *L’histoire et les hommes. Dictionnaire biographique*

de l'Internationale communiste. Les éditions de l'atelier, Paris 2004.) – ahol is az egyik legnagyobb terjedelmű életrajz Berei Andorról készült, aki 1934-től a belga párt egyik vezetője volt, de jelentős terjedelmet szenteltek Gerő Ernőnek is. Ebben a panelben esett szó Latin-Amerikáról, és a magyarokról: előadásom címe „Magyarok a Kominternben” volt.

A *negyedik* csoportban elhangzó előadások a Komintern vezetőiről (*Peter Huber*), a Kominternben működő oroszok pártszervezetéről, illetve az egyes nemzetiségeknek a Komintern vezetésében való részvételi arányáról számolt be (*Olaf Kirchner*), majd végül a Nemzetközi Lenin Iskoláról szóltak – az utóbbiról meglehetősen felszínesen, amint azt a követő vitában meg is jegyezték.

Az *ötödik* panel témája a sztálini terror volt. *Alekszander Vatlin* a Kominternnek az 1930-as évek elején kezdődött és a perekkel felerősödött eloroszosításáról számolt be, *Fred Firssov* a Komintern apparátusában végrehajtott tisztogatásokról és az azt követő perekről szólt. *Wladislaw Hederer*, aki több kötet szerkesztője és jeles tanulmányok szerzője a témából a GULAG-ról szólt, megkísérelve az odakerültek életrajzának rekonstrukcióját a levéltári forrásokból.

Az egyes témakörök előadásait vita követte, amelyben a téma jeles szakértői, kutatók és egyetemi oktatók szóltak hozzá az elhangzottakhoz, nem ritkán keményen bírálva az elhangzottakat. Az egyik éles kritika az ismert lengyel történész, *Feliks Tichtól* hangzott: a projekt egyik legszorgalmasabb kutatóját, Olaf Kirchnert marasztalta el. Véleménye szerint semmi értelme sincs annak a hatalmas erőfeszítésnek, amellyel a szerző tisztázta a Komintern apparátusa nemzetiségi, illetve a volt Oroszország régióira kivetített összetételének a változásait. Különösen az olyan „eredmények” értelmességét vonta kétségbe, mint azt, amikor az előadó kimutatta, hogy az oroszok átlagban, 1927-ben, a magyarok 1922-ben, a lengyelek 1924-ben léptek be az apparátusba.

A legélesebb érdemi vita az áldozatok és a „hóhérok” megítélése körül bontakozott ki. Lényegében egyetértés volt abban, hogy a kettő közül a „hóhér” akár áldozat is lehetett, illetve volt is, a nézeteltérések ott voltak megfigyelhetők, ahol az áldozatok magatartását minősítették: vallomásaikat, „önkritikájukat” és általában viselkedésüket (barátaik mgtagadása, önmagukba zárkózás) a félelem légkörében. A terror kiindulópontjáról alapvetően két megítélés hangzott el. Az egyik úgy vélte, hogy már Rosa Luxemburg és Lenin vitájában eldőlt a kérdés, vagyis az, hogy az oroszok úgy vélték, a hatalmat csak erőszakkal lehet megtartani. Ezt többen leegyszerűsítésnek vélték, jelezve egyrészt, hogy az erőszak nem azonos a terrorral. A másik, és általában az elfogadottabb vélemény az volt, hogy Sztálin

terrorja alapvetően más volt, mint a polgárháború korszakának intézkedései. Lenin 1921-re felismerte, hogy elmúlt a világorradalom lehetősége és a külpolitika mellett a NEP bevezetésével konszolidálni igyekezett az ország gazdasági és belpolitikai helyzetét, az erőszak helyett kompromisszumot sürgetett a parasztsággal, fellépett az önkény, különösen a nagyorosz sovinizmus ellen, konkrétan Sztálin túlkapásaival szemben. Sztálin viszont 1923-tól már a legnemtelenebb eszközöktől sem visszariadva ragadta magához a hatalmat. 1934-től már ne csak háttérbe szorította, hanem fizikailag is megsemmisítette a korábbi pártvezetés nagy részét, a korábbi Komintern vezetést teljességében, majd emberek millióit küldte a Gulagra, hogy a magát a munkások és parasztok, a szocializmus földjének, a legszabadabb országnak hirdető országban a hazugság totális diktatúráját valósítsa meg.

A konferencia idején rendezett könyvbemutató könyvei közül feltűnést keltettek a hatalmas levéltári anyagokat feldolgozó munkák, közöttük Reinhard Müller: Menschenfalle Moskau. Exil und stalinistische Verfolgung (Moszkva az embercsapda. Emigráció és a sztálini üldöztetés. Hamburger Edition 2001. 501 o.), a Wladislaw Hedeler szerkesztette Stalinscher Terror 1934-1941. Eine Forschungsbilanz. (A sztálin terror. Kutatási mérleg. Basis Druck, Berlin 2002.), amelyben többek között az NKVD belső ügyeiről, a lengyeleket és a németeket ért terrorról, a Komintern apparátusában végrehajtott „tisztozásról”, a nők helyzetéről a Gulagon szólnak tanulmányok. Érdekes kötet az 1940 – Stalins glückliches Jahr (1940 – Sztálin boldog éve, Basis Druck, Berlin, é.n.), amely egy-egy hónaphoz egy-egy eseményt, személyt rendelve mutatja be, képmellékletekkel is a korabeli helyzetet: márciushoz Katynt rendelik, decemberhez Rákosi Mátyást és ügyét, szintén új forrásokkal. Szergej Zsuravljov (Sergej Shurawljov) megrázó kötete az Ich bitte um Arbeit in der Sowjetunion. Das Schicksal deutscher Facharbeiter in Moskau der 30er Jahre (Munkát kérek a Szovjetunióban. Német szakmunkás sorsok Moszkvában a 30-as években. Ch. Links Verlag, Berlin 2003. 187 o.)

A konferencia anyagából nem készül külön kiadvány. Az előadások egy része a Jahrbuch für Kommunismusforschung (Mannheim) c. évkönyvben jelenik meg.

Székely Gábor

International Supplement

ALDO AGOSTI

Il „terzo periodo” colse il Partito comunista d’Italia PCI – Prima parte

Il „terzo periodo” colse il Partito comunista d’Italia (PCI) in una fase abbastanza delicata di riorganizzazione interna e di ridefinizione della propria linea politica. Le “leggi eccezionali” varate dal governo fascista nel novembre 1926 avevano eliminato i ristretti spazi di legalità in cui il partito era riuscito a sopravvivere dopo l’avvento di Mussolini al potere nel 1922: incarcerati il segretario Antonio Gramsci e tutti i suoi maggiori dirigenti (dei più importanti il solo Togliatti sfuggì all’arresto perché si trovava a Mosca), sciolte le sue organizzazioni, messi a tacere i suoi organi di stampa, denunciati a migliaia i suoi militanti al Tribunale speciale per la difesa dello stato, era cominciato per il PCI un lungo periodo di clandestinità¹.

La direzione del partito era stata riorganizzata su una duplice base: da un lato un centro estero, ben presto stabilito a Parigi, con Togliatti segretario; dall’altro un centro interno, affidato inizialmente a Camilla Ravera, da cui dipendeva l’azione clandestina in Italia. Malgrado anche il PCI fosse rimasto sorpreso dalle leggi eccezionali, esso era l’unico partito che aveva predisposto una sua struttura illegale, con militanti già passati nella clandestinità e una rete di collegamenti e di basi logistiche e operative: per alcuni mesi riuscì a svolgere perciò una febbrile attività di propaganda, soprattutto attraverso la diffusione di un gran numero di giornali e di volantini. Era un attivismo quasi spavaldo, legato alla fiducia che le contraddizioni interne del fascismo ne rendessero prossima la caduta e alla volontà di mantenere a tutti i costi una salda presenza nel paese. Senza dubbio esso contribuì a far emergere il PCI come

¹ La ricostruzione della storia del PCI esposta nel testo si fonda principalmente sulla storiografia in lingua italiana, ed essenzialmente su: P.Spriano, *Storia del Partito comunista italiano*, vol. II, *Gli anni della clandestinità*, Torino, Einaudi, 1969; E.Ragionieri, *Palmiro Togliatti, Per una biografia politica e intellettuale*, Roma, Editori Riuniti, 1976; A.Agosti, *Palmiro Togliatti*, Torino, Utet, 1996. Il lettore inglese troverà ancora validi i riferimenti contenuti nei lavori di E.H.Carr, *A History of Soviet Russia. Foundations of a Planned Economy 1926-1929*, vol. III, tome II, London and Basingstoke, Macmillan, 1976; e anche *The Twilight of Comintern 1930-1935*, London and Basingstoke, Macmillan, 1982.

l'espressione più combattiva della lotta contro il fascismo, proprio mentre gli altri partiti dell'opposizione scomparivano praticamente dalla scena in Italia, riducendosi a gruppi d'emigrati. Ma fu uno sforzo che non fu possibile reggere a lungo: se nel maggio del 1927 i comunisti in Italia erano ancora quasi 10.000, la maggior parte dei quali localizzata nel Nord, nella seconda metà dell'anno moltissimi quadri furono imprigionati o avviati al confino. La rete del centro interno, benché pazientemente ritessuta dopo ogni arresto, era infiltrata in profondità da agenti provocatori della polizia fascista, che arrivarono persino ad ottenere la collaborazione - come è emerso recentemente - di un membro di primo piano dell'Ufficio politico come Ignazio Silone. Prima della fine degli anni '20 essa finì per ridursi a una trama esilissima di militanti.

Un elemento di forza sempre più importante divenne così per il partito l'esistenza di una consistente base fra le masse dei lavoratori emigrati, soprattutto in Francia, Belgio e Svizzera. Si trattava di un'emigrazione mossa insieme da motivi economici e da motivi politici, in cui era forte la percentuale di operai altamente qualificati costretti a lasciare il paese per la discriminazione padronale o le persecuzioni poliziesche. I militanti comunisti non avevano un'organizzazione autonoma, ma, in ottemperanza alle decisioni dell'Internazionale, dal 1923 erano iscritti al partito del paese in cui avevano trovato rifugio e si raccoglievano nei cosiddetti "gruppi di lingua italiana", aventi il compito specifico di svolgere propaganda e reclutamento tra la manodopera emigrata. L'inquadramento nei partiti dei paesi di accoglienza, in particolare con il PCF, non fu privo di attriti: ma il loro appoggio rappresentò per il PCI una risorsa importante.

I rapporti del PCI con gli altri partiti antifascisti rimasero a lungo dominati da reciproca diffidenza, quando non da aperta ostilità. I comunisti non aderirono, e anzi si contrapposero tenacemente, alla Concentrazione antifascista, che si formò in Francia nel 1927 e sopravvisse stentatamente fino al 1934, radunando le forze socialiste e quelle della democrazia repubblicana e radicale, ma senza includere - salvo eccezioni poco significative - le sparse componenti dell'antifascismo cattolico e liberale. In Italia, la collaborazione fra le forze clandestine non andò al di là di tentativi presto abortiti di "fronte unico" fra gruppi comunisti e gruppi dissidenti di "Giustizia e Libertà", un movimento democratico con una certa influenza negli ambienti intellettuali, in cui coesistevano tendenze socialisgenti e altre più moderate.

In una situazione di questo genere, il legame con l'Internazionale comunista esercitava sui comunisti italiani un'influenza fortissima: sia perché il senso di appartenenza a un "esercito mondiale della rivoluzione"

rappresentava un fattore di coesione morale e di speranza nel futuro che aiutava ad affrontare meglio una fase difficilissima, sia perché l'apparato tecnico e il sussidio finanziario del Comintern venivano a costituire supporti indispensabili per la stessa sopravvivenza del partito.

Certo, la forza di questo legame non aveva impedito che i rapporti tra il PCI e Mosca attraversassero più volte periodi burrascosi. Sotto la direzione di Amadeo Bordiga, il partito italiano si era mostrato molto riluttante ad adottare la tattica del „fronte unico” lanciata nel 1921 dal III Congresso dell'IC; e anche la direzione di Gramsci, che con l'appoggio del Comintern aveva faticosamente scalzato l'influenza di Bordiga, aveva opposto molte riserve alla direttiva di Mosca di riunificarsi con il Partito socialista, che nel 1922 aveva espulso dalle sue file l'ala riformista. C'erano stati seri dissensi tra l'IKKI e il PCI anche a proposito della tattica da adottare dopo l'assassinio di Matteotti, e in particolare circa la dissociazione dei comunisti dal boicottaggio dei lavori parlamentari decisa dagli altri partiti antifascisti. Di fronte al duro conflitto divampato nel gruppo dirigente bolscevico dopo la morte di Lenin, i comunisti italiani avevano mostrato un certo riserbo, e ancora nell'ottobre del 1926, poche settimane prima di essere arrestato, Gramsci aveva giudicato con preoccupazione gli sviluppi della lotta interna al partito sovietico, e aveva messo in guardia i suoi dirigenti contro il rischio di smarrire la loro funzione di punto di riferimento del proletariato mondiale logorandosi in una contesa per il potere. Lo stesso Palmiro Togliatti (Ercoli), che dalla sua posizione di delegato del PCI a Mosca aveva ritenuto inevitabile quel conflitto e non aveva posto in dubbio la necessità per il Pci di schierarsi da parte della maggioranza, all'apertura dei lavori dell'VIII Plenum dell'IKKI (maggio 1927) aveva rifiutato di sottoscrivere una mozione di Stalin che condannava le critiche di Trockij alla politica del Comintern in Cina e proponeva l'esclusione dell'ex-commissario alla guerra dall'Esecutivo. Ma nel novembre del 1927, poche settimane dopo l'espulsione di Trockij e Zinov'ev dal Comitato centrale del Partito comunista dell'URSS, ogni riserva era ormai caduta e proprio Ercoli esprimeva nel modo più chiaro l'adesione incondizionata del suo partito alla dottrina del „socialismo in un solo paese”:

„Il piano strategico della rivoluzione russa e il piano strategico della rivoluzione proletaria mondiale sono così strettamente uniti da formare una unica cosa. Tolta la possibilità di progresso della Russia verso il socialismo, negata la possibilità di costruzione vittoriosa del socialismo in Russia, è tutta la concezione storica e politica che fu posta alla base della costruzione dell'Internazionale comunista che crolla [...] Abbandonata questa concezione [...] due sole vie sono aperte: il ritorno alle concezioni

della socialdemocrazia, o la caduta nel rivoluzionarismo romantico, che sostituisce al senso e alla padronanza della realtà il balbettio dell'infantilismo”².

Sul piano politico, il lungo contenzioso che aveva contrapposto il PCI all'Internazionale fra il 1921 e il 1925 sembrava così in buona parte superato. La linea affermata dal III Congresso del partito a Lione nel febbraio del 1926, fondata su un metodo di analisi più ricco di sfumature e di articolazioni, più attento ai rapporti tra le varie forze sociali e le loro espressioni politiche, aveva avuto la benedizione del Comintern. Essa era stata ulteriormente precisata dopo l'arresto di Gramsci e l'entrata del partito nella piena clandestinità dal gruppo dirigente raccolto intorno a Togliatti, che poté contare nel 1927-28 anche sulla piena collaborazione di Angelo Tasca, l'esponente più autorevole della „destra” del partito. Il 28 gennaio 1927 il Presidium dell'Internazionale aveva approvato una risoluzione *Sulla situazione economica e politica dell'Italia e sui compiti del PCI*: vi si affermava che il regime fascista sarebbe caduto solo „sotto i colpi di una rivoluzione popolare degli operai e dei contadini, alleati ad alcuni strati delle classi medie”; e che lo sviluppo di questa „rivoluzione popolare” in una „rivoluzione proletaria” non sarebbe stato „fatale e automatico”, dipendendo invece dalla parte che il partito comunista avrebbe svolto nella preparazione e nella direzione della lotta e dalla sua capacità di conquistare la fiducia delle masse operaie e contadine. La formulazione finale della risoluzione fu il frutto di un compromesso, raggiunto dopo discussioni che si erano protratte per tre settimane: l'idea che la rivoluzione italiana non dovesse essere *tout court* una rivoluzione proletaria, ma potesse conoscere due tappe, venne dapprima contestata da alcuni dirigenti dell'Internazionale, come Manuilskij, Lozovskij e Šatskin, a cui si aggiunse il rappresentante della FGCI, Longo. Togliatti difese invece questa tesi energicamente, appoggiato da Grieco, Tasca e Humbert-Droz:

„Non possiamo oggi - egli affermò in commissione il 5 gennaio - lavorare con una sola prospettiva, la rivoluzione proletaria, o dire: ogni rivoluzione diverrà immancabilmente una rivoluzione proletaria. Sarebbe troppo semplicistico. Ciò avverrà nella misura in cui riusciremo a rendere attive le masse, e a dare alla classe operaia il ruolo dirigente nel movimento rivoluzionario attraverso il nostro lavoro di avanguardia ... Non possiamo dare al nostro partito una prospettiva rigida in un periodo nel quale la massa è passiva”³.

² P.Togliatti, *Rottura necessaria*, ora in *Opere*, vol. II, Roma, Editori Riuniti, 1972, p. 266

³ *Intervento alla Commissione italiana dell'Internazionale comunista*, in *Opere*, II, cit. p.

Questa prospettiva non era però affatto unanimemente condivisa all'interno dello stesso PCI. L'analisi di Togliatti e dei suoi due più stretti collaboratori nel nuovo gruppo dirigente comunista, Tasca e Grieco, veniva respinta da Luigi Longo e dai dirigenti della Federazione giovanile, principalmente Pietro Secchia e Edoardo D'Onofrio. I "giovani" contestavano di fatto la concezione della rivoluzione italiana elaborata dal Congresso di Lione: rifiutavano la parola d'ordine dell'"Assemblea repubblicana sulla base dei comitati operai e contadini" che era stata lanciata in quella occasione e giudicavano equivoca la formula di "rivoluzione popolare". Per loro la scomparsa dell'opposizione liberale e socialdemocratica dopo il fallimento della secessione parlamentare detta dell'Aventino (1924-25) aveva ulteriormente radicalizzato la situazione italiana, e rendeva irrealistica e improponibile ogni parola d'ordine intermedia: bisognava rendere espliciti il carattere e la delimitazione di classe della rivoluzione, il suo sbocco socialista in un "governo operaio e contadino", inteso - secondo l'accezione datane dal V Congresso dell'IC - come sinonimo della dittatura del proletariato.

Togliatti, Grieco e Tasca non recedettero dalla loro posizione quanto alle prospettive della situazione italiana: ancora nel giugno del 1928, in un articolo scritto per la rivista del Comintern, il segretario del partito dichiarava di ritenere probabile „un periodo nel quale, nella lotta aperta di massa contro il fascismo, delle forze antifasciste non comuniste (democrazia, socialdemocrazia) riusciranno a essere alla testa delle masse o di una parte di esse, e riusciranno a contrastare seriamente la direzione proletaria e comunista del movimento”.⁴

Era una linea che appariva sostanzialmente in sintonia con l'atteggiamento più flessibile che il Comintern aveva assunto sotto la direzione di Bucharin, con il quale Togliatti e Tasca stabilirono un rapporto di fiducia particolarmente stretto. Tuttavia, già nel corso del 1927, cominciarono a farsi sentire nell'Internazionale posizioni più radicali, alle quali lo stesso Bucharin fece qualche concessione. Se ne ebbe conferma nei dibattiti e nelle risoluzioni del IX Plenum (9-25 febbraio 1928). In quell'occasione Togliatti approvò senza riserve la correzione di rotta imposta ai partiti comunisti francese e inglese, che li obbligava ad abbandonare la tattica elettorale fino ad allora praticata di sostegno ai candidati della sinistra socialista o laburista. Nel complesso, però, il partito italiano non si poteva certo annoverare tra quelli che premevano per una svolta „a sinistra”. Già in precedenza aveva resistito alle pressioni

⁴ Osservazioni sulla politica del nostro partito, in *Opere*, II, cit. p. 404.

dell'Internazionale che, dopo lo scioglimento della Confederazione generale del Lavoro (CGL) e la sua ricostituzione clandestina in Italia per iniziativa dei comunisti, premeva per un atto di rottura ufficiale con la Federazione sindacale internazionale di Amsterdam e per un'aperta adesione al Profintern, l'Internazionale dei sindacati rossi. Anche al IX Plenum Ercoli continuò a mostrarsi contrario a una politica di scissione generalizzata dei sindacati socialdemocratici e alla costituzione di organizzazioni "indipendenti" controllate dai comunisti: polemizzando con Lozovskij in una seduta della commissione sindacale, giudicò errata la tendenza "a creare ovunque delle organizzazioni sindacali, [...] a creare un nucleo qualsiasi solo allo scopo di dire: ecco, abbiamo un'altra centrale sindacale, abbiamo allargato il campo della nostra influenza": lo stesso lavoro di organizzazione delle masse non sindacalizzate non doveva entrare per lui in contraddizione con il principio dell'unità sindacale⁵.

Al VI Congresso dell'Internazionale nell'estate del 1928 il Pci si presentava così come una sezione allineata alle direttive del Comintern, ma generalmente incline ad assecondarne l'interpretazione più prudente. Il suo gruppo dirigente accolse (con qualche riserva di Tasca) la previsione delle tesi congressuali sull'imminente inizio di un "terzo periodo" nello sviluppo delle lotte di classe dopo l'Ottobre, contraddistinto da una crescente minaccia di guerra contro l'URSS e dall'acuirsi delle contraddizioni interne alle società capitalistiche, con un conseguente radicalizzazione della tensione rivoluzionaria tra le masse. Su un punto importante però la posizione del PCI manteneva una certa distanza dalla tendenza che andava guadagnando terreno nell'Internazionale, e specialmente nella maggioranza del Partito comunista tedesco: e cioè sull'analisi del fascismo. Fin dal maggio 1926 (in un articolo apparso sulla rivista teorica del Comintern, intitolato *Le basi sociali del fascismo*⁶) Togliatti aveva criticato "l'abitudine di impiegare il termine 'fascismo' in una accezione così generale da servire a designare le forme più diverse dei movimenti reazionari borghesi", insistendo sulla necessità di una „analisi differenziata”, che facesse precedere a qualsiasi tentativo di generalizzazione l'individuazione delle *particolarità* dei singoli movimenti che si potevano avvicinare al fascismo. Pur non negando che fosse in atto in generale un accentuato processo di trasformazione reazionaria dello Stato borghese, aveva mostrato di ritenere, ancora alla vigilia del VI Congresso, che tale processo avrebbe potuto assumere le forme particolari

⁵ *Intervento al IX Esecutivo allargato dell'Internazionale comunista*, in *Opere*, II, cit., pp. 329-337.

⁶ Ora in *Opere*, II, cit. pp. 28-38.

del fascismo solo in determinate condizioni, cioè in presenza di una struttura economica debole, che obbligasse la borghesia ad esercitare una pressione più intensa per mantenere “il controllo completo” sulla vita economica e politica del paese, e “di uno spostamento e di un movimento di masse di piccola e media borghesia urbana e rurale”. Individuava come tratti che caratterizzano il “fascismo tipo”, cioè il fascismo italiano, la soppressione del regime parlamentare e la distruzione fino alle estreme conseguenze “delle libertà democratiche formali”, che comportava il rifiuto di ogni compromesso con la socialdemocrazia⁷. Nel suo discorso al VI Congresso Togliatti respinse esplicitamente l’omologazione di fascismo e socialdemocrazia, da molti rappresentata non solo come tendenziale, bensì come già in atto.

Ercoli diede inoltre voce alle preoccupazioni per “la mancanza di un vero sistema di democrazia interna” in seno all’Internazionale e alle sue sezioni. Fu anzi il solo fra gli intervenuti a riprendere gli accenni in questo senso contenuti nel rapporto di Bucharin, e a questa mancanza fece risalire tutti i difetti che frequentemente si rilevavano nell’attività delle sezioni dell’IC – il burocratismo, il basso livello ideologico, l’instabilità dei gruppi dirigenti, ecc., – ma per correggere i quali si faceva ben poco. Lamentò che in troppi casi al metodo della discussione politica aperta si fosse sostituito “quello della lotta senza principi e dei compromessi tra gruppi diversi” e, richiamandosi alle ultime parole di Goethe morente (“Più luce!”), non esitò a lanciare un ammonimento che, riferito alla lotta sotterranea che dilaniava il partito russo e proiettava la sua ombra sul Congresso, assumeva un carattere quasi drammatico: “L’avanguardia del proletariato non può battersi nell’ombra! Lo stato maggiore della rivoluzione non può formarsi in una lotta senza principi!”⁸.

Questo appello finale, in realtà, Ercoli non poté pronunciarlo di fronte ai delegati, perché gli fu tolta la parola per aver superato il tempo a disposizione; ma non rinunciò, malgrado le pressioni subite, a far includere le frasi citate nell’edizione ufficiale del protocollo. Indubbiamente si trattava di un discorso coraggioso e non conformista, perché il clima prevalente nel congresso fu di accentuato radicalismo e di trionfalistico unanimità: né all’una né all’altra tendenza i comunisti italiani sembravano ancora disposti a cedere.

All’indomani del VI Congresso, comunque, il PCI apprivava assorbito soprattutto dalla necessità di superare la grave crisi organizzativa che da

⁷ *A proposito del fascismo*, in *Opere*, II, cit. pp. 542-559

⁸ *L’orientamento del nostro partito nelle questioni internazionali*, in *Opere*, II, cit., p. 440.

oltre un anno lo attanagliava, e di ristabilire in modo meno precario i collegamenti con l'Italia. L'analisi della situazione del paese che il Comitato centrale del partito tracciò nell'ottobre del 1928 insisteva con molto realismo sulla capacità dimostrata dal regime fascista, durante la crisi economica seguita alla rivalutazione della lira, di mantenere intorno a sé l'unità delle classi dirigenti capitalistiche italiane, e quindi su una prevedibile "durata" non breve del regime. Anche se si riteneva che proprio questa durata avrebbe finito per comportare un accumulo e un approfondimento delle contraddizioni non risolte, la linea politica elaborata negli ultimi due anni non veniva rimessa ancora in discussione: se mai si poneva con sempre maggiore insistenza il problema dell'utilizzazione delle possibilità legali e segnatamente quello del lavoro nei sindacati fascisti.

Tuttavia questa linea non era destinata a sopravvivere a lungo. I rapporti del PCI con il Comintern subirono una nuova brusca svolta all'inizio del 1929. Al VI Congresso il partito aveva deciso di designare Angelo Tasca, certamente il più vicino a Bucharin dei suoi dirigenti, come proprio rappresentante nell'Esecutivo dell'Internazionale. Tasca si apprestava a partire per la sua nuova destinazione, quando scoppiò la crisi della KPD originata dall' „affare Wittorf” e culminata nella provvisoria destituzione di Thalmann dalla carica di segretario. Togliatti si mostrò subito molto preoccupato della piega che la situazione poteva prendere: in una lettera "riservata e personale" del 6 ottobre invitò Tasca a "non lasciarsi trascinare, in alcun modo, sopra il terreno ardente e malsicuro della lotta di un gruppo contro l'altro", perché "su questo terreno ci si può perdere". Mantenendosi invece "sul terreno del metodo generale di direzione - aggiungeva - si potrà sembrare, forse, provinciali o prudenti, ma si è sicuri di esercitare almeno un minimo di influenza, per oggi, o per domani"⁹.

Probabilmente Ercoli si rendeva conto all' aut-aut che non avrebbe tardato a presentarsi in modo chiaro e ineludibile anche al PCI: allinearsi alle posizioni che stavano prevalendo nell'Internazionale, oppure entrare apertamente in conflitto con essa. Ma Tasca, una volta Mosca, non si sentì di seguire questi consigli di moderazione. In una riunione del Presidium dell'IC il 19 dicembre si astenne sulla proposta di una serie di misure disciplinari contro alcuni dirigenti della destra della KPD: venne perciò accusato di "mobilitare" il Partito italiano contro il Comintern, ed attaccato con estrema durezza da Stalin in persona, che lo accomunò a Humbert-Droz nell'accusa di "opportunismo codardo". Poco dopo, non appena lo scontro ormai in atto

⁹ Istituto Giangiacomo Feltrinelli, „Annali”, 1966, p. 515

nel Partito comunista dell'URSS si trasferì all'interno dell'Esecutivo del Comintern, Tasca si schierò apertamente dalla parte di Bucharin, criticando le posizioni di Stalin in favore di una brusca accelerazione del ritmo di industrializzazione e della collettivizzazione forzata dell'agricoltura e prendendo apertamente partito contro la degenerazione del regime interno del Comintern, in cui la totale omologazione alla linea della maggioranza del PCUS diventava condizione per la sopravvivenza politica dei gruppi dirigenti degli altri partiti. Il partito lo richiamò a Parigi e sottopose a una critica molto severa le sue posizioni: ma si astenne per il momento dal prendere misure disciplinari nei suoi confronti.

Quando, ormai sconfitta su tutti i fronti la „destra” di Bucharin, si tenne il X Plenum dell'IKKI, il PCI si venne di fatto a trovare sul banco degli imputati. Invano, nel suo primo intervento alla sessione plenaria, Togliatti mostrò di adeguarsi al clima generale, sposando senza riserve le posizioni di Stalin sulle questioni russe e prevedendo all'ordine del giorno per l'Italia una „rivoluzione proletaria”. A dirla lunga sul clima da “resa dei conti” che nell'Internazionale si era creato nei confronti del partito italiano, nemmeno questa autocritica fu considerata sufficiente. Kuusinen invitò Togliatti a mettere da parte “questo sentimentalismo, questo tatto non politico” dimostrato verso Tasca, e non mancò di ricordargli che lo stesso “tatto” lo aveva usato all'VIII Plenum nei confronti di Trockij; al che uno dei nuovi dirigenti della KPD, Ulbricht, insinuò che “forse si *trattava* di qualcosa di più che di tatto”; e un altro tedesco, Heinz Neumann, fece dell'ironia sul fatto che Serra (Tasca) “*aveva* oltrepassato le colonne d'Ercoli dell'opportunismo”¹⁰.

PETER BIRKE

„Wir sind die Sozialdemokratie des 21. Jahrhunderts”

Bemerkungen zum Aufstieg der politischen Rechten in Dänemark und anderswo

Die Demontage der sozialdemokratischen Hegemonie in Dänemark und Norwegen hält an. In Dänemark wurde *Socialdemokratiet* (SP) bei den Wahlen im November 2001 zum ersten Mal seit 1924 nur zweitstärkste

¹⁰ „La Correspondence internationale”, 27 settembre 1929, n. 94, pp. 1292-1293.

Partei im *Folketing*. Nach den Wahlen bildete die rechts-liberale Partei *Venstre* zusammen mit den Konservativen eine Minderheitsregierung. Die meisten Gesetze werden seitdem mit Hilfe der rassistischen *Dänischen Volkspartei* (DFP) verabschiedet, die bei den Wahlen über 12% der Stimmen erhielt.¹¹ Trotz zweier Sparhaushalte haben sich die Kräfteverhältnisse, wenn man den Meinungsumfragen Glauben schenken darf, seitdem nicht verändert: Die SP steht mit ca. 25% demnach weiterhin in einem historischen Tief. In Norwegen erhielt die sozialdemokratische *Arbeiderparti* im September lediglich 19% der Stimmen und erzielte damit das schlechteste Ergebnis seit 90 Jahren. Die Schwesterpartei der DFP, die *Fremskrittsparti* (=Fortschrittspartei), hat über 14% der Stimmen erhalten und ist derzeit laut Umfragen mit fast 30% zur größten norwegischen Partei geworden.

Allein die Entwicklung in Schweden scheint vom Trend abzuweichen, nachdem aus den Wahlen im September 2002 die sozialdemokratische Partei als Siegerin hervorging und erneut eine von der „Umweltpartei“, und der Linkspartei tolerierte Regierung gebildet hat.

In Folgendem möchte ich die Ursachen der Erfolge der politischen Rechten am Beispiel der Situation in Dänemark diskutieren. Dabei geht es mir insbesondere um die Frage nach der Rolle, die die sozialdemokratische Politik seit ca. 1993 in diesem Prozeß gespielt hat. Zunächst möchte ich jedoch einen Exkurs unternehmen und auf die Aktualität einer Diskussion hinweisen, die Anfang der 1980er Jahre in *Marxism Today*, der Zeitschrift der britischen KP, stattgefunden hat.

„Dänisches Modell,, und Neoliberalismus

Als die Tories im Jahre 1979 die britische Regierung übernahmen und eine bis dahin im europäischen Maßstab ungekannte Welle von Angriffen auf gewerkschaftliche und demokratische Rechte und den Wohlfahrtsstaat einleiteten, lag der „winter of discontent,, nur einige wenige Monate zurück. Die neue Militanz, mit der die Streikbewegungen im öffentlichen Dienst die Labour-Regierung herausgefordert hatten, schien der Tatsache

¹¹ Die Frage, ob die DFP als „rassistisch,, bezeichnet werden kann, ist in Dänemark durchaus umstritten. Ich schließe mich hier Karpantschov (2002) an, der nach einer überzeugenden Diskussion entsprechender Äußerungen (aus) der Partei mit „ja,, antwortet. Den Begriff des „Rechtspopulismus,, vermeide ich möglichst, da er mir bezüglich der Abgrenzung von *Venstre* und DFP in Dänemark zu unscharf erscheint. Zum Ausgang der Wahlen des Jahres 2001 vgl. auch die Analysen von Gerd Callesen, János Jemnitz und Steve Parsons in der letzten Ausgabe des „Jahrbuches,,.

zu widersprechen, daß der Erfolg Thatchers u.a. der massiven Unterstützung von Arbeiterwählern zu verdanken war. Allerdings waren diese Wähler(Innen) nicht einfach mit „der Arbeiterklasse,“ identisch. Damals wie heute sprechen „populistische,“ Elemente in der Rhetorik und der Praxis der politischen Rechten *bestimmte* Gruppen der abhängig Beschäftigten an – oft eher männliche und weiße, manchmal vorwiegend ältere Menschen (vgl. Gruppe Blauer Montag 2002, 22). Die Grundlage von rechten Wahlsiegen ist also nicht die Agitation *der* LohnarbeiterInnen als vorgestelltem Kollektiv, sondern vielmehr gerade das Instrumentalisieren und Verwalten der *Widersprüche* innerhalb der Lohnarbeit. Die Schwäche der sozialistischen Parteien gerade war und ist, daß es ihnen nicht gelungen ist (und oftmals auch nicht gewollt war), diese Spaltung, die für das Funktionieren der Arbeitsmärkte im Kapitalismus von zentraler Bedeutung ist, anzugreifen und wenigstens in bestimmten günstigen historischen Momenten zu überwinden.

Die Tories hatten es seit 1979 geschickt verstanden, die Themen der politischen Linken zu „kolonisieren,“ (Stuart Hall), worunter einerseits die Übernahme, Entkontextualisierung und Entpolitisierung bestimmter emanzipatorischer Vorstellungen und andererseits ein Anknüpfen an den enttäuschten Erwartungen, die die sozialdemokratische Politik hervorgebracht hat verstanden werden kann. Die Fixierung auf den Staat, der Glaube an technische und bürokratische Lösungen für soziale Probleme, schließlich, damit zusammenhängend, der Kampf des Parteiapparates gegen soziale Bewegungen, die sich der eigenen Kontrolle entziehen könnten: Dies waren die Voraussetzungen dafür, daß Stuart Hall 1983 konstatieren konnte, daß *the radical right has capitalized on (...) this deep weakness in Labour Socialism* (Hall 1983, S. 33). Fast zwanzig Jahre später trifft dieser Satz die Situation der europäischen Sozialdemokratie nach wie vor, auch wenn in ihren Konzeptionen von Sozialismus nicht mehr die Rede ist.

New Labour steht für den Versuch, eine Antwort auf die konservative Wende seit den 1980er Jahren zu finden und die sozialdemokratische Hegemonie in Europa zu erneuern. Hier soll nicht darüber spekuliert werden, ob dieser Versuch bereits gescheitert ist oder nicht. Vielmehr geht es mir um die Frage, wie die neue Politik der sozialdemokratischen Parteien im Zusammenhang mit dem Aufkommen der „Neusten Rechten,“ einzuordnen ist. Die Politik von *New Labour* grenzt sich vom Thatcherismus zunächst dadurch ab, daß in gewisser Hinsicht wieder die Zentralität staatlicher Regulierung in den Mittelpunkt gestellt wird, wenn es um die Verbesserung der Akkumulationsbedingungen des Kapitals

geht.¹² Staatliche Regulierung heißt dabei mehr denn je *Sozialtechnik*, die zunehmend als Intervention gegenüber isolierten Staatsbürgern verstanden wird. Auffällig ist, daß es gerade diese Elemente der *New Labour*-Politik sind, die die Neuste Rechte übernimmt, wo immer sie in letzter Zeit in die „Regierungsverantwortung„ eingebunden worden ist. Die Politik von *New Labour* muß als Teil des Versuches der politischen und ökonomischen Eliten gesehen werden, eine Antwort auf die anhaltende und tiefe Krise der kapitalistischen Gesellschaften zu finden, der sich innerhalb der Politik der Neusten Rechten in gewisser Weise *radikalisiert*, vor allem aber *fortsetzt* (Gruppe Blauer Montag 2002, 23).

Obwohl sich die Rhetorik der skandinavischen Sozialdemokrati(en) immer von der eines Tony Blair unterschieden hat, stand die politische Praxis der dänischen Regierungspartei in der zweiten Hälfte der 1990er Jahre ganz im Zeichen einer „Innovation„ im neoliberalen Sinne. Etwa 1994 übernahm die damalige dänische Regierung, eine Koalition der Sozialdemokratie mit der links-liberalen *Radikale Venstre*, nach einer kurzen neoklassischen Episode, die zentralen Anliegen der „Stabilitätspolitik„. Die Konzeption einer antizyklischen, nachfrageorientierten Wirtschaftspolitik wurde endgültig über Bord geworfen, als eindeutige Prioritäten galten nunmehr, wie überall in Europa der 1990er Jahre, die Kontrolle der Geldmenge und die Konsolidierung der staatlichen Haushalte. Insbesondere wurde gegen die Expansion der Löhne angegangen, mit der Begründung, diese würde die Inflation anheizen. Bis 1998 führte diese Politik zu einer massiven Umverteilung zugunsten Eigentümer von Kapital. Gleichzeitig wurde die Situation auf dem Arbeitsmarkt, bei leicht sinkender aber im Grunde anhaltender Massenarbeitslosigkeit, als Beitrag zur *Inflationsbekämpfung* neu definiert. Das Ziel der „Vollbeschäftigung„ wurde abgeschrieben, stattdessen ging es (und geht es seitdem) darum, die Erwerbslosigkeit auf einer Höhe zu halten, auf der es auf keinen Fall zu einer sektoralen Knappheit des Arbeitskräfteangebots kommen würde (vgl. Blomkvist, 8/1999, 8). Die neue Politik hat entscheidende Angriffe auf den universalistischen Wohlfahrtsstaat nach sich gezogen, der früher stolz als (sozialdemokratisch geprägtes) „dänisches Modell„ bezeichnet wurde. Die Angriffe auf die sozialen Grundrechte sind in ihrer spezifisch dänischen

¹² Dieser Zusammenhang wird z.B. von Joachim Hirsch (1998) stark betont. Der Begriff „Thatcherismus„, der u.a. von Hall geprägt wurde, wird hier als Modell bzw. politisches Projekt verstanden. Es muß unbedingt betont werden, daß dieses Projekt niemals in seiner „Reinform„, in die gesellschaftliche Realität umgesetzt wird, s.a. das abschließende Kapitel dieses Textes.

(bzw. bis zu einem gewissen Grade „skandinavischen,“) Ausprägung allerdings nur zu verstehen, wenn die Schwächen und Widersprüche des „universalistischen,“ Modells selbst thematisiert werden, was ich im nächsten Abschnitt versuchen werde.

„Der Mensch im Zentrum, sozial-technischer Bemühungen

Die Vorstellung, daß sozial-technische Interventionen des Staates den Übergang in eine gerechtere und demokratische Gesellschaft ermöglichen könnten, gehörte schon seit den 1950er Jahren zu den zentralen Bestandteilen der Ideologie der (meist an der Regierung teilhabenden) dänischen Sozialdemokratie. Die Erhöhung der Produktion durch eine bessere Zurichtung der Ware Arbeitskraft, bei gleichzeitiger ständiger Ausbreitung staatlicher Garantien für die Versorgung bei Krankheit und im Alter, das war die Formel für den dänischen Wohlfahrtsstaat der Nachkriegszeit. Seit der Rentenreform von 1956 und den darauf folgenden Verbesserungen in vielen Bereichen der sozialen Versorgung erfreute sich diese Vorstellung durchaus einer breiten gesellschaftlichen Akzeptanz. Dem „historischen Kompromiß,“ à la Dänemark lag, ganz im Gegensatz zu den Assoziationen, die Esping-Andersens Begriff der „Dekommodifikation,“ hervorruft, stets die Einsicht in die Notwendigkeit einer Erweiterung der Kapitalakkumulation (und besonders des für Dänemark absolut zentralen Exportsektors) zu Grunde (vgl. Esping-Andersen 1989).

Mit dem Aufschwung der neuen sozialen Bewegungen im allgemeinen und der Arbeitskämpfe im besonderen begann seit 1969 auch in Dänemark der Nachkriegskonsens zu bröckeln. In diesen Jahren der 1970er modifizierte die sozialdemokratische Partei ihre Politik und es war, wie in vielen anderen europäischen Ländern auch, wieder mehr von „industrieller,“ und „ökonomischer,“ Demokratie die Rede, von einem „dritten Weg,“ zwischen Kapitalismus und Sozialismus (vgl. Dalgaard 1995, 236ff.). „Mennesket i centrum,“ der Mensch im Zentrum, das zentrale Schlagwort aus dem sozialdemokratischen Parteiprogramm von 1977, hatte allerdings von vornherein einen Doppelsinn. Wurden hier einerseits individuelle Ansprüche an soziale Gerechtigkeit, gleiche Chancen und politische Emanzipation gespiegelt, so enthielt die Orientierung auf „das Menschliche,“ andererseits bereits die Perspektive einer Individualisierung der alten sozial-technischen Utopie, die die Partei längerfristig für eine Adaption neoliberaler Glaubenssätze öffnen sollte. Die rasanten gesellschaftlichen Veränderungen, die Herausforderungen der Krise und

der technologischen Erneuerungen verpflichteten den Staat aus Sicht der Regierungspolitik der späten 1970er, die Anpassung und Qualifizierung der Einzelnen abzusichern und zur gleichen Zeit die sozialen Ansprüche zurückzudrängen, die sich in der Phase der Hochkonjunktur entwickelt hatten. Die paternalistische Idee, daß die staatliche Bürokratie diese Veränderungen zu gewährleisten habe, entfremdete insbesondere jüngere und Erste-Generations-Arbeiter von der sozialdemokratischen Partei. Ein neues Phänomen war, daß ein Teil der Lohnabhängigen ihrem Protest durch die Unterstützung „neuer“, staatsferner und extrem „marktwirtschaftlich“, orientierter Politiker Ausdruck verlieh. Die „Katastrophenwahl“, von 1973, die mit dem Sieg der „Fremskridtparti“, den spektakulären Durchbruch der Neuen Rechten in Skandinavien brachte, war u.a. Resultat eines bürokratischen und produktivistischen Konzeptes, das mit Einsetzen der Krise zunehmend fragwürdig werden mußte.

Nach der Ablösung der konservativen Schlüter-Regierung im Jahre 1993 verblaßte der emanzipatorische Anspruch der Individualisierungsstrategie mehr und mehr. Forderungen wie die der „ökonomischen Demokratie“, wurden in der Praxis völlig bedeutungslos (Finnemann 1985, 308ff.). Der „Mensch im Zentrum“, wurde zunehmend außerhalb eines kollektiven Rahmens gesehen, als „selbstverantwortlich“, bezeichnet, gleichwohl allerdings an die unvermeidlichen Zwänge des kapitalistischen Verwertungsprozesses angebunden. Die Politik des *workfare* wurde in den 1990er Jahren zwar auch in den USA und den meisten EU-Staaten zum Mainstream, aber in kaum einem Land wurde das Programm so frühzeitig und konsequent umgesetzt wie in Dänemark. Im Zuge der Verkürzung der Anspruchsdauer auf Lohnersatzleistungen und der tendenziellen Kopplung derselben an die Annahme irgendeiner Arbeit, verschob sich die Forderung nach „mehr Eigenverantwortung“, in eine repressive Richtung. Zunehmend ging es nun darum, daß die staatliche Verwaltung Defizite in der Persönlichkeit der Erwerbslosen ausfindig machen sollte, die verpflichtend, d.h. unter der Drohung des Entzuges der Existenzgrundlage, zu beseitigen wären. Mit dieser Verschiebung setzte sich auch die Ideologie durch, daß die fortwährende Erwerbslosigkeit mit eben diesen Defiziten der Erwerbslosen zu erklären sei und bestätigte zugleich die These von einer „natürlichen Erwerbslosigkeit“, die solange nicht zum volkswirtschaftlichen Problem würde, wie „Flaschenhalse“, vermieden werden könnten (vgl. hierzu Blomkvist 8/1999, 8).

Individualisierung war gleichzeitig auch das Stichwort für die Privatisierungspolitik der sozial-liberalen Minderheitsregierung. Der Verkauf öffentlicher Betriebe begann in der konservativen Ära, erlebte aber

in der sozial-liberalen einen Durchbruch (Kolstrup 2002, 1). Zwischen 1985 und 1993 wurden drei staatseigene Betriebe voll und einer teilweise privatisiert, während unter sozial-liberaler Regie der Flughafen von Kopenhagen, Tele Danmark, eine staatliche Bank, die Datenzentrale, die staatliche Konfektion, die Klassenlotterie, die staatliche Versicherungsgesellschaft, die Verkehrsbetriebe HT und DSB inklusive der Reedereien und Busgesellschaften sowie ein großer Teil der Elektrizitätsversorgung und der Hafengebäude ganz- oder teilweise privatisiert wurden (Kolstrup 2002, 8). Auf den Kongressen der Sozialdemokratie wurde stets betont, daß diese Verkäufe nicht nur die staatlichen Einnahmen vor dem Hintergrund des EU-„Stabilitätspaktes“ erhöhen, sondern (vor allem) die „Wahlfreiheit,“ und „Effizienz,“ der Dienstleistungen gewährleisten würden. Gleichzeitig sollten die sogenannten „weichen,“ Dienstleistungen (wie Krankenhäuser, Altenpflege etc.) in staatlicher Regie bleiben. Auch diese Position wurde auf dem jüngsten Kongreß der Partei im September 2002 weiter in Frage gestellt: „Zusatzangebote,“ so forderte ein Teil der Genossen mit dem ehemaligen Staatsminister Nyrup Rasmussen an der Spitze, sollten von den „Verbrauchern,“ eingekauft werden, allerdings nur bei staatlichen Dienstleistern. Dass alte Leute sich ihre Pflegeleistungen einkaufen sollen, bedeutet einen vollständigen Bruch mit dem Modell steuerfinanzierter und allgemein zugänglicher Sozialleistungen, auch wenn zunächst betont wird, daß die Basissicherung dadurch nicht gefährdet werden solle.

Die „Verantwortung,“ der Menschen für ihr Schicksal ist nunmehr zum umfassenden Ausgangspunkt aller Überlegungen der SP geworden, wobei sich die praktische Umsetzung für die Erwerbslosen in Gestalt eines verstärkten Arbeitszwangs und für die „Kunden,“ des Sozialstaats (oder der „Anbieter,“ sozialer Leistungen) in der jederzeitigen Verfügbarkeit der gewünschten Ware äußert, natürlich unter der Voraussetzung, daß der Kunde zahlungskräftig ist.

Die Abschied vom universalistischen Wohlfahrtsstaat ist allerdings in Dänemark keineswegs vollkommen durchgesetzt. Auch innerhalb der sozialdemokratischen Partei findet sich eine Minderheit von etwa einem Drittel der Delegierten, die einer weiteren Auflösung kollektiver Garantien skeptisch gegenüber steht.¹³ Gleichzeitig sind bestimmte Elemente des universalistischen Wohlfahrtsstaates in den 1990er Jahren durchaus erhalten geblieben (bzw. wie im Fall der Kinderversorgung sogar noch

¹³ Dies gilt trotz der Tatsache, daß der Partei in den letzten Jahren ein großer Teil ihrer alten sozialen Basis davon gelaufen ist, wie Callesen (2002) betont.

ausgebaut worden). Die Tendenz geht bislang in die Richtung, allgemeinschliche Risiken (wie z.B. Altern etc.) nach wie vor abzusichern, während als „individuell,“ definierte Risiken von den Einzelnen getragen werden müssen. Was als „individuell,“ verstanden wird, folgt jedoch keinem „natürlichen,“ Kriterium, sondern der politischen Opportunität und ist von daher prinzipiell zu verschieben.

Die Sozialdemokratie als Partei der „Neuen Rechten,“?

Die Kontinuität, in der sich die neue Rechtsregierung in Dänemark auf bestimmte Elemente der Politik ihrer Vorgänger beziehen kann, scheint den Unterschied zwischen Sozialdemokratie, *Venstre* und DFP zu verkleinern. Engelbreth Larsen spricht sogar von der Sozialdemokratie als einer Partei der „neuen Rechten,“ (Engelbreth Larsen 2001, 9-13). Von Thorkild Simonsen, dem sozialdemokratischen Innenminister, der niedrigere Sozialleistungen (zynisch „Integrationsleistung,“ genannt) für Flüchtlinge einführt, über seine Nachfolgerin, die ehemals linksradikale Karen Jespersen, die „kriminelle Flüchtlinge,“ auf eine „einsame Insel,“ verbannen wollte bis hin zum derzeitigen Innenminister Berthel Haarder, der zur Begründung seiner außerordentlich verschärften Flüchtlingspolitik immer wieder auf rassistische Motive zurückgreift, besteht in der Tat kein klarer Bruch. Schon die alte Nyrup Rasmussen-Regierung wurde für ihre Flüchtlingspolitik von der UN-Kommission auf einer Linie mit Jörg Haider kritisiert, der Fogh Rasmussen-Regierung von heute wiederfährt ähnliches. Die Begrenzung von Familienzusammenführungen, die Verlängerung des sozial und rechtlich drittklassigen Status von Einwanderern auf eine siebenjährige Periode, die skurrilen Ausweisungen dänischer Bürger, die mit ausländischen Partnern verheiratet sind und ihren vorgeblich ihren „Lebensmittelpunkt im Ausland,“ haben, sind vorläufige Höhepunkte einer Entwicklung, die bereits in der zweiten Hälfte der 1990er Jahre eingeleitet wurde (Engelbreth Larsen 2001, 150ff.).

Die sozial-liberale Regierung verantwortete einen Teil der Verschärfungen in der Flüchtlingspolitik und die Sozialdemokratie hat sich davon auch auf ihrem letzten Parteitag *nicht* distanziert. Die Frage ist dennoch, ob die Bezeichnung „Neue Rechte,“ den Kern der sozialdemokratischen Politik trifft. Tatsache ist, daß die Sozialdemokratie mit dem Versuch, bestimmte rassistische Motive für ihre eigene Politik zu instrumentalisieren, den bürgerlichen Parteien eine Hegemonie im Diskurs über diese Frage beschert hat. Allerdings ist wichtig, den Zusammenhang zwischen den wirtschaftspolitischen Vorstellungen von

„Nützlichkeit,, und „Produktivität,, die für die Neuformulierung des sozialdemokratischen Projektes in den 1990er Jahren entscheidend waren, und der Flüchtlingspolitik zu sehen. Nyrup Rasmussen begegnete den Flüchtlingen mit einer ähnlichen Rhetorik, mit der er auch den Erwerbslosen und Sozialhilfeempfängern begegnete: *„Wir lassen Euch für lange Zeit nicht in Ruhe. Ihr werdet Schaden davon haben,,* (Engelbreth Larsen, 2001, 184, meine Übersetzung).

Im Mittelpunkt stand der Skandal, daß die Position der Einwanderer auf dem dänischen Arbeitsmarkt die im EU-Vergleich am schlechtesten ist. Etwas, was in der traditionellen sozialdemokratischen Vorstellungswelt vielleicht als Problem der „Ausgrenzung,, und der „Ungerechtigkeit,, hätte gefaßt werden können, wurde von Nyrup Rasmussen individualisiert: Der Staat habe die Aufgabe, die Einwanderer zu integrieren, aber diese Integrationsleistung sei zentral von der Bereitschaft des Einzelnen abhängig. Die Verbindung zwischen diesen Vorstellungen und den Setzungen eines eher traditionell-normativen Rassismus ist zwar evident, dennoch handelt es sich um verschiedene Ausgangspunkte. Unter bestimmten arbeitsmarktpolitischen Voraussetzungen haben skandinavische Sozialdemokraten durchaus auf Einwanderung bestimmter gesuchter Beschäftigtengruppen gesetzt, wie zuletzt z.B. in Norwegen und der BRD. Daß gegenüber beiden Politikformen nur ein Bestehen auf Gleichberechtigung und Demokratisierung, auch im Interesse der vorgeblichen „Mehrheitsbevölkerung,, eine wirkliche Alternative sein kann, ist allerdings sicherlich richtig.

The Great Moving Right Show

Die einstmals ungetrübt neoliberale *Venstre* hat sich im dänischen Wahlkampf vom Herbst 2001 einen sozialen Anstrich gegeben. Sie trat für den Erhalt und Ausbau gewisser Sozialleistungen ein, die allerdings durch Einsparungen bei der Ausländerpolitik „erwirtschaftet,, und mit einem Ausbau von Polizei und Armee verbunden werden sollten.¹⁴ Die Strategie, sich selbst als *Wohlfahrtsstaatspartei* zu lancieren, war zunächst erfolgreich. Auch die Hoffnung, die neue Regierung würde sich schnell selbst entlarven, hat sich seitdem als Illusion herausgestellt. Der erste

¹⁴ Begleitet wurde dies durch eine Wahlkampfshow nach US-Muster, die auf eine Personenentscheidung zwischen Rasmussen und Rasmussen abzielte. Eine der wenigen Lehren, die die Sozialdemokraten bisher aus der Wahlniederlage gezogen haben, war, daß es an *professionellem Marketing* á la *Venstre* gemangelt habe. Die Einstellung von 30 „Konsulenten,, aus der Werbebranche soll diesen Mangel beheben.

konservativ-liberale Haushalt, der im Frühjahr 2002 verabschiedet wurde, bezieht sich explizit positiv auf die oben genannten Wahlversprechen. Einsparungen im Bereich der Ausländerpolitik wurden, mit entsprechendem Propagandaaufwand begleitet, für die Erhöhung von Zuschüssen im Bereich der Kinderbetreuung, der Altenpflege und der Krankenhäuser (für die Reduzierung der Wartelisten) verwendet. Anlässlich der neusten Haushaltsverhandlungen (vom Oktober 2002) wurde der Deal wiederholt, als die Regierung besonders stolz darauf war, einen Pauschalbetrag für Kleinrentner sowie die Reduzierung der Steuern auf Alkohol durch ihre restriktive Ausländerpolitik „finanziert zu haben,“.

Die Propaganda hat bei näherem Hinsehen einen doppelten Boden. Zunächst muß generell gesagt werden, was auch schon für die sozial-liberale Politik der Vorgängerregierung galt: Ein Wohlfahrtsstaat, der die sozialen Grundrechte für einen Teil der Bevölkerung einschränkt (Erwerbslose, Flüchtlinge), kann kaum mehr als *universalistisch* bezeichnet werden kann. Soziale Grundrechte sind ebenso wie die Menschenrechte unteilbar- oder sie sind nicht. Was *Venstre* weiterführt ist hingegen ein Wohlfahrtsstaat auf selektiver, chauvinistischer Grundlage. Die Doppelbödigkeit der Vorstellung zeigt sich aber auch darin, daß es sich bei den meisten der sozialen Verbesserungen um *einmalige* Pauschalen handelt. Die neue Regierung wird dabei allerdings mit einem Problem konfrontiert sein, das neulich ein bekannter sozialdemokratischer Bürgermeister in der ihm eigenen Façon zusammengefasst hat: „*Wenn Du erst mal was in den Affenkäfig geschmissen hast ist es sehr schwer, es wieder rauszuholen.*“ (Jyllands-Posten, 6.9.2002, 2, meine Übersetzung).

Schließlich muß betont werden, daß seit dem Sommer 2002 eine Abwälzung der sozialen Kosten der Politik der Konsolidierung auf die Kommunen stattfindet, die nunmehr mit einem erheblich rigideren Finanzrahmen umgehen müssen, während ihnen gleichzeitig die Zwangsbewirtschaftung angedroht wurde, falls sie es wagen, gegen den Beschluß des allgemeinen „Steuerstopps,“ zu verstoßen. Während sich die Proteste gegen die Sparpolitik der Regierung im Frühjahr 2002 noch auf Kopenhagen konzentrierten, mit einer Demonstration von 20 000 Menschen im März als Höhepunkt, sind seit September Streiks und Protestaktionen in den Kommunen zu beobachten, die sich vor allem gegen die Einschränkungen bei der Kinderbetreuung, die Schließungen von Krankenhäusern sowie Verschlechterungen beim öffentlichen Transport konzentrieren. Die Zentralregierung hat es zunächst geschickt verstanden hat, die Sparpolitik und den Protest dagegen auf die häufig sozialdemokratisch regierten Kommunen und Ämter abzuwälzen. Nur der

Bruch mit den Kopenhagener Vorgaben könnte die tatsächliche Verantwortlichkeit wieder klarstellen- jedoch ziehen es die meisten Kommunen derzeit vor, in der Falle sitzen zu bleiben, die ihnen die Regierung aufgebaut hat.

Dennoch leidet das neue soziale Image von *Venstre* unter den Stellenstreichungen im öffentlichen Dienst und den Sparmaßnahmen in allen Einzelhaushalten abgesehen von Polizei, Militär und Krone. Auf Dauer wird kaum jemand übersehen können, daß die Konzeption des *chauvinistischen Sozialstaates* die Zunahme der sozialen Hierarchisierung fördert. In der Zwischenzeit versucht die „Dänische Volkspartei,“, die die derzeit wichtigste Mehrheitsbeschafferin der Rechtsregierung ist, sich als deren „soziales Gewissen,“ zu präsentieren. Die Verbesserungen für Kleinrentner und andere Almosen, den Verzicht auf einen Teil der Kürzungen im Bildungssektor verkauft sie nicht ohne Erfolg als Ergebnis ihrer Intervention. Ähnlich wie andere sogenannte rechtspopulistische Parteien hat sich die DFP im letzten Jahr von ihren Verbindungen zu nationalsozialistischen und faschistischen Szene gelöst. Ihr Parteisprecher Espersen, vormals ein wichtiger Kopf der rechtsradikalen „dänischen Vereinigung,“, sieht die Partei bereits heute als „in der Mitte des politischen Spektrums,“ angesiedelt an (Ib/Ellbæk, 2002). Die restriktive Flüchtlingspolitik hat viele der Forderungen der extremen Rechten in Dänemark zur realen Politik werden lassen. Dies verschafft der DFP die Möglichkeit, sich mit einem Schleier von Legitimität und Seriosität zu umgeben.

Die Vorgängerorganisation der DFP, die *Fremskidtparti*, konnte ihren ersten Wahlerfolg im Jahre 1973 noch auf Grundlage einer Kampagne gegen Steuererhöhungen und staatliche Bürokratie führen. Ihr ideologischer Kern war ein rechter Individualismus, der die „Freiheit,“ betonte, sich aus der solidarischen Gesellschaft abzumelden. Ihr „Führer,“ Mogens Glistrup trat gerne als Provokateur auf, ähnlich wie Anders Lange in Norwegen oder zuletzt Pim Fortyn in den Niederlanden. Pia Kjærsgaard, die Chefin der DFP, steht dagegen für eine Orientierung auf die „kleinen Leute,“ die sich mehr und mehr an der Idee eines „selektiven Wohlfahrtsstaates,“ orientiert. Dabei sieht sich die DFP bereits als „Sozialdemokratie des 21. Jahrhunderts,“ (vgl. Engelbreth Larsen 2001, 141f.). Vor diesem Hintergrund rückt die Frage nach dem Verhältnis der politischen Rechten zur organisierten Arbeiterbewegung in den Blickpunkt, die im nächsten Abschnitt diskutiert wird.¹⁵

¹⁵ Die EU-Gegnerschaft der Partei ist eine weitere Grundlage des Erfolges der DFP, auf längere Sicht jedoch auch eine der möglichen Quellen eines Bruchs mit den derzeitigen Regierungsparteien.

Angriffe auf die Gewerkschaften

In den ersten Monaten ihrer Regierungsperiode haben die dänischen Rechtsparteien immer wieder betont, daß sie den vermeintlich übermäßigen Einfluß der Gewerkschaften zurückdrängen wollen. In der Konsequenz dieses Vorhabens brachten Rechtsliberale und Konservative im Juni 2002 mit Hilfe der DFP ein Gesetz über "Teilzeitbeschäftigung" durch das Parlament. In Dänemark wurden Lage und Dauer der Arbeitszeiten bislang kollektiv geregelt. Das Anfang Juni verabschiedete Gesetz bricht mit dieser Tradition. Es wird von der Regierung mit dem Argument der "Vertragsfreiheit" begründet, ein Euphemismus aus dem Arsenal neoliberaler Ideologie, der in der Praxis nichts anderes bedeutet, als dass die sozialen Rechte und kollektiven Ansprüche der Beschäftigten zurückgedrängt werden sollen. Auch der Arbeitgeberverband hat sich gegen diese Vorschläge erklärt, aus Angst vor der Bedrohung des sozialen Konsenses, was bereits eine der Grenzen der konfrontativen Politik sichtbar machte. Weitere Gesetzesvorhaben behalten dennoch die antigewerkschaftliche Richtung bei. So sollen "Exklusivabsprachen" verboten werden, die die Mitgliedschaft in einer Gewerkschaft zur betrieblichen Einstellungsvoraussetzung machen. Außerdem soll es den bisher vergleichsweise unbedeutenden "gelben Gewerkschaften" erleichtert werden, Tarifverträge abzuschließen. Der wichtigste bevorstehende Einschnitt ist jedoch die Einschränkung des Streikrechtes: Solidaritätsstreiks innerhalb einer Branche sollen ebenso verboten werden wie das in Dänemark recht häufige Kampfmittel der Boykotte von Betrieben, die gegen Tarifverträge und Arbeitsrechte verstoßen, durch die Gewerkschaften.

Die antigewerkschaftliche Politik der Regierung löste einige bemerkenswerte Reaktionen innerhalb der Arbeiterbewegung aus. Die augenfälligste ist die seit Jahren beste Mobilisierung zu den linken „Vertrauensleutetreffen,,“, die im Frühjahr des Jahres in Silkeborg und im September in Aarhus stattfanden. Dabei trifft die Neukonstitution einer von den Gewerkschaftsführungen unabhängigen Instanz betrieblicher Aktivisten erstmals nicht auf den einheitlichen Widerstand des Gewerkschaftsapparates. Große Teile der Gewerkschaft der Spezialarbeiter und sogar der traditionell eher rechtsorientierten Metallgewerkschaft haben im Gegenteil die Konferenzen begrüßt. Die neue Linie hat sich auch darin gezeigt, daß man sich an der Demonstration gegen die Regierung im März beteiligte, ohne eine Führungsrolle zu beanspruchen. Anlässlich der Verabschiedung des „Teilzeitgesetzes,, kam es im Frühsommer diesen Jahres zur größten Welle von „wilden,, Streiks seit vielen Jahren, wobei

etliche klassische Industriearbeitsplätze sowie der Kopenhagener Flughafen zu den Schwerpunkten zählten. Die Streiks haben der Regierung gezeigt, daß es einen Punkt gibt, an dem der Abbau kollektiver Rechte auf ungeahnten Widerstand trifft (Gruppe Arbeiterpolitik 2002, 31).

Die Orientierung eines Teiles der Gewerkschaften auf eine Öffnung gegenüber den Basisprotesten hat allerdings nicht nur den Verlust des direkten Drahtes zur Regierung zur Grundlage. Die Vermittlungsfunktion der Gewerkschaften wurde bereits seit Jahren auch durch die Unzufriedenheit eines Teiles der Mitglieder in Frage gestellt. Seit 1998 hat es keine Tarifrunde mehr gegeben, in der nicht ein relevanter Teil der Gewerkschaftsmitglieder, typisch in bestimmten Sektoren des öffentlichen Dienstes (Krankenhäuser, Schulen etc.) mit den verhandelten Resultaten äußerst unzufrieden war, so daß sich der Unmut partiell, wie im Gesundheitswesen 1999, in illegalen Streiks entlud. Zuletzt konnte die zentrale Tarifrunde im öffentlichen Dienst Anfang Mai 2002 nur mühsam mit einer Mehrheit für die Annahme des Verhandlungskompromisses beendet werden. Besonders kritisiert wurde die gewerkschaftliche Akzeptanz für das Prinzip des „ny løn“, („Neuer Lohn.“), das wichtige Bestandteile des Lohnes zu einer Prämie macht, die die Vorgesetzten „in Absprache mit den Beschäftigten,“ verteilen können. Nachgewiesen ist, daß dieses Prinzip die Konkurrenz der Beschäftigten und die Ungleichheit der Löhne, besonders zwischen Männern und Frauen, verstärkt. Im August kam es auf der Grundlage einer Auseinandersetzung um dieses Lohnprinzip zu einem wochenlangen, spektakulären Streik bei Danmarks Radio, der schließlich mit einem Kompromiß endete, der den gewerkschaftlichen Vertrauensleuten ein Mitspracherecht bei der Verteilung der „individuellen Lohnbestandteile,“ einräumt.

Endlich beginnen sich die Gewerkschaften mehr und mehr von ihrer traditionellen Verbindung mit der sozialdemokratischen Partei zu lösen. Vor einigen Monaten beschloss der gewerkschaftliche Dachverband (LO), die Finanzierung des Wahlkampfes und der Parteiorganisation der SP in Zukunft nicht mehr mittragen zu wollen. Die Auflösung der Verbindung zwischen Sozialdemokratie und Gewerkschaften hat allerdings zwei Seiten. Sie ist nicht nur der Kritik der Gewerkschaftsbasis an der Sozialdemokratischen Politik geschuldet, sondern folgt auch einer Tendenz, die für eine „Neutralität,“ und Entpolitisierung der Gewerkschaften eintritt. In der Konsequenz haben einige Gewerkschaftsfunktionäre in der letzten Zeit unter anderem Verhandlungen mit der DFP begonnen. Diese Verhandlungen, die zwischen den Spitzen der Gewerkschaft und der Partei stattfinden, haben aus Sicht der

Gewerkschaften das Ziel, „konkrete Resultate für unsere Mitglieder zu erreichen,, etwa, wenn es um die Abmilderung der Angriffe auf das „closed-shop,,-System geht. Die DFP profitiert von diesen Annäherungsversuchen. Sie kann ohne weiteres erklären, daß sie für den „closed shop,, ist, wenn es darum geht, ausländische Arbeitskräfte aus den Betrieben herauszuhalten. Während die DFP Anerkennung als „Arbeiterpartei,, erhält, behält sie ihre antibürokratische Rhetorik bei. „*Unsere Unterstützung,,* sagte Pia Kjærsgaard „*ist ausschließlich dazu da, die Arbeitnehmer zu schützen- und nicht...die persönlichen und vereinsmäßigen Privilegien, mit denen aufgeräumt werden muß,,* (Ib/Elbck 2002, 4).

Rechte Hegemonie?

Die Frage, ob sich, unter Mithilfe der „unpolitischen,, Tendenz in den Gewerkschaften eine stabile sozial-chauvinistische Rechte etablieren kann, ist auch international von Bedeutung. In *Norwegen*, wo es ebenfalls eine explizit rassistische Partei mit einer zwanzigjährigen Geschichte gibt, hat Carl I. Hagen mit der Forderung nach der „Verteilung der Ölgewinne,, zugunsten des Benzinpreises (!), der Gesundheitspflege und der Altenbetreuung Erfolg gehabt. Daß die Forderung nach einer expansiveren Ausgabenpolitik auch im norwegischen Massenstreiks des Jahres 2000 eine wichtige Rolle gespielt hat, beweist zunächst nur, daß Hagen den richtigen Ton gesucht und gefunden hat (Birke 2000, 16). Daß die norwegische „Fortschrittspartei,, gleichzeitig einen Kurs verfolgt, der die neoliberalen Themen der „Freiheit des Einzelnen,, vor „Organisationszwang,, der Deregulierung, der Fremdenfeindlichkeit und des *law-and-order* verfolgt, scheint ihr solange nicht zu schaden, wie diese Politik durch die großen parlamentarischen Parteien bestätigt wird.

Dagegen scheint die Situation in *Schweden*, wo seit dem Niedergang der *Ny Demokrati* um 1994 die traditionellen Rechtsparteien unter sich geblieben sind, eine völlig andere Situation zu bestehen. Die Wahlen vom August 2002 haben die Sozialdemokraten wieder zur stärksten Partei gemacht, ihre Minderheitsregierung wird von der „Umwertpartei,, und der „Linkspartei,, (den ehemaligen Kommunisten) gestützt. Der Protest gegen EU-Integration und die Politik der Privatisierung und des Sozialabbaus hat sich in Schweden bisher nach links gewendet. Bei der letzten Wahl spielte allerdings eine Rolle, daß mit der konservativen Partei (Moderaterna) in Stockholm eine kommunale Regierung im Amt war, die mit einer radikal neoliberalen Politik ein großes Fiasko erlebte. Die Perspektive, dies könnte

auf den Gesamtstaat übertragen werden, hat viele SchwedInnen dazu bewegt, der SAP noch einmal den Vorzug zu geben. Gleichzeitig zeigte sich bei auf kommunaler Ebene ein erhebliches Potential für die rechtsextremen Sverigedemokraterna (Schwedendemokraten), die, mit einem Schwerpunkt in Südschweden, mehr als 70 Mandate gewannen und damit die Zahl ihrer kommunalen Vertreter vervielfachten. Die gesamte politische Konstellation, innerhalb der im Prinzip nur die „Umweltpartei,“ und ein Teil der „Linkspartei,“ gegen Verschärfungen in der Flüchtlingspolitik (die allerdings bei weitem nicht das dänische Niveau erreichen) und die Politik der „Aktivierung,“ eintreten, spricht dafür, daß die Einschätzung von Jens Rydgren richtig ist, der auch für Schweden das Potential einer neuen Rechtspartei sieht (Rydgren 2002, 54f.).

Entgegen der Erwartung, daß die entscheidende Rolle von Parteien wie der DFP oder der Fremskrittsparti nur von sehr kurzer Dauer sein würden, muß betont werden, daß es sich um eine Tendenz handelt, die aus der Kritik der europäischen Massenbewegungen gelernt hat, die in der zweiten Hälfte der 1990er Jahre gegen die neoliberale Politik angegangen sind. Die Gefahr, daß ein sozial-chauvinistisches Projekt, gerade auf Grundlage der Ähnlichkeit mit der Politik der „Neuen Mitte,“ einen großen Einfluß auf die Entwicklung der skandinavischen (und europäischen?) Gesellschaften bekommen könnte, liegt auf der Hand. Allerdings muß gleichzeitig betont werden, daß es sich „nur,“ um ein Projekt und „nur,“ um eine Gefahr handelt. Aus diesem Grunde möchte ich abschließend noch einmal auf die Rezeption des „Thatcherismus,“ zurück kommen, auf die ich mich eingangs bezogen habe.

Einige Jahre nach dem Erscheinen von Stuart Halls Text über „*The Great Moving Right Show*,“ wurde deutlich, daß es der Thatcher-Regierung *keineswegs* gelungen war, ihr Programm bruchlos umzusetzen. So war das nationale Gesundheitswesen weitgehend unbeschadet aus der Thatcher-Periode hervorgegangen. Am Ende der Thatcher (und Major)-Ära waren die Gewerkschaften nicht *vernichtend* geschlagen, wie gerade aktuell gut beobachtet werden kann. Was wir heute in verschiedenen europäischen Ländern erleben ist bereits der Versuch, auf die Massenproteste der 1990er Jahre und die beginnende Rezession im Rahmen einer neuen politischen Formierung zu reagieren. Die Verbindung der humanistischen und antirassistischen Positionen, die sich im Widerstand gegen diese Formierung geltend machen, mit den sozialen Konflikten, die von den Rechtsregierungen vertieft werden, ist eine große Chance für die politische und gewerkschaftliche Linke. Die Hegemonie der „Neuen Rechten,“ ist noch lange keine vollendete Tatsache, weder in Dänemark noch anderswo.

LITERATUR:

Birke, Peter, Streiks in Norwegen brechen mit Bündnis für Arbeit, in: analyse und kritik, Hamburg, 9/2000, S.16f.

Blomkvist, Kalle, Aktive Arbeitsmarktpolitik in Dänemark, in: analyse und kritik, Hamburg, 8/1999, S. 8f. und 9/1999, S. 10f.

Callesen, Gerd, Ikke megen forbindelse mellem Socialdemokratiet og arbejderklassen, in: Solidaritet, Kopenhagen, Nr. 5/2002 [=Nicht viele Verbindungen zwischen der Sozialdemokratie und der Arbeiterklasse].

Dalgaard, Niels, Ved demokratiets grænse; Demokratisering af arbejdslivet i Danmark 1919-1994, Kopenhagen 1995 [An der Grenze der Demokratie. Die Demokratisierung des Arbeitslebens in Dänemark].

Engelbreth Larsen, Rune, Det nye højre i Danmark, Kopenhagen 2001 [Die neue Rechte in Dänemark].

Esping Andersen, Gørta, The Three Worlds of Welfare Capitalism, London 1989.

Finnemann, Niels Ole; I Broderskabets Aand; Den socialdemokratiske arbejderbevægelsens idéhistorie 1971-1977, Kopenhagen 1985 [Im Geiste der Brüderlichkeit. Die Ideengeschichte der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung].

Gruppe Arbeiterpolitik, Wilde Streiks und unbezahlte Rechnungen. Die dänische Arbeiterbewegung befindet sich in einer widersprüchlichen Situation, Hamburg, Nr. 2, 2002, S. 31f.

Gruppe Blauer Montag, Revolution der Kleinbürger. New Labour, Rechtspopulismus und die Suche nach Hegemonie, in ak. analyse und kritik Nr. 465, Hamburg 2002, S. 22-23.

Hall, Stuart; Jaques, Martin; The Politics of Thatcherism, London 1983.

Hirsch, Joachim, Vom Sicherheitsstaat zum nationalen Wettbewerbsstaat, Berlin 1998.

Ib, Helle; Elbæk Maressa, Jette; Arbejdsmandens nye makker, in: Jyllands-Posten, Kopenhagen, 24.3.2002, S. 4 [Strategie: Die neuen Macher der Arbeiter].

Jyllands-Posten, Strejke hos pædagoger fortsætter, Kopenhagen, 6.9.2002, S.2 [Der Streik der Pädagogen geht weiter].

Karpantschof, René; Er Dansk Folkeparti racistisk?, in: www.modkraft.dk/magasiner, 6.9.2002 [Ist die dänische Volkspartei rassistisch?].

Kolstrup, Søren; Velfærdsstatens og socialdemokratiets markedstilpasning, in: Arbejderhistorie, Kopenhagen, Nr. 2/2002, S. 2-30 [Die Anpassung des Wohlfahrtsstaates und der Sozialdemokratie an die Marktbedingungen].

Rydgren, Jens; Radical Right Populism in Sweden: Still a failure, But for How Long?, in: Scandinavian Political Studies, Stockholm, Vol. 25, Nr. 1/2002, S. 27-56.

STEFAN BOLLINGER

Die PDS mit neuem Programm und alten Problemen

In Zeiten erbitterten außen- und innenpolitischen Streits um die Zukunft Deutschlands rieb sich die PDS seit 1999 in einer Programmdebatte auf. Der bisherige Parteivorsitzende Lothar Bisky gab als Vorsitzender der Programmkommission auf und auch seine Nachfolgerin Gabi Zimmer

scheiterte als Partei- wie Programmkommissionsvorsitzende. Der Einbruch der PDS bei den Bundestagswahlen 2002 führte zu einer bis heute nur bedingt ausgestandenen Parteikrise. Ein zunächst erfolgter Linksruck nach dem Wahldesaster wurde durch einen Vorstoß der Parteilinken aufgehoben, der die Partei lähmte. Erst ein Außerordentlicher Parteitag sorgte im Frühjahr 2003 wieder für ein gewisses Kräftegleichgewicht und der frühere Vorsitzende Bisky wurde nach der Resignation Zimmers sein eigener Nachfolger.

Nach dem die PDS 1989/90 versuchte, aus den Trümmern der SED in einem komplizierten Erneuerungsprozeß sich als sozialistische Opposition links der SPD zu etablieren und einen Platz in der deutschen, vor allem ostdeutschen Öffentlichkeit zu erobern, hatte sie sich 1993 ein Programm gegeben. Ausgang des Jahrzehnts schien es einflußreichen Akteuren in der PDS nicht mehr zeitgemäß. Es sei zu stark von der Wende geprägt und die Möglichkeiten linker Politik heute zu wenig beleuchtet.

In der PDS-Führung entstand mit der erstmaligen Koalitionsbildung im Bundesland Mecklenburg-Vorpommern 1998 der Eindruck, man brauche ein Programm, das Regierungsbeteiligungen und der veränderten bundespolitischen Situation nach dem Antritt der Schröder-Regierung Rechnung trage. Das bedeutete einerseits den Blick auf die Option einer Regierungsbeteiligung in den (ost-)deutschen Bundesländern, die ja dann auch 2002 in Berlin real wurde. Andererseits die Hoffnung, die linke strukturelle Mehrheit von 1998 mit einer rot-grünen Regierung so ausnutzen zu können, daß die PDS für diese als Reserve zur Sicherung der Macht wirken konnte.

Obschon die PDS ungeachtet ihrer Führungsschwäche und ihrer ambivalenten Haltung zwischen linker Regierungsbeteiligung in vermeintlich "rot-roten" Koalitionen und "gestaltender Opposition" hinundhergerissen ist, kommt man an ihr nicht vorbei. Solange dieses Land von Parteien gestaltet werden kann, wird eine Partei für den politischen Kampf gebraucht - auch wenn sie das selbst nicht will und auch, wenn viele glauben, daß soziale Bewegungen wie *attac* ausreichen, neue gesellschaftliche Verhältnisse zu gestalten. Nur, daß die PDS von dieser ihr zuwachsenden Rolle selbst in Zeiten, da die gesellschaftlichen Konflikte so offen und drängend auf der Straße liegen, überfordert erscheint.

Das neue Programm ist in der geschilderten verfahrenen Situation schließlich auf dem Chemnitzer Parteitag im Oktober 2003 angenommen worden. Die PDS war nach gut einem Jahrzehnt Programmdebatte mit einem alten Programm, einem Programmkommentar, einem

Programmwurf, noch einem Entwurf mit einigen Alternativen und vor allem nach zahlreichen Strategiepapieren apathisch geworden. Die fruchtlos Debatte sollte beendet werden, die Partei nicht weiter ein zerrissenes Bild bieten.

Ein Blick in die Geschichte linker Parteien zeigt, daß Programmdebatten entweder den Abschluß politischer und theoretischer Auseinandersetzung markieren sollten oder selbst – oft vor allem dies – am Beginn einer politischen Orientierung/Neuorientierung standen. Immer jedoch gab es Parteiführer – gewählte oder informelle –, die diese Prozesse zu führen und zu lenken verstanden. Diskussion, Streit, aber auch das mehrheitliche Einschwenken auf das neue Programm waren entscheidend. Nur, die praktische Politik hatte (und hat) oft relativ wenig mit den hehren Programmklärungen – zumal, wenn es um und an die Macht ging – zu tun. Programme befriedigen also weniger Intellektuelle und Funktionäre, die sich für ihre politischen Wendungen im Bedarfsfalle einer programmatischen Absicherung versichern wollen. Es geht um praktische Politik. Aber ein Leitfaden, so immer wieder vor allem die Auffassung jener, die sich nicht als die Macher der Politik verstehen wollen und können, wird gewünscht. Zugespißt könnte es vielleicht sein, daß aus Sicht der jeweiligen Parteibasis (und der Parteiführung) es so ist, daß Programme eine Garantierklärung für die politischen Ziele sind, um derentwillen man glaubt Mitglied zu sein und gleichzeitig aus Sicht der Parteioberen auch das Beruhigungsmittel, daß da alles mit rechten, programmatischen Dingen zugehen solle!?

Nun mag eine solche Denkweise für die alten sozialdemokratischen und kommunistischen Parteien ja vielleicht zutreffend gewesen sein, aber für die demokratischen Sozialisten der PDS? Die Crux der PDS ist bekannt – und sie ist die Crux all jener sich eigentlich vom Anspruch her radikal verstehenden Parteien, wenn sie auf die offene Proklamation einer Revolution aus taktischen oder – nach 1989 – aus zutiefst verinnerlichten Erkenntnissen und Gründen verzichtet haben: Sie wollen eine linke, prosozialistische Politik im kapitalistischen Umfeld machen und müssen sehen, daß dieser Wunsch genau mit den Bedingungen, dem Personal stattfinden soll, die in kapitalistisch eingebettet sind.

Die PDS hatte dies lange mit der Metapher vom “Ankommen in der Bundesrepublik” umschrieben. Dem lag die Vorstellung zu Grunde, nicht nur fehlerhafte Erfahrungen hinter sich zu lassen, auf neuem Terrain handeln zu müssen und dabei sozialistische Ziele nicht preiszugeben. Gleichzeitig glaubten die Genossen zu wissen, daß diese westliche Gesellschaft so schlecht nicht sei, daß es Anknüpfungspunkte für

alternatives, soziales, linkes Handeln geben könne und tatsächlich auch gibt. Gleichzeitig aber müssen sie begreifen, daß allein schon das Agieren auf diesem Boden, das Einlassen auf die Mechanismen einer parlamentarischen Demokratie, auf das Wirken des Wertgesetzes und des Geldes, das Eingebundensein in nur scheinbar plurale Medien, Bildung und Wissenschaft die Akteure desto mehr verändert, je mehr sie sich darauf einstellen. Sich auszuschließen, einzukapseln, eine eigene Scheinwelt aufzubauen und nur für die Revolution zu leben und zu sterben, erwies sich, so die Geschichte der alten kommunistischen Bewegung als ebenso schwierig und aussichtslos.

Insofern war die PDS-Programmdebatte eine illusionäre. Sie hat weder Massen mobilisiert noch Mitglieder aktiviert noch einen Richtungsentscheidung zwischen Reformern und Dogmatikern bewirkt. Dazu ist das Programm weder polarisierend genug, noch populär geschrieben und sind Parteiprogramme als solche auch kaum geeignet. Vor allem aber führt das Programm keinen politischen Richtungsentscheid herbei, weil es zum einen - und das ist wohlthuend und seine Aufgabeverchiedene Strömungen und Sichten zusammenzuführen sucht. Zum anderen sind die einst ausgemachten, vielleicht Mitte der 90er Jahre tatsächlich vorhandenen Flügel (eher Flügelchen) nicht die, um die es sich zu streiten lohnt. Vor allem aber ist das Programm doch von den realpolitischen Problemen, den Interessen der Menschen abgehoben. Die "bürgerliche" Presse reagierte erwartungsgemäß, konstatierte, daß man mit den alten Beglückungsdiktaturen nichts mehr zu tun haben will oder daß Linkssozialisten die positive Rolle des Unternehmertums herausstreichen. Aber das waren schon die wenigen Punkte, die sich in den Presseberichten wiederfanden. Angesichts des glücklosen Agierens der PDS-Verantwortlichen - abgesehen von der Friedensfrage - eine geringe Ausbeute.

Die Krise der PDS wird durch das Programm nicht gelöst - dafür muß sie (vor allem ihre Funktionsträger) mit sich selbst politisch-organisatorisch ins Reine kommen, muß geführt und organisatorische wie inhaltliche Geschlossenheit erreicht werden, braucht Charisma an die Spitze. Vor allem: Die Gesellschaft, die Verlierer der neoliberalen Umgestaltung suchen nach Haltepunkten, Widerstandsansätzen, Zielen und konkreter Politik.

Deutlich wurde, daß sich neben dem bislang bestimmenden Konflikt traditionalistische Kräfte (in der Kommunistischen Plattform und im Marxistischen Forum sowie mit einigen Westlinken) contra Reformern nun neuer Streit abzeichnet. In der PDS hat sich eine Gruppierung

pragmatischer Politiker etabliert, die Teilhabe an politischen Gestaltungsmöglichkeiten und Ämtern bereits so hoch werten, daß sie über Möglichkeiten gestaltender linker Politik nur noch abgeschwächte Vorstellungen haben. Sie suchen nach paßfähigen Positionen, die von den anderen politischen Kräften und der SPD akzeptiert werden und sind insofern auch bereit, natürlich "zähneknirschend", neoliberale Sparpolitik, "Rückbau" des Sozialstaates und neue außenpolitische Verantwortung von Bundesrepublik und "Weltgemeinschaft" einschließlich des Bundeswehr-Einsatzes zumindest in Einsätzen mit UN-Mandat mitzutragen. Einige Funktionäre und vor allem die Parteibasis sind angesichts der Erfahrungen mit SPD-PDS-Koalitionen in zwei Bundesländern, Mecklenburg-Vorpommern und Berlin, entsetzt über die besonderes in Berlin wirkende Logik von Regierungsbeteiligung ohne kämpferische außerparlamentarische Bewegung in Zeiten der neoliberalen Wende und einer nicht erfolgenden linken Widerstandspolitik.

Das Programm gliedert sich in vier Teile: I. Sozialismus - Ziel, Weg und Werte; II. Die gegenwärtige Welt; III. Reformalternativen: demokratisch, sozial, zivil und IV. Veränderungen mit der PDS - Selbstveränderung der PDS. Umstrittener und doch durchgesetzter Ausgangspunkt ist die Ableitung der sozialistischen Ziele aus dem Artikel 1 der Verfassung, des Grundgesetzes: "Die Würde des Menschen ist unantastbar" und die übergreifende Verbindung der sozialistischen Ziele mit den zu verwirklichenden Menschenrechten.

Darüber hinausgehend konzentrierten sich die Auseinandersetzungen um das Programm im Grundsatz auf einige wenige Fragen:

Welchen Charakter hat die Gesellschaft und wie steht die PDS zu ihr? Es ist klar, die PDS braucht eine klare Bestimmung der Gesellschaft, in der sie agiert und die sie verändern und überwinden will - den Kapitalismus mit seinen zivilisatorischen Chancen, aber noch mehr seinen Gefahren von Marktradikalismus und imperialistischer Politik - wobei sich nach dem Zusammenbruch des Realsozialismus hier Proportionen zugunsten letzterer deutlich verschoben haben. Damit werden einst optimistischere Erwartungen wieder obsolet. Die bislang stark propagierte These von der "modernen bürgerlichen Gesellschaft" wurde als Begriff verdrängt. Es wird von einer kapitalistischen Gesellschaft gesprochen und die PDS als kapitalismuskritisch bestimmt. Ein ausdrücklicher Antikapitalismus konnte sich nur teilweise durchsetzen.

Wie steht die PDS zum Sozialismus, was ist er für sie? Ein linkes Programm sollte die gesellschaftliche Alternative nicht nur in den kleinen tagespolitischen Schritten, sondern auch in der grundlegenden Wende

und Überwindung dieser Gesellschaft deutlich machen. D.h., es geht um ein Programm, in dem der Sozialismus konkretes (allerdings ferneres) Ziel bleibt, nicht nur als Bewegung, Wert und (abstraktes) Ziel, sondern auch als ein vager, in der Gestaltung erneut auszuprobierender Gesellschaftsentwurf. Genau dies bleibt nun offen.

Wie steht die PDS zur neuen "Weltordnung", einer militarisierten Außenpolitik? Der Kampf gegen den Neoliberalismus und die Kriegspolitik der USA wie auch ihrer europäischen, deutschen, aber auch russischen und sonstigen Vertreter bleibt Schicksalsfrage. Bemerkenswerterweise spitzte sich hier die Frage zum Schluß darauf zu, ob die UNO ein Gewaltmonopol habe oder nicht, d.h., ob es möglich ist, militärisch in der Welt für Ordnung zu sorgen. Dahinter stand immer wieder die Frage, daß die PDS in keiner Weise den Einsatz deutscher (und anderer) Truppen bei militärischen Friedensmissionen über den akzeptierten Status der klassischen Blauhelm-Missionen mittragen will.

Wie steht die PDS zur Geschichte, ihrem kommunistischen und DDR-Erbe, gibt es andere Traditionen? Sie kommt - eigentlich unerwartet angesichts der langen Auseinandersetzungen um den historischen Platz von DDR und Staatssozialismus - recht geschichtslos daher. Das betrifft sowohl ihre Wurzeln wie auch die Punkte, von denen man sich bewußt abhebt. Das betrifft das Aufgreifen von Traditionslinien (in Ost wie West: 1968 und 1989 sind hier die naheliegendsten, aber nicht einzigen Bezugspunkte, die nicht klar genannt werden) und ebenso den Verweis auf die Widersprüchlichkeit solcher Traditionen, Erfahrungen und praktischen Versuche. Aber Widersprüchlichkeit heißt, daß der Staatssozialismus auch Leistungen hervorgebracht hat und der von ihm aufgegriffene Enthusiasmus natürlich seine Gründe hatte. Die Ablehnung des Stalinismus und jedes undemokratischen Sozialismus ist dagegen gut herausgearbeitet und unverzichtbar. Sozialismus ist ohne Demokratie nicht zu haben und kann nicht auf eine ferne Zukunft verschoben werden, wie im sowjetischen Sozialismmodell (und also auch in der DDR) bis zu Schluß betrieben.

Die Verbindung eines Kampfes um einen "Kapitalismus mit menschlichem Antlitz", wie das einmal ein schwedischer Sozialdemokrat nannte, als Nahziel mit dem Fernziel eines demokratischen Sozialismus bleibt Herausforderung. Ohne aber zu verdeutlichen, wer und wo der erste Schritt zu gehen ist, wird ein solches politisches Ziel kaum möglich. Deutlich ist zu sagen, daß eine linkssozialistische Partei sehr genau über die Mittel und Wege zu ihrem Ziel nachdenkt. Sowenig der staatssozialistische Anspruch der freien Mittelwahl gelten soll, sowenig

sind auch Linksozialisten vor solchem Herangehen gefeit. Schlechte Politik, die letztlich nur das kleinere Übel einer üblen Politik darstellt, wird durch Visionen oder das Vertrauen in "unsere" Partei nicht besser. Ohne um die Grenzen von politischer Mitwirkung an solcher Politik hier und heute zu wissen ist die Gefahr der Beliebigkeit und damit der Verachtung durch den Wähler groß. Trotz einem neuen Programm, die alten Fragen sind geblieben.

Николай Бухарин-Инесса Яжборовская

Польша: попытка преодолеть кризис правящей социал-демократической партии

Значительная часть проблем, с которыми сталкиваются социал-демократические партии стран Центрально-Восточной Европы, связаны с тем, что если западная социал-демократия формировалась в оппозиции капитализму, то центрально-европейские социал-демократы вынуждены участвовать в строительстве и укреплении капитализма. В результате они во время пребывания у власти не в состоянии последовательно защищать интересы тех социальных слоев, которые поддерживают левые силы. Сам же капитализм разлагающе действует на социал-демократические партии.

В Польше в 2001-2003гг. пребывание у власти Союза демократических левых сил (СДЛС) подтвердило эту истину. Вместе с тем польский опыт дает пример, как правящая партия, правящие силы теряющие свою поддержку в обществе, пытаются приостановить, повернуть вспять неблагоприятные для себя тенденции и переломить ситуацию в свою пользу.

Возвращение к власти СДЛС совпало с изменением социально-психологического климата в польском обществе. Его большинство устало от трансформации, разочаровано ее результатами. От энтузиазма, который был характерен в первые годы новой Польши, не осталось и следа. В польском обществе получило распространение мнение, что польская трансформация привела к созданию одной из самых несправедливых общественных систем в Европе. Каждый десятый поляк живет ниже биологического минимума. Каждый пятый трудоспособный гражданин является безработным. Люди пришли к выводу, что большие социальные различия приняли стабильный характер и сохранятся в

будущем, и это вызывает неприязнь к демократии, неверие в нее и нежелание участвовать в политической жизни. Растет ностальгия по прошлому. В 2003г. 39% опрошенных хотели бы жить при социализме, а 42% – в сегодняшней Польше.

В сложной и трудной экономической ситуации, которая была в определенной степени следствием политики правого правительства «Солидарности», Союз демократических левых сил не смог начать реализацию своей избирательной программы. К тому же последняя слишком оптимистически обещала быстрое восстановление экономического роста и повышение жизненного уровня населения. Одновременно во время избирательной кампании Союз представлял дело так, что все социальные проблемы страны – это лишь следствие политики прежнего правительства, а не существующей социально-экономической системы. Однако вскоре оказалось, что левое правительство не в состоянии решить такие проблемы, как безработица и бедность. Весь 2002г. ушел на подготовку условий для того, чтобы избежать нарастание бюджетного кризиса и обеспечить оживление экономики. Оно и наступило в 2003г.

Деятели СДЛС на всех уровнях с начала 90-х годов были тесно связаны с предпринимательской деятельностью, бизнесом. Это взаимопроникновение партии и бизнеса рано или поздно должно было негативно сказаться на Союзе. так и произошло в 2001-2003гг. Эта тесная связь привела к ослаблению такого преимущества СДЛС, как большая по сравнению с правыми силами эффективность осуществления власти и управления, что проявилось во время первого пребывания социал-демократов у власти в 1993-1997гг. В 2001г. часть избирателей видела в Союзе прежде всего эффективный аппарат власти, который справится со сложной экономической ситуацией в стране.

Одновременно непростые процессы происходили внутри социал-демократов. В 1999г. избирательный блок Союз демократических левых сил, основу которого составляла Социал-демократия Республики Польша, был преобразован в одноименную партию. Несомненно, создание СДЛС способствовало преодолению замкнутости партии в самой себе, открытию ее на новые слои и группы. В 1999-2001гг. численность Союза выросла с 60 тыс. членов до 150 тыс. Членство в СДЛС формировалось достаточно стихийно, без особых идейных требований. В партии появились новые люди, в том числе которые никогда не были в левом движении.

Вместе с тем быстрое создание массовой социал-демократической партии повлекло за собой и серьезные проблемы. Часть членов пришли

в Союз в сугубо карьерных целях – в целях доступа к власти и использование ее механизмов для личного и группового обогащения.

К тому же левое правительство Лешека миллера (Leszek Miller), как и предыдущее правое, подошло к своей победе на выборах как к военному трофею и стало назначать на подавляющее большинство государственных постов членов СДЛС. На некоторых должностях оказались люди некомпетентные, нечестные, опирающиеся на внутренние связи. тем самым была продолжена практика партизанизации государства, которую не одобряет большинство поляков.

В итоге все эти вышеупомянутые факторы привели к злоупотреблениям в системе власти и органов местного самоуправления, аферам, коррупции и т.д. В государстве усилились негативные тенденции, явления патологии. На Втором (июнь 2003г.) конгрессе СДЛС его делегаты получили брошюру с отрывками из статей в печати, где говорилось о злоупотреблениях членов партии. Среди них есть и депутаты разных уровней, бургомистры, мэры, члены наблюдательных советов предприятий.

К тому же в 2001-2003гг. политика правительства Л. миллера временами была непоследовательной, все чаще оно было вынуждено под общественным и групповым давлением отказываться от тех или иных предпринимаемых шагов. Левый ежемесячник „Dzień” («Сегодня») в январе 2004г. писал, что социал-демократы забыли, что им «необходимо сохранять дистанцию от денежных салонов и олигархов капитала, от медийной богемы и игорного бизнеса... На каждый кризис, связанный с какой-либо аферой, руководство СДЛС реагировало с компрометирующим себя запозданием, колеблясь между уважением для правовых норм и склонностью к закулисным действиям».

Правая оппозиция, используя находящиеся в ее руках средства массовой информации, обнародовал десятки случаев злоупотреблений со стороны членов Союза, сумела раскрутить вокруг этих случаев широкую агрессивную пропагандистскую кампанию. В то время как простые люди живут трудно, верхушка правящей партии обогащается за счет государства. так как случаев коррупции со стороны прежнего правого правительства было не меньше, левый публицист мечислав Раковский (Mieczysław Rakowski) вынужден был заявить: «мы позволили себе внушить, что СДЛС является партией аппаратчиков, аферистов и мерзавцев». Проблема также состоит в том, что общество привыкло ожидать от левой партии больше, чем от правых политических сил. такая партия должна защищать неимущих и пострадавших, бороться за справедливость, а превратилась в трамплин для имущественного

обогащения, для борьбы за власть и привилегии. СДЛС перестал подходить к власти как к общественной службе, миссии.

Для стиля осуществления власти правительства миллера в 2002-2003гг. было характерно закрытое принятие решений, в результате которого размывалась конкретная ответственность за эти решения, и она переносилась на все правительство, на партию.

За все это левое правительство и Союз демократических левых сил вынужден теперь платить высокую политическую цену, теряя общественную поддержку и электорат. С конца октября 2002г. СДЛС потерял позицию лидера в рейтинге партий. Консервативно-либеральная Гражданская платформа опередила Союз. К тому же к нему стала приближаться популистская партия – «Самооборона». Сразу же после парламентских выборов (сентябрь 2001г.) СДЛС имел поддержку 35% избирателей, а Гражданская платформа – 10%. В январе 2004г., согласно опросу правительственного Центра исследования общественного мнения (СВОС), рейтинг первой партии в коалиции с Союзом труда составил 21%, второй – 29%.

Сложная ситуация в стране, неудачи в деятельности правительства миллера, компрометация СДЛС в глазах общества, чрезмерная агрессивность правой оппозиции не могли не повлиять на ситуацию внутри партии. В ней появились напряженность и дезориентация, подавленность.

После победы на парламентских выборах руководство СДЛС перешло в правительство и парламент. Де-факто партия осталась без руководства. Деятельность в самом Союзе в значительной степени замерла. СДЛС как партия перестал оказывать влияние на правительство, его способ осуществления власти и реализацию программы партии.

Рядовые члены Союза недовольны его характером, его лицом. Второй раз партия находится у власти и второй раз встает проблема: является ли Союз демократических левых сил партией власти, а следовательно прагматической партией, или идейной партией. и второй раз СДЛС не в состоянии толком решить эту проблему. Власть превращается в цель саму в себе, а программа – лишь в средство убеждения, воздействия на людей, прежде всего на выборах.

Два года деятельности правительства миллера повлекли за собой отчуждение идейных членов и кругов партии от самой партии. По их мнению, СДЛС дискредитировал себя как левая партия, имеющая свое идейное лицо. Один из покинувших Союз членов мачей Раковский (masiej Rakowski), депутат органа местного самоуправления в Лодзи, так объясняет ситуацию: «В 1999г., когда Социал-демократия Республики

Польша (SdRP) трансформировалась в Союз демократических левых сил, очень многое в партии изменилось. Ранее важными были левые ценности, политическая деятельность воспринималась в категориях общественной службы. Сегодня в правительстве Лешека миллера трудно найти левые идеалы». На Втором конгрессе СДЛС миллер защищался следующим образом: «Перед нами стоит выбор: или жить собственными стереотипами и догмами, или быть теоретической социал-демократией, или быть социал-демократией на практике. Полнокровной, твердо стоящей на земле. С мечтами, но без иллюзий». В конце концов на этом конгрессе Союз пришел к выводу, что необходимо строительство идейной партии.

Другая важная претензия членов СДЛС к его руководству состоит в том, что партия не в состоянии осуществлять свою собственную экономическую политику. Дело в том, что сложная ситуация в экономике вынуждает левое правительство скорее проводить либеральную экономическую политику. Большинство рядовых членов партии требует, чтобы Союз четко определился в идейном отношении – или он представляет интересы простых людей, или кокетничает с либералами и бизнесом. В сентябре 2003г. на заседании Всепольского совета СДЛС Л.миллер, отвечая своим критикам, заявил: «Необходимо поддерживать и развивать предпринимательство и свободный рынок, ибо только таким образом можно обеспечить средства для реализации левой социальной программы, Эта политика должна носить либеральный характер, так как рынок проявляет свои возможности в условиях экономической свободы. Одновременно необходимо избежать навязывания рынку социальных задач».

В новой ситуации в стране и партии в СДЛС с поздней весны 2003г. была развернута дискуссия, очередной этап которой пришелся на осень-зиму. Она помогла начать возрождение партии и разработать стратегию, которая ставит собой цель затормозить процесс падения рейтинга Союза и улучшить его имидж. Руководство пришло к выводу, что СДЛС может возродиться как эффективная левая партия, если модифицирует свою политику, обновит своих лидеров, улучшит коммуникации с обществом. Одновременно оно стремилось создать в партии механизмы, которые будут способствовать ее более эффективному функционированию. Речь шла о принципах кадровой политики, выдвижении новых людей на руководящие посты, подборе кандидатов для участия в выборах. Шел поиск новых методов деятельности, формирующих современный стиль функционирования партии.

Руководство СДЛС решило упорядочить ситуацию прежде всего в

самой партии. Было принято решение, что Союз должен быть по своей численности относительно небольшим, но более сплоченным и чистым в моральном отношении. Это по крайней мере гарантия того, что в случае возможного поражения СДЛС на парламентских выборах массового выхода из партии не будет, и она не рассыпется.

С этой целью во второй половине 2003г. в Союзе была проведена верификация, которую назвали «чисткой в белых перчатках». Все члены СДЛС должны были подтвердить свое членство в партии, а также заполнить детальную анкету с указанием образования, профессии, общественной и политической деятельности. В результате партию покинула 71 тыс. членов, или около 45%, а остались 79 тыс. Большинство из них вообще не заполнили декларацию (заявление) о принадлежности к СДЛС.

Верификация позволила избавиться от «мертвых душ» в партии, разочаровавшимся в СДЛС членам «мягко» покинуть его, избавиться от лиц, которые партию дискредитируют. Последняя категория делала все, чтобы в Союзе остаться. Первичные организации, как правило, подтверждали членство лиц этой категории, и только повяттовые (районные) и воеводские (областные) органы или приостанавливали их членство в партии, или безжалостно исключали из партийных рядов. В целом только немногие члены СДЛС были из него исключены.

Часть членов партии покинули ее по идейным причинам, так как по-другому представляли себе левую партию. Другие пришли в СДЛС на волне его популярности. В ситуации, когда рейтинг Союза падает и он в 2005г. может лишиться власти, часть членов не видит уже перспектив для себя в этой партии.

Однако предпринятые шаги не остановили развитие кризиса внутри Союза демократических левых сил. В январе – феврале 2004 г. рейтинг партии упал с 19-21% в начале января до 12-15% в начале марта. В опросах общественного мнения Союз все чаще занимал уже не второе, а третье место. 8 марта на конвенте СДЛС лидер партии Лешек миллер подал в отставку. Новым председателем Союза был избран руководитель фракции партии в парламенте Кшиштоф Яник (Krzysztof Janik). На конвенте произошла столкновение с группой деятелей СДЛС, сгруппировавшихся вокруг спикера Сейма марека Боровского (Marek Borowski).

Несмотря на предпринятые шаги, рейтинг партии продолжал падать, достигнув в середине месяца 9-14%. Страх перед возможным политическим крахом СДЛС вызвал неожиданную радикализацию настроений внутри Союза. Стали нарастать требования отставки

Л.миллера с поста премьера и усиливаться центробежные тенденции. Недоверие к правительству выразили 92%, а к премьеру – 82% опрошенных поляков. Примечательно, что это происходило в ситуации, когда в стране наблюдается экономический рост в 5%. Однако он пока не перекладывается на уровень жизни и настроения общества. По мнению мечислава Раковского, причинами кризиса СДЛС являются либеральная экономическая политика, прежде всего ограничение социальных расходов в связи большим дефицитом государственного бюджета, отсутствие представлений о перспективах реформирования государства, неопытные политики на высоких государственных постах, а также «упоение властью» со стороны левых.

В ночь с 25 на 26 марта марек Боровский с группой своих сторонников объявил о создании новой левой партии – Польской социал-демократии (SDPL). Он заявил, что в течение двух с половиной лет СДЛС перестали поддерживать почти 4 млн. избирателей. Союз перестал быть партией для людей, стал партией для себя. Поэтому восстановление общественного доверия к нему уже невозможно. Польская социал-демократия начинает свою деятельность как бы с чистого листа и не примет в свои ряды тех членов СДЛС, у которых нечистые руки. Новая партия заявила, что она не претендует на имущество старой партии.

Вечером 26 марта Л.миллер после встречи с президентом александром Квасьневским (Aleksander Kwaśniewski) заявил о своей отставке 2 мая, день спустя после вступления Польши в Европейский Союз. Он назвал две причины отставки своего правительства: падение доверия к его правительству и декомпозиция политической базы правительства. По мнению миллера, обновление СДЛС должно состоять в том, чтобы партия меньше, чем прежде, занималась сама собой, а больше людьми и их проблемами. Ему не удалось сориентировать в этом направлении весь Союз.

Левые аналитики рассчитывают, что после отставки правительства Л.миллера прекратится дальнейшее падение рейтинга Союза демократических левых сил, а Польской социал-демократии удастся привлечь на свою сторону часть электората правых и популистских партий. Оправдаются ли их ожидания, покажет время. Вне всякого сомнения, польское социал-демократическое движение вступает в новый этап борьбы за свое политическое выживание.

Д. А. Миронов

Женский труд в России во второй половине XX века

Вторая мировая война оказала глубокое воздействие на все стороны социальной жизни в России. Не стала исключением и трудовая деятельность женщин, традиционно игравшая важную роль в структуре российского общественного производства. Все факторы, определявшие специфику женского труда в России в первые послевоенные годы, можно разделить на две группы:

Экономические. К ним относится катастрофическое состояние российской экономики, обусловленное разрушительными последствиями войны и выразившееся, прежде всего, в падении производства, а также острый дефицит трудовых ресурсов, который был порожден гибелью миллионов людей и нахождением большинства мужского населения наиболее трудоспособного возраста в армии.

Идеологические. В этот период в СССР господствовала догматическая трактовка идеи маркса о необходимости достижения равенства мужчин и женщин. Она понималась лишь как тотальное вовлечение женщин в общественное производство, без учета их физиологических, психологических и прочих особенностей.

В результате для периода 40-50-х годов было характерно массовое вовлечение женщин в процесс тяжелого физического труда. Женщины стояли у станков, валили лес, обрабатывали землю и т.д. Фактически, они в значительной степени взяли на себя основную тяжесть борьбы за восстановление разрушенного войной хозяйства. Все это происходило на фоне технической отсталости, бытовой неустроенности, плохой обеспеченности медицинскими и прочими социальными услугами. При этом руководящие должности практически повсеместно продолжали занимать мужчины.

Серьезные изменения в характере женского труда в Советском Союзе произошли в 60-80-е годы. В основе этих изменений лежали причины объективного и субъективного характера. Уже в 60-е годы специалисты обратили внимание на снижение рождаемости в стране, чрезмерную загруженность женщин в народном хозяйстве и в сфере быта и, как следствие этого, ухудшение здоровья самих женщин и детей. К специфической женской проблеме стали относить увеличение числа разводов и рост брошенных детей. По-иному стала рассматриваться и марксистская концепция эмансипации, получил должное внимание

такой ее компонент, как необходимость превращения домашнего труда в отрасль общественного производства.

В результате серьезно меняется структура женской занятости. Женщины частично покидают отрасли производства, связанные с тяжелым физическим трудом, и начинают концентрироваться в тех областях, где преобладает более квалифицированный и менее тяжелый в физическом плане труд (медицина, образование и т.д.). Вырос удельный вес женщин среди студентов, а также руководителей различных уровней.

Существенно улучшаются и социальные условия женского труда. Увеличивается продолжительность отпусков по уходу за новорожденными детьми, на предприятиях и учреждениях вводятся т.н. «женские дни» (краткосрочные ежемесячные освобождения от работы, связанные с физиологическими особенностями женщин). Начинает постепенно развиваться сеть бытовых услуг (растет число прачечных, химчисток, бань, парикмахерских и т.д.). Дискуссии по поводу освобождения женщин от монотонного домашнего труда приводили иногда к весьма неожиданным результатам. Так, например, по инициативе главы советского государства Никиты Хрущева в 60-е годы в СССР стали строить квартиры без кухонь, поскольку предполагалось, что необходимость готовить пищу дома вскоре полностью отпадет, и российские семьи будут питаться в многочисленных кафе и ресторанах.

В результате к концу 80-х годов положение женщин в системе общественного производства значительно изменилось. По сравнению с 1940 годом число женщин-специалистов с высшим и средним образованием выросло с 36% до 61%. Среди инженеров женщины в СССР составляли уже 60%, врачей – 66%, экономистов и бухгалтеров – 87%, ученых – 40% (Вестник статистики, 1990, № 1, с.41). В стране действовало 147 тысяч ясель и детских садов.

На основе подобных данных, а также учитывая более активное участие женщин в политической жизни, в большинстве публикаций делался вывод, что «женский вопрос» в СССР практически решен.

Но фактически многие негативные тенденции и противоречия продолжали сохраняться. Прежде всего, это касалось равных возможностей в трудовой деятельности и равенства в доходах. Концентрация женщин в сфере образования, культуры, отдельных отраслях промышленности нарушала необходимые пропорции в рациональной занятости населения. К тому же, было очевидно, что это вызывалось не только приверженностью российских женщин к определенным видам труда, но и политикой заработной платы. В тех

отраслях промышленности, где в основном трудились женщины, оплата труда была на 25-30% ниже среднего. Поэтому в поисках более высокого заработка женщины вынуждены были соглашаться на работу с вредными условиями труда. По данным статистики, на тяжелых ручных работах в промышленности женщины составляли 20%, а в строительстве – 25% (аргументы и факты, 1989, № 9).

Фактическое неравенство в трудовых возможностях наглядно проявлялось и в процессах продвижения женщин по службе. Среди женщин, имеющих высшее и среднее образование, только 7% занимали руководящие должности (среди мужчин-48%). Среди руководителей высокого уровня женщины за редчайшим исключением вообще не было.

Многие из этих проблем остаются нерешенными и по сей день, в значительной степени определяя специфику современного этапа в процессе развития женского труда. Например, по-прежнему средняя квалификация женщин-рабочих существенно отстает от средней квалификации мужчин. Большинство работающих женщин после рождения ребенка не продолжают своего образования, тем самым ставя крест на своем карьерном росте.

Острейшей проблемой стало высвобождение работников в условиях перехода к рыночной экономике и приватизации. Именно женщины оказались той социальной группой, за счет которой новые владельцы пытаются решить проблемы собственных предприятий.

Освобождение от оков идеологии, помимо позитивных последствий, обернулось также утратой традиционных для России нравственных принципов, расшатыванием моральных устоев. Это привело к ослаблению семейных уз, росту числа разводов, развитию проституции.

Альтернативой этим негативным тенденциям явилось развитие феминизма, специфика которого в России заслуживает отдельного исследования. Российские женщины все активнее начинают заниматься предпринимательской деятельностью, обретают большую финансовую самостоятельность, все увереннее борются за свои социальные права.

Таким образом, можно с уверенностью констатировать, что развитие женского труда в России полностью отражает все проблемы и противоречия исторической эволюции страны в послевоенный период.

STEVE PARSONS

British mid-term elections – the local elections in England, elections to the Welsh Assembly and to the Scottish Parliament, May 1st 2003.

Although Blair had banked on ‘a khaki election’ and the benefits of a ‘victorious imperial victory’ in Iraq this has definitely not been forthcoming and in fact the results were worse than even the gloomiest governmental predictions. Iraq will definitely not be Blair’s ‘Falklands’. In the period leading up to the day of voting Blunkett, the Home Secretary, even went as far as to suggest there would be „a Baghdad bounce”, i.e. that Labour’s electoral fortunes would be significantly buoyed up by the military conquest/‘liberation’ of Iraq. He further claimed that the war had only caused ‘problems’ for ‘the liberal middle class’ while the working class were not troubled by such ‘bleeding heart sentiments’ and would not slip in their commitment to Labour. [Blunkett was once considered to be Left Labour and in the 1980’s was one of those associated with the jokily titled ‘Socialist Republic of South Yorkshire’, when he headed the Labour administration of Sheffield. A lot of things have happened since then: unbroken Labour rule in Sheffield, since the 1920’s, ended a few years ago and Blunkett has become the most authoritarian and illiberal Labour Home Secretary to date, which is saying something when one bears in mind Jack Straw’s term in office. The latest project he is pushing for is the imposition of identity cards so as to be able to ‘crack down on illegal immigrants].

In the English local elections Labour lost at least 800 seats and missed control of Birmingham, Bristol, Coventry, Derby, Dudley, Exeter, Ashfield, Rochdale, Northampton, Bolton, Redcar & Cleveland, Luton, Dartford, Chesterfield and Durham. If one adds to this list the fact that Labour lost Chesterfield, in South Yorkshire, and the biggest swings against Labour in Bristol were in the working class wards it is evident that Blunkett also got it wrong with regards working class loyalty towards Labour. Certainly significant numbers of Asian (Muslim) workers in Birmingham and Coventry abandoned Labour but Redcar and Cleveland has a very long tradition of Labour loyalty and a tiny Muslim community yet Labour still lost. There has thus been a significant haemorrhaging of support to Labour from the white skilled workers – the overall vote was appallingly low (about 30% bothered to vote) and in a number of northern towns the

fascists (BNP) continued to make gains (overall they now have 13 councillors up from 5 - 7 now in Burnley). The Liberal Democrats were the main beneficiary of anti-war/anti-Blair sentiment and achieved their best performance for decades, tying with Labour with about 30% of the overall vote (Labour won 41% of the vote in the 2001 general election) and gaining 180 new councillors, while the Tories took 34%. The Greens, whose anti-war position was more adamant and honest than the Liberals, also made significant advances taking seats from Labour and gaining 12 seats, raising their number of councillors to 53 in all stretching from Manchester to York, Norwich and Braintree.

The Socialist Alliance (SA), which as usual received virtually no national media coverage, managed to stand 161 candidates which is an increase of 50% in comparison with elections last year. As before some candidates did very well while others only achieved a tiny number of votes but in the overall percentage of votes there was a modest increase and this time the SA won its first council seat in Preston (Michael Lavalette). An SA spokesperson writing of the result naturally cannot repress his euphoria: „Michael's victory is certainly without recent precedent for a candidate standing on a clear socialist platform outside the Labour Party without previously being a councillor (either as an independent or for the Labour Party) or being assisted by socialist councillors who are already elected.” (Rob Hoveman, *Socialist Review*, June 2003). The writer is presumably referring to the Socialist Party/SP (formerly the entrust organisation Militant) with its three councillors in Coventry one of whom (Karen McKay) was up for re-election and retained her seat with 1,185 votes, doubling her majority (48.4% of the vote). The SP that broke with the SA a little while ago put up 31 of its own candidates who did fairly well - seven got over 10% of the vote. It does seem crazy that some sort arrangement cannot be found for the SP's re-entry into the SA - I've always been impressed by Nellist (the chief SP figure in Coventry and one-time MP) but I can remember how frustratingly sectarian and dull Militant could be in the 1970's and 1980's. Scargill continues to 'plough his furrow' with the Socialist Labour Party and they did put up a handful of candidates but to little effect. Scargill/SLP is increasingly an irrelevancy. To sum up the SA continues to make limited progress and shows that there are possibilities for creating some sort of Left presence in the electoral field outside of Labour. In this respect the significant progress made by the SA's sister organisation in Scotland (the Scottish Socialist Party/SSP) can only help matters - in Scotland a Left alternative to Labour has now been established and consolidated.

With the slogan of „Vote SSP – Stop the War”, the Scottish Socialist Party increased the number of its seats in the Scottish parliament from 1 to 6 (it took 15% of the vote in Glasgow in the first round of voting) and across Scotland in the second ballot it took 7.5% of the vote (over 120,000 votes), up from 2% in 1999. The Greens also did extremely well raising their number of seats from 1 to 7 although they polled fewer overall votes than the SSP. Surprisingly the nationalists, SNP, did badly, losing 8 seats so they are down to 27 which may explain why Labour only lost 6 (50) – presumably a stronger SNP showing would have eaten even more into the Labour vote.

The only area Labour did well was in Wales in elections to the Welsh Assembly where again the nationalists lost votes. Labour actually increased the number of seats by 2 so it now has 30 seats in the Assembly and an overall majority. However, the leader of Welsh Labour is the ‘old’ Labour figure of Rhodri Morgan who replaced a New Labour ‘place man’ much to Blair’s consternation. So the Welsh result can also be seen as a rebuff to New Labour/Blair and the war.

One ironic result of the election is that the Tories did just well enough to ensure that their colourless leader Duncan Smith (William Hague minus charisma) will take them into the next general election – he has probably staved off ‘a palace revolution’ by the slightly more astute Tories who realise that they won’t be able to win with him as their leader (divisions over the EU/Europe continue to bubble away under the surface – things will only ever be resolved, in my opinion, by a major split, something that may well happen if they badly lose the next general election). Most political commentators seem to agree that the Tories really needed to have scored considerably more votes to be able to be within striking distance of re-taking all the parliamentary seats they have lost in the past two general elections. The local elections revealed a massive loss of votes for Labour but the Tories share of vote showed they were still doing worse than under William Hague and the increased strength of the Liberal Democrats would on the face of it mean much more problems for the Tories than Labour.

The next major elections will be in 2004 – European Parliament, the Greater London Assembly, and local elections. Things are very open as Blair has definitely destroyed his credibility with lots of ordinary electors and Iraq is sure to increasingly haunt him – how will he be able to call on people to believe anything he ever says again?! Labour Party membership has taken a real tumble – there are many reports of people resigning and it is now admitted that membership is below 250,000 the lowest level since Blair came to power and in stark contrast to the boast of over 400,000 made

in 1997. Even more significantly the decline in active membership, already reported as falling from a half to a third prior to the Iraq war, must seriously affect Labour's future electioneering performances in the constituencies. Added to all this things continue to evolve in the trade unions in response to Blair's call for 'reforming' the public services and further pushing for the dismantling of the NHS (second biggest rebellion of Labour MPs since Labour came to power in 1997 - 63 voted against foundation hospitals). Being associated with Blair means political defeat for anyone standing in union elections while campaigns for disaffiliation from Labour within the union world are not dying down: the Transport and Salaried Staffs' Association (TSSA - a union of 32,000 white collar workers employed in the railways, buses, shipping etc) conference voted to democratise the political fund (but failed to get the 2/3's majority to enact this) etc. Since the election the important RMT rail union took the decision at its annual conference in July to allow for the funding of socialist candidates standing against New Labour.

Review

A memoir of life under war communism - Fedor Dan's *Dva goda skitaniy* (Berlin 1922)

Fedor Il'ich Dan (Gurvich, 1871 - 1947) was one of the most prominent Menshevik leaders from 1903 until the early 1940s. He remained in Soviet Russia for more than four years after the Bolsheviks had taken power, and continued the political struggle through whatever legal channels were available to him. This made him a constant irritant to the Bolshevik authorities, who tried threats, internal exile and imprisonment in their attempts to deal with him. Eventually, they expelled him from the country in January 1922 - a year which saw many of Russia's most prominent intellectuals and oppositionists driven out against their will. Joining other prominent Menshevik leaders in the Delegation Abroad in Berlin, Dan published a memoir of his experiences between 1919 and 1922, entitled *Dva goda skitaniy* (*Two years of wandering*). The aim of this review article is to consider the light this book sheds on life in Soviet Russia under war communism, and the ways in which Lenin's regime tried to cope with its opponents on the Soviet side of the barricades.

Dva goda skitaniy is a very readable book. In a lively narrative style, it recounts a series of episodes from Dan's personal experiences. It is not concerned with spelling out the finer points of Menshevik ideology, and this is certainly one of its great merits. Dan's story illustrates the main Menshevik criticisms of Bolshevik rule – for its absurdities, cruelty and lack of historical legitimacy – better than any number of theses, resolutions or theoretical analyses could have done. At the same time, the book (used with appropriate critical care) is an invaluable resource for students of early Soviet history, both for its accounts of particular events, and for its often detailed descriptions of everyday life in Lenin's Russia.

The book opens with an account of a meeting in Moscow in May 1920, organised by the printworkers' union (then still Menshevik-dominated) for a visiting British Labour delegation to Russia.¹⁶ The high point of this meeting, according to Dan, was the appearance in disguise of the Socialist-Revolutionary leader Viktor Chernov, then operating underground and sought by the Cheka. Dan gleefully recounts the near-hysterical reaction of the Bolsheviks present when Chernov's identity became known, and the negative impression it must have had upon the foreign visitors.¹⁷ That meeting helped seal the fate of the politically independent printworkers' union.

Dva goda skitaniy recounts Dan's progress through the cities and institutions of Soviet Russia. At the time of that meeting, he was working in Moscow as head of the Surgical Subsection of the Department of Medical Supplies at the People's Commissariat of Health. Soon thereafter, in protest against official claims that the Mensheviks were assisting the Polish armies, Dan tendered his resignation. As a mobilised state employee, he was transferred to work in Ekaterinburg, where there was little for him to do. After returning to Moscow for a conference, Dan was sent to work in Minsk and Smolensk, on the Polish front. At the end of 1920, Dan was in Moscow again, at the Eighth Congress of Soviets, before being transferred to Petrograd. Shortly after Dan's arrival there, a mass strike movement erupted, followed in short order by the Kronstadt rising. In response, the Bolshevik authorities arrested all the political oppositionists they could find, and the second half of Dan's narrative tells of his experiences in various Soviet penal institutions up to his expulsion from Russia in early 1922.

¹⁶ See *British Labour Delegation to Russia 1920 Report*, TUC and Labour Party, London, 1920, pp. 63 - 73 for the official report of this meeting.

¹⁷ See F Dan, *Dva goda skitaniy*, Berlin, 1922, pp. 11 - 15. See also *British Labour Delegation...* p. 63 for the "tremendous applause" which greeted Chernov.

Fedor Dan was an acute observer, and his book provides some interesting insights into the way the Soviet system operated in its early years. Bureaucratic red tape existed alongside (and greatly encouraged) endemic corruption. He gives various examples from his experience in the Commissariat of Health. On one occasion, for fulfilling, in his official capacity, a request for equipment from the Fisheries Administration, Dan received a consignment of fish delivered to his home address.¹⁸ This was considered absolutely normal by the fisheries officials.

A major complicating factor in the life of any institution was the ubiquitous interference of the Cheka. It became almost impossible to purchase anything from individual handicraftsmen once instructions had been issued requiring that all transactions above 5000 rubles be notified, with the seller's name and address, to the Cheka. Dan remarks that „this 'strictest' order was circumvented by the supply organs thus: if they purchased an item for, say, 100,000 rubles, 20 chits for 5000 rubles were made out for different periods or to different persons. Nonetheless, the red tape involved in this, and the whole 'Chekist' atmosphere this created put an end to almost all private supply.”¹⁹

Dan had been a prominent social-democrat since the 1890s. In that time he had made the acquaintance of numerous comrades – including many who later became the rulers of Soviet Russia. His observations about the sorts of people who were joining the Bolsheviks after 1918 are therefore particularly interesting. Not surprisingly, he was not generally very impressed with the calibre of the new influx of Bolshevik cadres. Two of his immediate superiors in Ekaterinburg, for example were such new recruits. One had been an army doctor who respected the Bolsheviks for having restored “discipline” and having dispensed with “all these committees”, and who occasionally asked Dan such questions as “Who was Jaurès, then?”. The other “was a young man with the features and intellectual capacities of a horse” who suggested to Dan “if you would give up your Menshevism and join our party group, you could lecture to us!”²⁰ On the other hand, when in Minsk, Dan shows a certain sympathetic understanding for the large numbers of Jewish Bundists in Belorussia who

¹⁸ Dan, *op. cit.*, pp. 16 – 17.

¹⁹ *ibid.*, pp. 18 – 19. The Cheka's contribution to Russia's economic collapse between 1917 and 1921 deserves a special study. In the Russian State Archive of the Economy there are files of correspondence between various economic commissariats and the Cheka concerning the arrests of responsible staff as they attempted to procure supplies on behalf of their commissariats. See RGAE, fond 3429, op. 2, ed. khr. 45 and 304.

²⁰ Dan, *op. cit.*, pp. 50 – 55.

went over to the Bolsheviks. The position of Jewish homeworkers in Minsk had been so poor before the revolution that Bolshevism in some respects represented a material improvement in their conditions. And for the more ambitious young Jewish workers, there were suddenly endless administrative opportunities.²¹

In December 1920, Dan was permitted to return to Moscow to attend the VIII All-Russian Congress of Soviets, where he was one of a handful of opposition figures allowed to participate. His impression of the congress is one of lifeless tedium, owing to the fact that all important questions had already been decided by the Bolshevik leadership. He claims that “the only times the audience livened up and listened with attention and interest were when the opposition was speaking”.²² Dan further remarks that the irrelevance of the entire congress was demonstrated less than three months afterwards with the introduction of the New Economic Policy.

At the end of 1920, the question of what to do about the remnants of the socialist opposition parties was causing the Bolsheviks some difficulties. They still had not finally decided on outright prohibition, yet they were determined not to allow them any chance to organise freely. These problems were particularly acute in relation to the Mensheviks, many of whom had been in the same party organisations as the Bolsheviks, in some cases as recently as 1917. There were numerous ties of acquaintance and even friendship between individual members of the two parties. Menshevism was not yet a capital offence, even in Bolshevik rhetoric.²³ Yuliy Martov and Rafail Abramovich had been allowed to leave Russia in the autumn of 1920 to attend the USPD congress in Germany, on the understanding that they would not be permitted to return. The Bolsheviks seemed to hope that the parties would disappear if their leaders were kept out of circulation.

In the light of this, it was not surprising that Dan’s request to be allowed to remain in Moscow was turned down. At that stage, he was probably the most senior Menshevik still at large in Soviet Russia. He was, however, permitted to go to Petrograd, G E Zinoviev’s fiefdom.

²¹ *ibid.*, pp. 67 - 68.

²² *ibid.*, pp. 92 - 93

²³ In March 1922 Lenin declared: “For the public advocacy of Menshevism our revolutionary courts must pass the sentence of death, otherwise they are not our courts, but God knows what.” (V I Lenin, *Selected Works*, Volume IX, Lawrence and Wishart, London, 1937, p. 343.) Such sentences remained unusual, however. At the show trial of “Mensheviks” in 1931, prosecutor Krylenko called for five death sentences, but none were pronounced.

Dan's descriptions of conditions in Petrograd on his arrival are not cheering. By February 1921 the city was half-deserted, run-down and crumbling. Almost all the shops were shut, as were the markets. Only the illegal street markets were flourishing. Dan also noticed the increasing prevalence of under-age girls among the prostitutes. The supply of foodstuffs, particularly bread, was "desperate" and "getting worse day by day".²⁴ It was in these circumstances that a mass strike movement broke out amongst what remained of Petrograd's workers.

Superficially, February 1921 appeared to resemble February 1917. Crowds of strikers came out onto the streets, to be joined by groups of sailors, and addressed by street-corner orators. The strikers' demands included freedom of trade, the abolition of Bolshevik Party factory cells, freedom of speech, free elections to the soviets and so forth.²⁵ However, the Petrograd Menshevik organisation, already greatly enfeebled by persecution, arrests and political disillusionment, was not optimistic. On the one hand, they could not stand aside from the movement, and Dan writes that they worked "feverishly", addressing meetings, producing and distributing leaflets and newspapers, and so forth.²⁶ On the other hand, the Mensheviks' assessment was that the Petrograd workers alone could not possibly succeed in winning anything more than partial concessions. This, Dan notes, was in stark contrast to the optimism expressed by members of the Plekhanovist Edinstvo group, some of whom appeared to imagine that all the anti-Bolshevik forces in Russia could unite behind the striking Petrograd workers with the demand to reconvene the Constituent Assembly.²⁷

The Mensheviks' pessimism was well-founded. The Bolsheviks responded to the movement with a combination of concessions (slightly better supply of goods to Petrograd, followed shortly thereafter by NEP), and repression, which involved mass arrests of all suspected ringleaders and of all known political oppositionists. Dan claims that one of the tasks given to Komsomol members at that time was to follow orators and prominent strikers home, and then inform the Cheka where they could be found.²⁸ The strike wave – an act of desperation by an exhausted and demoralised workforce – rapidly subsided. By the time of the Kronstadt revolt, it was already more or less over.

²⁴ Dan, *op. cit.* p. 104.

²⁵ See *ibid.*, p. 106.

²⁶ See *ibid.*, p. 114

²⁷ See *ibid.*, p. 112.

Inevitably, Dan was arrested in the round-up of political oppositionists in Petrograd. The second half of his memoir is devoted to his experiences and observations in various Soviet penal institutions. His status was somewhat peculiar, in that he and other Petrograd Mensheviks had been detained as a precautionary measure, and were not charged with any particular crime. This did not mean that they enjoyed any guarantees – the taking and execution of hostages had been a perfectly normal activity for the Soviet state – but it did give Dan and his comrades a certain leverage in their dealings with the prison authorities. Other groups of prisoners were considerably less fortunate.

One such group were the Kronstadt mutineers, people identified by the Soviet authorities as the “ringleaders” of the rising which had broken out shortly after Dan and his comrades had been arrested. He encountered some of the rebels, including the secretary of the Kronstadt Revolutionary Committee, Perepelkin, in the Petrograd remand prison (*dom predvaritel'nogo zaklyucheniya*). Perepelkin was able to convey to Dan the festive atmosphere of the first days of the rising, before its suppression. This section of the book contains some of its most moving passages, as Dan recounts his encounter with Savchenko, a young Kronstadt sailor who shared his surname with a Tsarist general, and had therefore been wrongly numbered among the ringleaders. He was haunted by the fear that he would be shot. Dan tried to reassure him, saying that it would make no sense for the Bolsheviks to execute the mutineers in cold blood, two months after the suppression of the rising. “Alas!” Dan continues, “I turned out to be a poor prophet.” Over forty Kronstadt mutineers were taken out one night, including Perepelkin and the young sailor, to be executed. As they were loaded onto lorries to be driven to their deaths, they sang the traditional Russian revolutionary funeral song *Vy zhertvoyu pali*.²⁹

For Dan, one of the worst aspects of the Soviet penal system was its completely arbitrary nature. Once arrested, a person had no enforceable rights. He or she might be released, dealt with by the Cheka, handed over to a revolutionary tribunal, sentenced in absentia, or held as a hostage. At any stage, he or she might be shot. “An inmate of a Bolshevik prison is taking part in a kind of lottery, in which the stake is his own life. You can imagine what nervous tension that leads to in prison and the serious effects it has on the prisoners’ psychology!”³⁰

²⁸ See *ibid.*, pp. 106 - 107.

²⁹ See *ibid.*, p. 157.

³⁰ *ibid.*, p. 179.

For the Menshevik detainees, the reasons for extreme anxiety passed shortly after their arrest. Dan claims that his wife, who knew only that he had been arrested, was telephoned by a leading Bolshevik in Moscow to reassure her that he was safe. Zinoviev, apparently, had requested permission to shoot him and other hostages in reprisal for Kronstadt, but had been overruled by Moscow.³¹ Here again, in this telephone call, we can see the complex relationship between Bolsheviks and Mensheviks, where the fiercest political enmity coexisted with long-standing networks of comradeship. This is further illustrated by a remark made to Dan in early 1922 by a Chekist: "Do you think we can forget that we were once in the same party as you Mensheviks and worked together? We shall never take the same attitude to Mensheviks as we do to SRs and anarchists."³²

However, the fact that Dan and his comrades were not to be shot did not resolve the question as to what *was* to be done with them. They faced the uncertainty and arbitrariness of the Soviet prison system, while the Soviet authorities faced the problem of how to justify their continued detention without charge now the immediate crisis in Petrograd and Kronstadt was over. In July 1921 Dan had been transferred from Petrograd to Butyrki prison in Moscow, and towards the end of that year the Cheka began hinting that the Mensheviks were to be released. This presented the Soviet authorities with another problem: wherever leading Mensheviks were released, they would immediately set about reorganising their party.

The Bolshevik authorities attempted to resurrect the time-honoured Tsarist practice of internal banishment. As Dan points out, "this was the first time the Bolsheviks had used administrative exile on a large scale against socialists."³³ Various places of residence were offered, including Turkestan, the Mari oblast' and some remote areas of the Arkhangel'sk gubernia. All these options would have condemned them to political impotence, and the latter two could have meant a death sentence, given the famine conditions in much of Soviet Russia at that time. Worse still, the conditions under which they were to be released changed from day to day. The 45 Butyrki Mensheviks held a meeting at the beginning of 1922 and decided on a desperate step – they declared a hunger strike. Within seven days Unshlikht, the deputy head of the Cheka, offered them Vyatka, Severodvinsk, or exile abroad, with seven days at liberty to prepare for their departure. The hunger strike was called off.

³¹ *ibid.*, p. 138.

³² *ibid.*, p. 258.

³³ *ibid.*, p. 233.

Dan chose exile abroad. On 26 January 1922 he left Moscow for the last time. He worked in the Menshevik Delegation Abroad in Berlin, Paris, and finally New York, and helped edit *Sotsialisticheskij vestnik*, which for many years was one of the best-informed journals about events in the USSR. In his final years he adopted a more conciliatory attitude towards Bolshevism, founded his own journal *Novyy put'*, and broke with official Menshevism.³⁴

Twenty-five years after leaving Soviet Russia, Dan died of lung cancer. Had he chosen to remain in Russia, it is most unlikely that his death would have been as late as 1947, or of natural causes. *Dva goda skitaniy* is an important and neglected part of his legacy, one which richly deserves to be rediscovered.

Francis King

John Holloway: "Die Welt verändern, ohne die Macht zu übernehmen"

Westfälisches Dampfboot, Münster 2002, 255 Seiten

Um es vorweg zu nehmen: Die Frage, wie die Welt verändert werden kann, ohne die Macht zu übernehmen, beantwortet Holloway nicht. Denn gegen Rezepte, Modelle und Schematismus ist der Autor vollkommen allergisch. Was im Buchtitel formuliert wird, ist als Herausforderung zu verstehen. Als Herausforderung der weit verbreiteten Ansicht, dass wir am Ende der Geschichte angekommen sind. Und als Herausforderung dessen, was Holloway als *traditionellen Marxismus* bezeichnet, der auf eine Eroberung der Staatsgewalt setzte, um diese dann im Namen des Proletariats (bzw. des "Volkes" u.s.w.) zu benutzen. Um zu verstehen, wie ein Professor der Autonomen Universität in Puebla/Mexiko auf die Idee kommt, ein ganzes Buch solchen Herausforderungen zu widmen, hilft es vielleicht, etwas über seinen politischen und theoretischen Bezugsrahmen zu erfahren.

Zunächst ist für Holloways Selbstverständnis von ganz zentraler Bedeutung, dass er Theorie als Teil einer emanzipatorischen Praxis versteht. Er möchte raus aus dem Elfenbeinturm, sich der Absonderung

³⁴ For a useful short biography of Dan, see Boris Sapir, "Fedor Il'ich Dan (1871 - 1947)" in Boris Sapir (compiler and editor), *Theodore Dan: Letters (1899 - 1946)*, Stichting IISG, Amsterdam, 1985

der "Theorie" verweigern. Theorie ist für ihn eine Form der Praxis, die nicht wichtiger oder bedeutender ist als andere Formen. Der akademische Diskurs und – beispielsweise – die Bewegung der Zapatisten in Mexiko sind nach seiner Auffassung zwei Seiten desselben Prozesses. Immer wieder betont Holloway den "gesichtslosen", anti-hierarchischen Charakter der Rebellion in Chiapas. Es ist ihm wichtig, dass diese Bewegung, zumindest bisher, auf die "Eroberung der Macht" ebenso verzichtet hat wie auf die Forderung nach einem "indigenen" Staat. Aus seiner Sicht sind diese Elemente in den 1990er Jahren auch in Streikbewegungen und in der Anti-Globalisierungsbewegung hervorgetreten, als Beispiele nennt er die Kämpfe der Liverpools Dockers sowie die Anti-WTO-Proteste von Seattle. Doch seine Kritik am Verhältnis marxistischer Theorien zu den neuen sozialen Bewegungen wurde selbstverständlich nicht erst durch die Ereignisse in Chiapas, Liverpool oder Seattle ausgelöst.

Bereits in den 1970er und 1980er Jahren provozierte der weltweite Aufbruch (und Niedergang) der Emanzipationsbewegungen eine Neuorientierung des akademischen Marxismus: Unter anderem wurden in dieser Zeit die KritikerInnen des Partei- und Staatsmarxismus aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts neu entdeckt. So betonten einige Marxisten unter Hinweis auf Schriften des italienischen Kommunisten Antonio Gramsci gegenüber mechanisch-ökonomistischen "Ableitungen" die relative Eigenständigkeit der kulturell-politischen Sphäre. Der Zusammenhang von ökonomischer Basis und kulturell-politischem Überbau wurde im Begriff der *Formation* gefasst. Als "Fordismus" wurden die kapitalistischen Nachkriegsgesellschaften von anderen "Formationen" abgegrenzt. Als Resultat der Klassenkämpfe der Vergangenheit stellte der "Fordismus" letztlich einen "historischen Kompromiss" dar.

Holloway war skeptisch. Er sah den "historischen Kompromiss" eher als Tragödie denn als "Errungenschaft". Er meinte, dass sich die marxistische "Staatstheorie" Illusionen über ihren Gegenstand machte. Ihre Begriffe waren wie "Fotografien": Hegemonie, Fordismus, Taylorismus etc. Diese Begriffe betonten bestimmte Muster der Nachkriegsgesellschaften, wie etwa die Bedeutung der Fließbandarbeit und des Massenkonsums, gleichzeitig aber waren sie historisch unspezifisch. Es entstand ein Bild von einer Gesellschaft, die eine stabile Form gefunden hatte, ein Rezept gegen Krisen. Natürlich musste dieses Bild, auch von der "Staatstheorie", in dem Augenblick in Frage gestellt werden, in dem sich die Stabilität der Nachkriegsgesellschaften immer mehr auflöste. Allerdings bot die Theorie der "Formationen", zumindest nach Holloways Auffassung, hierfür keinen

geeigneten Ausgangspunkt. Für Holloway war und ist von zentraler Bedeutung, die Vergänglichkeit von Herrschaft zu begreifen. Er vertritt die Position, dass dies nicht möglich ist, wenn theoretische Modelle auf die übergeordneten Strukturen der Gesellschaft fixiert bleiben.

”Im Anfang ist der Schrei”

Wenn sich John Holloway auf die Kämpfe in Chiapas, Liverpool und Seattle bezieht, so sieht er diese weniger als Vorbilder und Modelle, sondern als Beispiele für einen Protest, der sich ständig unter der Oberfläche der bürgerlichen Öffentlichkeit abspielt. Der Protest gegen die herrschende Ordnung beginnt also viel früher als mit der offenen Rebellion. Holloway beschreibt dies in den ersten Worten des vorliegenden Buches: ”Im Anfang ist der Schrei. Wir schreien” (Seite 10). Nicht der Rückzug und die Kontemplation, sondern die *Negativität*, die Unzufriedenheit, die Wut und die Verweigerung sind der Beginn des Nachdenkens. Aber bereits dieser erste Satz des Buches ist irritierend: Wer ist mit ”Wir” gemeint? Welche Identität wird hier vorgegaukelt? Ist ein ”Schrei der Verweigerung” nicht eine höchst individuelle Angelegenheit? Ist es nicht eine Anmaßung des Autors, seine LeserInnen ungefragt in ein Kollektiv einzubeziehen?

Holloway geht es darum, darzustellen, dass er die Illusion der bürgerlichen Wissenschaft, ihr Standpunkt sei ”objektiv”, nicht teilt. Deshalb schreibt er nicht: ”man schreit”. Das ”Wir”, das er dieser Illusion entgegen setzt, stellt sich allerdings als brüchig heraus. ”Der Schrei”, von dem Holloway ausgeht, wendet sich gegen Klassifikationen. Emanzipation bedeutet, die Festlegung bestimmter gesellschaftlicher Rollen im Rahmen der vorhandenen Arbeitsteilung zu durchbrechen und aufzuheben. Ziel sei insofern zum Beispiel nicht, und hier schließt Holloway an eine alte Idee von Marx an, dass die ‘Arbeiterklasse’ die Macht übernehme, sondern dass das Elend beendet wird, das grundlegend darin besteht, ‘Arbeiterklasse’ zu sein. Das ”Wir”, von dem Holloway spricht, existiert lediglich in der Form des Widerstands gegen die ”Klassifikation” oder, er zitiert hier einen Satz Adornos, als ”konsequente(s) Bewußtsein von Nichtidentität” (18). Anders als für viele marxistische AutorInnen wird dieses Problem aus Holloways Sicht jedoch nicht erst *nach* der Revolution aktuell. Vielmehr ist der Widerstand gegen die herrschenden Klassifikationen eine *Voraussetzung* für das Entstehen von Befreiungsbewegungen.

Aus dieser These ergibt sich sofort die Frage, wer ”TrägerIn” dieses Widerstandes sein könnte, also was ”Subjektivität” unter kapitalistischen Bedingungen ist bzw. wie sie produziert wird. Holloway folgt hier bis zu

einem bestimmten Punkt Auffassungen Foucaults, der Macht als Verhältnis sah, in dem die "Unterdrückten" eine aktive Rolle spielen. Foucault interessierte sich für den Mikrokosmos, in dem die Integration der Beherrschten in Herrschaftsverhältnisse organisiert wird. Zwar ist, wie Holloway betont, "jegliche Definition des Subjekts (...) widersprüchlich oder sogar gewalttätig" (38). Aber diese Gewalttätigkeit ist nicht nur durch ein *gegenüber* vermittelt, das uns beherrscht, ist kein nur *äußerliches* Phänomen. Im Gegensatz zur "vorherrschenden Sozialwissenschaft", die "kreative Macht" als "bereits emanzipiert ansieht", betont Holloway, dass "Subjektivität" nur antagonistisch, als "Anti-Macht", existieren kann (52/53). Zwischen der Gewalttätigkeit der "Subjektivierung", also der Unterordnung der "kreativen Macht" unter den kapitalistischen Verwertungsprozeß und einer "Subjektivität" als "Bewegung gegen Begrenzungen, gegen Eindämmung, gegen Einschließung" (38) gibt es einen Widerspruch, der nach Holloways Meinung keineswegs entschieden ist. Nicht zuletzt gegenüber der "indirekten Steuerung" und ähnlichen topaktuellen Herrschaftstechniken ist es sicherlich wichtig, diesen Widerspruch zu betonen.

Im Folgenden geht Holloway über Foucault hinaus, für den *nichts* außerhalb einer bestimmten Konfiguration von Herrschaft existiert. Holloway betont, dass das Ausbrechen aus dem Herrschaftszusammenhang dauernd zu beobachten ist. Zwar sieht er wie Foucault Macht als etwas Unsicheres, Flüchtliges: Macht kann man nicht *haben*, sondern nur immer wieder erobern. Doch ist dies für Holloway eine hoffnungsvolle Botschaft: Der Kreislauf der Herrschaft könnte nicht nur irgendwann (nach der Revolution...) durchbrochen werden, er wird Tag für Tag in Frage gestellt. So lässt die Rebellion der Lohnarbeit gegen das Kapital zwar keineswegs "unvermeidbar" eine "andere Gesellschaft" entstehen, ja, sie erneuert gegebenenfalls sogar den Kreislauf der Unterwerfung. Aber sie ist ein Ansatzpunkt für die Hoffnung auf Emanzipation. "Anti-Macht" existiert, sie ist nichts Esoterisches. Denn auch das Gefängnis, in dem Foucault die Subjekte gefangen sieht, ist nur ein Provisorium.

Diese These versucht Holloway zu untermauern, indem er analysiert, welche Folgen die permanente Ausdehnung des Kapitalverhältnisses hat. Mit Lukács ist er der Auffassung, dass das Kapitalverhältnis "dem ganzen Bewusstsein der Menschen (seine) Struktur aufdrückt" (73). Dabei geht Holloway von einem Widerspruch zwischen "dem Tun" und "dem Getanen" aus: "Das Kapital basiert auf dem Einfrieren vergangenen Tuns von Menschen in Eigentum" (44). Die Auswirkungen der Ausdehnung des

Kapitalverhältnisses sind nicht auf den Produktionsprozess im engeren Sinne beschränkt. In seiner Analyse des "Einfrierens des vergangenen Tuns" geht es Holloway also nicht lediglich um entlohnte Arbeit. Denn das "Einfrieren vergangenen Tuns" führt zu einem Paradox, das gesamtgesellschaftliche Auswirkungen hat.

Marx hat dieses Paradox als "*Fetischisierung*" bezeichnet. Holloway bezieht sich auf die entsprechenden Ausführungen im ersten Band des "Kapital" und fasst Marx' Gedanken zusammen: "Dinge (Geld, Kapital, Maschinen) werden zu Subjekten der Gesellschaft, Menschen (Arbeiter) zu ihren Objekten. Gesellschaftliche Verhältnisse sind nicht nur scheinbar, sondern tatsächlich Verhältnisse zwischen Dingen" (67).

Voraussetzung für die "Fetischisierung" ist, dass die Vielfalt gesellschaftlich notwendiger Tätigkeiten aus ihrem kollektiven Zusammenhang gerissen wird. Mit der damit einher gehenden Individualisierung ist gleichzeitig eine "Identifikation" und eine "Klassifizierung" verbunden. Die Menschen spielen ihre Rolle, als Arbeiter, Frau, Mann, Mexikaner, Deutscher u.s.w. Staatliche Gewalt zielt wesentlich auf die Erhaltung dieser Klassifikationen. Emanzipatorische Bewegungen müssen versuchen, die verdinglichten Verhältnisse als Beziehungen zwischen Menschen aufzudecken. Notwendig ist eine Art "Rekonstruktion" des schöpferischen, kreativen "Tuns", das zunächst nur als Widerstand gegen die Verdinglichung zu denken ist: "Der Kampf des Schreis (der Negation) ist der Kampf um die Befreiung der kreativen Macht von der instrumentellen Macht" (51).

Es gibt keinen Mond

Aber wie ist das möglich, in einer Gesellschaft, deren Grundlagen "Beziehungen zwischen Dingen" und die Instrumentalisierung und Objektivierung der menschlichen Tätigkeiten sind? Schließlich handelt es sich, wie Holloway betont, nicht nur um einen einmaligen Vorgang, sondern um einen permanenten Prozess, der mit der Ausdehnung des Kapitalverhältnisses immer mächtiger wird. Und wenn es kein "außerhalb" der kapitalistischen Welt gibt, keinen "Mond", wie Holloway schreibt, von dem aus man die gesellschaftliche Entwicklung "sachlich" und "objektiv" analysieren könnte, wie kann die "Fetischisierung" dann überhaupt als Problem *erkannt* werden? Wenn "die Macht des Kapitals alles durchdringt" (93), die "individuellsten" Lebensäußerungen eingeschlossen, wie kann man dann überhaupt noch von der Möglichkeit von "Befreiung" sprechen?

Holloway bleibt an dieser Stelle bei einer strikten Ablehnung der Vorstellung, dass "die Wissenschaft" in dieser Hinsicht erweiterte

Erkenntnismöglichkeiten habe. Im Gegenteil: Im Rahmen der gesellschaftlichen Arbeitsteilung ist der Wissenschaftsapparat dafür zuständig, die Naturhaftigkeit der gesellschaftlichen Erscheinungen darzustellen.

Holloway orientiert sich stark an Ernst Bloch, um einen Ausweg aus dem Dilemma zu formulieren: "Hoffnung" als Prinzip einer Kritischen Theorie. Er will sich auf *Situationen* beziehen, in denen sich eine Verweigerung von "Identifikation" und "Klassifikation" zeigt. Im Gegensatz zur "positiven" marxistischen Tradition (138) wendet er sich deshalb gegen die Vertröstung auf eine Eroberung der "Kommandohöhen" des Staates, die vollzogen wird, wenn die Partei einmal stark genug geworden ist.

Holloway teilt hier, bis zu einem gewissen Punkt, Positionen des so genannten Operaismus. Diese Richtung innerhalb des italienischen Marxismus hat seit Beginn der 1960er Jahre die in den Arbeiterparteien stark vertretenen fatalistischen Tendenzen angegriffen. Die Auffassung, man müsse nur auf die Zuspitzung des Widerspruches zwischen "Produktivkräften" und "Produktionsverhältnissen" warten, verschob die Revolution praktisch auf den St. Nimmerleinstag. Die "Operaisten" setzten dagegen die These, dass nicht die abstrakte "Entwicklung der Produktivkräfte", sondern die verschiedenen Formen der alltäglichen Verweigerung der Arbeit das Kapitalverhältnis bestimmen. Die Umwälzung der technischen und räumlichen Organisation der Produktion ist aus dieser Perspektive letztlich auf diese Verweigerung zurück zu führen. In Anlehnung an die "Operaisten" betont Holloway die aktive Rolle, die die "lebendige Arbeit" bei der "Neuzusammensetzung" derselben spielt. Dies schließt jedoch eine dezidierte Kritik an Texten früherer Operaisten nicht aus. So wird in Negri und Hardts "Empire" nach Holloways Auffassung die "Subjektivität" fetischisiert. Für Negri und Hardt gibt es die "reine Subjektivität" des "Militant", die der tendenziell "totalen Herrschaft" der "biopolitischen Kontrolle" starr gegenüber steht (200f.). Holloway betont dagegen, dass sich beide Formen gegenseitig durchdringen: "Das Bild des "Militant" hat überhaupt nichts mit der Erfahrung derjenigen von uns zu tun, die wir im dreckigen, unreinen Morast der Fetischisierung leben" (201). Die große Herausforderung emanzipatorischer Politik besteht vielmehr in der Verweigerung solcher fixer Identitäten.

John Holloways neues Buch beginnt mit einer Frage und endet mit einem Problem: Die greifbare, an Erfahrungen zu überprüfende Seite der "Negation" kann, wenn überhaupt, nur bruchstückhaft und vorläufig

formuliert werden. Holloway spricht, sehr allgemein, von einer "Würde", die zwischenmenschliche Beziehungen bestimmen könne. Der Aufstand von Chiapas (und anderswo) sei ein "Fest" und ein "Ausbruch des Lustprinzipes" (247). Im letzten Teil des Buches formuliert Holloway, dass Proteste auf Alternativen verweisen sollten, "alternative Formen des Tun bekräftigen". Er benennt "kostenlosen Nahverkehr" und eine "andere Form der Gesundheitsversorgung" als Beispiele (245).

Holloways "Negation" und Rosas "Zwischenräume"

Allerdings erscheint die Protestbewegung am Ende des Buches als arg idyllische Angelegenheit. Es mag sein, dass die "Fetischisierung" für alle Individuen in einer kapitalistischen Gesellschaft prägend ist, auch für diejenigen, die größere Bewegungsspielräume haben. Das mag auch erklären, warum sich ein Professor in Puebla mit den Zapatistas solidarisieren *kann*. Aber es erklärt nicht hinreichend, warum sich nicht alle Professoren mit den Zapatistas identifizieren. Holloways neigt dazu, den "Schrei" zu einer einheitlichen, gleichzeitigen Angelegenheit zu machen (oder jedenfalls darauf zu hoffen, dass die verschiedenen Proteste auf die eine oder andere Art "zusammenkommen"). Der Text negiert die Widersprüche und Ungleichzeitigkeiten der Proteste zwar nicht, er geht aber auf die Hierarchien, die in diesen Widersprüchen erscheinen, so gut wie nicht ein. Zuschreibungen wie "Deutscher" oder "Mann" sind "Konstruktionen", aber diese werden durch die Spaltung der Arbeitsmärkte, durch die ungleiche Verteilung von Existenzmöglichkeiten bedeutend. Solche Spaltungen müssen aktiv überwunden werden, wofür ein Bewusstsein der *Ungleichheit* (und der Untragbarkeit dieser Ungleichheit!) ebenso wichtig ist wie ein Bewusstsein von Gemeinsamkeit, Gleichheit und Würde (dessen Bedeutung Holloway sehr betont).

Eine andere Schwäche des Buches ist, dass Holloway den *traditionellen Marxismus* über einen Kamm schert. Über so unterschiedliche Figuren wie Eduard Bernstein und Rosa Luxemburg heißt es beispielsweise, dass beide "den Staat als geeigneten Ausgangspunkt zur Veränderung der Gesellschaft ins Zentrum ihrer Überlegungen" stellten (21). Die Partei wurde aufgebaut, um in einer de facto nicht definierbaren Zukunft die Staatsmacht zu erobern. Die "Befreiung der Arbeiterklasse" stellte man sich laut Holloway als Abfolge von Stufen vor, als eine kontinuierliche "Höherentwicklung". Der Kampf um eine andere Gesellschaft hatte sich diesem Modell unterzuordnen: "Die Elemente des Kampfes, die nichts (zur Erlangung der Macht) beitragen, werden entweder für nachrangig erklärt oder ganz unterdrückt" (27).

So instruktiv dies ist – die Gleichung Kautsky=Lenin=Luxemburg verwischt einige wichtige Widersprüche innerhalb der "alten Linken".

Obwohl sicher richtig ist, dass Rosa Luxemburg die Parteiform als solche nicht abgelehnt hat, kann man ihr kaum vorwerfen, dass sie ihre Kritik an der Verselbständigung und Bürokratisierung der Partei (und später der jungen sowjetischen Regierung) nicht scharf und grundsätzlich formuliert hat. Auch mit der These, Rosa Luxemburg hätte die "sozialen Bewegungen" nur "transformatorisch" verstanden, liegt Holloway falsch. Vielleicht ist dies ein Missverständnis, denn Luxemburg schrieb, beispielsweise im Zusammenhang mit den Streikbewegungen von 1905, über "Zwischenräume" in einem ganz anderen Sinne: Ihre berühmt-berühmte Spontaneitäts-These benennt nichts anderes als den konstitutiven Charakter der sozialen Bewegungen, die zunächst lange unsichtbar sind, um schließlich, für diejenigen, die der gesellschaftlichen Entwicklung naturhaften Charakter attestiert haben, *überraschend* auszubrechen. In Rosa Luxemburgs *Zwischenräumen* wird die leere, homogene Zeit *angehalten* (vgl. die Schüsse auf die Kirchturmuhren während der Pariser Kommune). Dieses Anhalten oder Einhalten ist ein Element dessen, was Holloway als *Negativität* bezeichnet.

Holloway meint, dass es nach dem Ende der Sowjetunion möglich geworden sei, das "revolutionäre Denken zu befreien" (31). Vielleicht hängt seine Wahrnehmung der SozialistInnen von Luxemburg bis Lenin als *traditionell* mit dieser These zusammen. Problematisch an dieser Wahrnehmung ist der Impetus des *objektiv Neuen*, der sich hier zeigt. Es scheint fast so, als sei das Aufkommen anti-hierarchischer, anti-staatlicher Bewegungen erst seit 1990 möglich bzw. denkbar. Neben der Tatsache, dass sich in der Geschichte der sozialistischen Bewegungen zahlreiche Beweise für das Gegenteil finden – jedeR LeserIn kann sich sein/ihr Lieblingsbeispiel selbst denken – widerspricht diese Vorstellung auch grundlegenden Thesen des vorliegenden Buches, dessen Stärke u.a. ist, immer wieder die Bedeutung eines Handelns zu betonen, das nicht durch die Entwicklung der Produktionsverhältnisse einseitig vorbestimmt ist. Wie dem auch sei: Das Buch, in der deutschen Übersetzung von Lars Stubbe, ist unbedingt lesenswert. Obwohl es komplexe Zusammenhänge diskutiert, ist es in einer sehr bildhaften und klaren Sprache verfasst. Der Verlag bietet es, nicht ganz zu Unrecht, als Einstieg in den "kritischen Marxismus" an. Kein leichter, aber vielleicht ein lohnender Einstieg.

Peter Birke

Inge Lammel: Arbeiterlied – Arbeitergesang. Hundert Jahre Arbeitermusikultur in Deutschland.

Aufsätze und Vorträge aus 40 Jahren 1959-1998. Mit einem Geleitwort von Günter Benser, Hentrich & Hentrich, Teetz 2002, 319 s.

From 1954 to 1985, Inge Lammel was the director of the Arbeiterliedarchiv [Labour and Working-Class Songs] at the Academy of the Arts in Berlin. Throughout its life, the Archive remained a small institution with few resources, but in the course of the 35 years leading up to 1990, it had collected considerable volumes of printed and unprinted material, scores, songbooks, memoirs, (long before “oral history” had been recognised as a special type of material), gramophone records, tapes, etc.- an effort led by Inge Lammel from the time when Archive was first established. In 1990, the Archive was closed down, despite the fact that at the time it was the centre of vigorous research activities, not just in the GDR, but also in the Federal Republic of Germany. This component in research into labour and working class evolution has now largely been discontinued; one of the aims behind this publication is to provide any emerging renewed interest with a point of departure.

From the outset, Lammel had realised the importance of making the material come alive, to contribute towards the recreation of a music culture which had brutally been uprooted by the Nazi regime in 1933-1945. In principle this notion was given a warm welcome in the GDR, historian Günter Benser (elected as director in 1990 of the former Institute of Marxism-Leninism) emphasises in his thought-provoking and self-critical introduction; but attempts to translate official good-will into the creation of a living tradition came up against a wall of indifference among the leading social groups. They displayed their reverence for a gloriously heroic past, but had no political use for it, and, therefore, many of the cultural forms of expression congealed – labour songs became pure *bel canto*. Benser finds that this duality is characteristic of many phenomena in the GDR.

In the present volume, it is only hinted at here and there that the Archive took an interest in collecting songs of protest from Western Europe and the USA, and that Lammel knew something of developments there (she had been in exile in the United Kingdom during the Nazi years). There is no effort to analyze the question of whether there was any connection at all between, on the one hand, western songs of protest, which can surely be seen as a continuation of the working-class song, and, on the other, the

evolution of the culture of songs in the *Free German Youth*, the GDR youth organisation, which did, at least for a time, have the function of being an organ for protest songs.

The 15 articles, all of which, with the exception of an article on the revolutionary songs of 1848 (No. 11), date back to the time of the GDR, are characterized by strong inner coherence (a fact that is underlined by the cross-references between the individual articles). There are few repetitions, and as a whole the articles provide a good overview of the evolution of this tradition until 1945. The introductory article is a sort of inventory of the development of the Archive during its first decade, an inventory which is carried forward to other articles on the proletarian song as an expression of working-class perceptions of life, and of the importance and meaning of songs in the concentration camps (Nos. 8 and 9). In the article, "Zum Verhältnis von Arbeiterlied und Volkslied" (No. 2), an attempt is made to categorise these two types of songs, a categorisation which has an impact on several subsequent contributions. The difference between the two types will seemingly tend to disappear again under certain circumstances, for example, in the concentration camps and in the resistance movement (Nos. 9 and 10). In this article as well as the one discussing the proletarian song, the working class is fundamentally perceived monolithically (p. 44, p. 152: the worker is always described in the singular), an approach which does not recur in other articles in which the internal divergences in the working class – especially those of a political nature – are stressed.

Dialectical unity between working-class songs, labour movement, and political struggle emerges very clearly in the articles dealing with working-class songs and the role of the working-class choirs in the early decades of the labour movement (it is, for example, in these texts that parallels to developments in other countries can be established, and which lends relevance to the volume beyond a specific relevance for the German labour movement). In these articles (Nos. 3-6), Lammel examines those choirs which co-operated in the *Deutscher-Arbeiter-Sängerbund* [German Working-Class Choral Association], and the conflicts which arose already before WW 1 in this great association between the politically active members and those who were, in the main, interested in cultural matters. Conflicts peaked in the inter-war years during the ultra-left period of the Communist Party of Germany (the time of the *Class-Against-Class* slogan), but apparently the discussion is pursued to the same high degree in the parts of the working-class choral movement dominated by the Social-Democratic party. However, an essential part of the innovative

contributions to the repertoire was generated in the Communist movement, and Hanns Eisler in particular played a prominent role. Apart from a separate article analysing his role (No. 7), he is referred to in many places in the collection of articles.

Three songs are given their own separate analysis: *Brüder seht die rote Fahne* (the German version of *Hold the Fort*), *Dem Morgenrot entgegen* and *The International* (Nos. 12-14). Article 11 analyses the revolutionary songs of 1848 and includes an update from 1975, and article 15 deals with the German labour movement's reception of French revolutionary songs. Unfortunately the article does not go beyond 1920, and thus fails to take on board new trends especially as regards their impact on events in the German Federal Republic in the 1960s.

Finally, the volume publishes an extensive documentation on the international, revolutionary music movement in the years 1932-36. Internationales Musikbüro (IMB) [International Music Bureau] with Hanns Eisler as one of the leading personalities did not survive for long – Stalinism is cited as the reasons for this – and its activities were limited. The influence enjoyed by the IMB outside of the Soviet Union was not considerable. Despite the fact that in the USA there was a comprehensive popular working-class choral tradition, the IMB affiliate, Workers' Music League, only had limited contacts with this movement (p. 242-246). The IMB had a certain amount of influence in the German speaking regions in France and Czechoslovakia where, in 1935, two large-scale anti-Fascist choral festival were successfully held under the aegis of the Popular Front. In addition to its directly political effect, the Popular Front period had another more long-term effect, viz. the transformation of independent working-class music movements into general music associations (p. 280, 282). It would have been rewarding to have further light shed on this problem, something which is, for example, the case for the relationship of intellectuals, artists, and politicians with the Soviet Union during the inter-war years (p. 307, note 190). In connection with the first festival, reference is made to the newspaper the *Neue Welt* in Strasbourg (p. 262-63) which already then was being financed by the Third Reich, but was, nevertheless, still expressing working-class views – the paper was originally a Communist publication. There were contacts in other countries but plans to develop a revolutionary movement largely remained just that – plans. However, it is important that by means of this article such efforts have been documented for the first time. Eisler's activities in the IMB were important and has an impact on his biography.

Some of the central issues in this collection of articles are questions in

relation to the development of working-class songs and workers' choirs; had they in general been capable of innovating either in form or in content, i.e., was it a tradition which it was worth-while pursuing, or was it linked to a particular period in history (the 19th century), and was it already moribund in the interwar years? Workers' choirs in today's western countries do not seem to have any role to play in the development of working-class culture – in this context *bel canto* seems to be the order of the day. Benser touches upon the question in his introduction by referring to the dissolution of the working-class environments in the 1920s, when new forms of mass and leisure time activities began to make themselves felt (and – you might add – the 1950s and '60s when many workers moved away from their old neighbourhoods and to new surroundings, a fact that also contributed to the dissolution of working-class environments, a type of experience which might not have been so general in the GDR).

These are questions that Lammell raises in several articles and in her documentation of the IMB. Workers' choirs had an important role to play in the early phase of the movement, they constituted a form of agitation which had an immediate appeal, and which contributed to strengthening a sense of solidarity in the emerging labour movement. The problem consisted in finding suitable lyrics and tunes for the workers' choirs so that they could fulfil a function in the labour movement beyond this early phase despite the changing circumstances. Lammell puts this into the context of workers' education, i.e., politically relevant workers' education. Thus, she touches upon the entire evolution of the labour movement and the split which arose within the movement between the revolutionaries and the reformists. The problem was considerable, because in developing its own cultural position, the labour movement had to base itself, partly, on the best elements in the culture handed down (it was, as Lammell explains in the articles on the Beethoven and Händel reception, not a problem), and partly, had to develop new elements and forms reflecting the movement's own political and cultural stance. At least in the field of music, this proved to be quite difficult. One of the very early working-class composers, Gustav Uthman, insisted that choirs were an integral part of the movement and produced choral works with a political content. However, they did not have much artistic merit, but they were much loved by the choristers, as documented by Lammell, because of the political substance.

During the inter-war years, the schism between the political *Kampflied* or *Tendenzlied* and artistic merit became more pronounced; only to some extent was this schism coincidental with the split between Social-Democrats and Communists. The opposition in the Arbeiter Sängerbund

consisted of Social-Democrats as well as Communists. Communist choirs only constituted a minority among the opposition, and were, as Lammel points out, affected by revolutionary impatience. However, she fails to explain the reasons for the revolutionary choristers' impatience, i.e., she does not touch upon the politico-theoretical development of the Communist Party of Germany or Comintern during the ultra-left years, and subsequently during the Popular Front years when new types of flawed assessments saw the light of day. However, no clear explanation is provided of the way in which the Communist inspired chorister opposition acted during the ultra left period. The guidelines of the opposition reject a split of the Arbeiter Sängerbund, something which is in stark contrast to what happened in the trade-union field (p. 300, note 107).

The main lines in the Arbeiter Sängerbund and the a-political-artistic choral tradition definitely coincided. It is true that the main line was Social-Democratic politically speaking, but it took no interest in acting politically – this state of affairs became very obvious in the years after WW 2 when the German working-class choirs broke all ties with the rest of the labour movement (and, similar to what happened to the working-class sports movement, relinquished its independence). This lack of functionality, which was characteristic of the artistic and a-political line, has certainly contributed to the decline of working-class choirs: if people wanted to sing, they might as well join a non-political, bourgeois choir. Working-class culture is only emancipatory if it is political. Examples of this can be seen in many countries.

In the GDR, too, such lack of functionality was the destiny of working-class choral singing to the point of it becoming purely *bel canto*, as indicated above. The articles do not reveal this, so this is a subject still open for discussion. This is true of a number of other problems – Lammel's articles constitute an important point of departure for allowing this discussion to be pursued while, at the same time, being a central source of inspiration for understanding the meaning and role of working-class choral activities before 1945. The volume should be read in parallel with another of Lammel's publications, "Arbeitermusikultur in Deutschland 1844-1945. Bilder und Dokumente", Leipzig 1984.

Gerd Callesen

**Wolfgang and Petra Lubitz (eds):
Trotsky Bibliography. An International Classified
List of Publications about Leon Trotsky and
Trotskyism 1905-1998.**

*Third completely revised and enlarged edition, vols. 1-2, Munich:
K.G. Saur, 1999, 840 p.*

This bibliography is quite an impressive effort. It is extensive, thorough, structurally sound, and contains excellent indexes. In short, it is a truly useful tool for anyone who, for scholarly or political reasons, take an interest in Trotsky and Trotskyism. Of course, the definition of Trotskyism is somewhat blurred; too many people have used the concept subjectively, either with a positive or a negative connotations, for it to signify anything unambiguous. The Lubitzes have done their utmost to remedy this state of affairs by disregarding the sectarian restraints and by choosing a broad approach to the subject; they have even gone to the extreme of including some anti-Trotskyist effusions of no real scholarly or current political value.

This, the third edition, has been enlarged considerably in comparison with the first edition: from 3227 entries to 9534, including an annex of texts most of which date from 1998. It could probably grow even further since Latin America in particular seems to be sparsely covered, especially considering the relatively strong Trotskyist groups that have had a presence in several Latin American countries, something that is not reflected by the bibliography. This does not, however, detract from the value of the material registered; we have been provided with an extensive and useful tool.

The bibliography strives to cover all aspects of Trotsky's biography, his theoretical oeuvres, and political endeavours and assessments, including Trotsky's legacy, which is what Trotskyism largely represents. Trotskyism originated as a line of thought within the SUCP and the Comintern, later growing into an independent grouping which, even before the founding of the 4th International in 1938, had split into several mutually antagonistic organisations. The bibliography includes entries in 25 European languages, many of which are, of course, also spoken outside Europe. Approximately forty percent of the entries are in English, though most of the non-English language titles have been translated into English in a note. Russian, German, and French represent seventeen, fifteen, and fourteen

percent respectively. In terms of geographical distribution, the United States leads the field with twenty-one percent of the entries, followed by the Soviet Union, Great Britain, France, Germany, and Italy . Other countries account for about one percent or less.

There is a clear time factor involved; the period between 1920-29 covers ten percent of all entries, whereas each of the three decades from 1970 to 1998 cover twenty-three, twenty-one, and twenty-four percent respectively. A few Trotskyist organisations have, in fact, achieved a degree of influence in recent years , most notably in France, but this will not suffice to explain the renewed surge in interest. In the introduction the compilers point to a possible explanation: Trotsky and Trotskyism have become suitable subjects for academic theses (p. X).

It is essential that a bibliography have a sound structure and good indexes to enable users to find the articles they are looking for. Here these requirements are amply fulfilled. There are nine main chapters with over one hundred sub-chapters and references to titles found under other headings. The six indexes cover authors, titles, sources (periodicals, anthologies, etc.), series, dissertations, and conferences; there are many ways of finding the information one is looking for. Finally, there is a list of abbreviations used in the bibliography. Each entry contains all the requisite bibliographical information. In some cases an additional note provides a list of contents, the original title, references to any translations, other publications of the same text, and finally, in chapter eight, a reference to reviews.

Chapters eight and nine deserve special mention. Chapter eight registers reviews of individual publications of the many different essays by Trotsky, on Trotskyism, and the writings of individual authors, so that it is, for instance, possible to compare the different assessments of Robert J. Alexander's *International Trotskyism* (Durham, NC, 1991), or Isaac Deutscher's Trotsky-biography. In addition to allowing interesting publications to be found, it is fair to say that this chapter demonstrably digs deep to include relevant reviews, despite the fact that not all of them have been included.

Chapter nine contains biographical material, often obituaries, on approximately one hundred deceased Trotskyist, some of whom were no longer Trotskyist at the time of their death: C.L.R. James and Ernest Mandel take up a great deal of space, although others may for good reasons be more interesting. Hal Draper, for example, whose scholarly work and political analysis deserve a degree of attention beyond what is devoted to him as yet, is one of these. What we do get is, therefore, all the more

important. Again it is fair to say that the bibliography does not impose upon itself any inappropriate restraints.

The editors deserve considerable recognition for having prepared this work, in a similar fashion to the recognition they received for their formidable editorial survey of the Trotskyist press (*Trotskyist Serials Bibliography, 1927-1991*, K.G. Saur, Munich 1993). Recriminations are sure to be voiced by some of the Trotskyist sects, which might seem only fair from a narrow, sectarian position, but in this case the point of the exercise as far as the editors are concerned, has been precisely that of transgressing sectarianism.

Gerd Callesen

Michael Newman: Ralph Miliband and the Politics of the New Left

(The Merlin Press, London, 2002).

John Saville: Memoirs from the Left

(The Merlin Press, London, 2003).

Both these books will be of interest to those concerned with the history and significance of the Left in Britain. They concern the ideas and writings of two figures important in the academic and intellectual scene, who collaborated with each other in jointly editing the *Socialist Register*, founded in 1964, and who were both involved in somewhat different ways in the crisis of 1956, and in the formation and development of the 'New Left' in Britain. It should be noted, however, that these are books of a rather different kind. Newman's study is an intellectual biography of Ralph Miliband (1924-1994), covering his life and works, and analysing his ideas and the debates to which they gave rise. Miliband taught political science for many years at the London School of Economics (LSE), before moving in 1972 to Leeds as Professor of Politics, and subsequently taking up professorships at various universities in the USA and in Canada. John Saville (born 1916) was, like Miliband, educated at the LSE, where as a student he joined the Communist Party. Also like Miliband, he followed an academic career, in the field of economic history, becoming Professor of Economic History at the University of Hull in the north of England. While both combined academic work and scholarship with political engagement

and socialist commitment, Saville's political formation was strongly marked by his membership of the Communist Party. He remained a member until the great crisis of 1956, when he collaborated with the historian E.P. Thompson in producing a journal, *The Reasoner* (subsequently *The New Reasoner*), critical of Communist orthodoxy and of the refusal to allow free debate on the issues raised by the events of 1956. Saville's book is very much a personal memoir rather than an academic study, and each book must therefore be judged on somewhat different criteria.

Ralph Miliband was an important figure on the British Left, in academic and intellectual circles. His writings were very influential and became significant points of reference in debates on the problems of socialist theory and practice, not only within Britain but internationally. As a teacher at the London School of Economics, Miliband established his reputation through the publication in 1961 of his book *Parliamentary Socialism, a study in the politics of Labour*. This book presented a history of the Labour Party from its formation to the present day. It criticised the Labour Party for its political timidity and excessive concentration on the parliamentary sphere, and argued that this perspective of 'labourism' prevented it from being a serious agent of socialist and radical politics.

His most influential book was *The State in Capitalist Society*, which appeared in 1969. This offered a Marxist analysis of the role of the contemporary state, presented through a sustained critique of pluralist theories which tried to argue that the state was a neutral referee in social and political conflicts. Miliband's book attempted to demonstrate that the state acted in the interests of an economically dominant ruling class, though the state was certainly not directly controlled by those interests. This book stimulated a wide-ranging international debate on the nature of the contemporary state and provoked a revival of Marxist theory. These issues were widely followed in Europe and North America, particularly through the controversy between Miliband and the Greek philosopher Nicos Poulantzas on the extent and nature of the role of the state and its 'autonomy' with regard to the ruling class.

One of Miliband's chief preoccupations, both theoretically and in his political interventions, was the relationship between socialism and democracy. He was concerned to establish and defend a form of Marxist politics that was free of the distortions of Leninism and Stalinism, on the one hand, and which on the other hand could break through the limitations of social-democracy, which he criticised for its lack of radicalism and adaptation to the existing capitalist order. This

preoccupation with a democratic and open form of Marxist politics, appropriate to modern liberal-democratic societies, was a major theme of Miliband's later writings. It was clearly expressed in his 1977 study of *Marxism and Politics*, and also in a number of books on British politics, notably *Capitalist Democracy in Britain* and *Divided Societies, class struggle in contemporary capitalism*. In his last book, *Socialism for a Sceptical Age*, which appeared in 1994, Miliband sought to defend the relevance of his type of Marxist socialism against a range of sceptical attacks. Against those who pointed to the weakening of class struggle, the declining significance of the working-class in 'post-modern' society and the difficulty or even impossibility of any politics of general emancipation, Miliband asserted the continuing necessity of the Marxist critique of capitalism, and the persisting relevance of those core values of socialism: egalitarianism, cooperation, and democracy.

Newman's book is a very full and thorough intellectual biography of this influential figure on the British and international intellectual Left, and offers important material for all students of socialism and the Left. Newman relies heavily on Miliband's private correspondence and personal archive (which is now deposited in the Brotherton Collection of The University of Leeds). Much of the interest of the book comes from Newman's use of Miliband's letters. Miliband was a prolific letter writer and corresponded with a wide range of friends and colleagues. His letters give a good picture of the difficulties with which Miliband wrestled on the issues of the day, ranging from the question of Israel and Jewish identity, the Soviet invasion of Czechoslovakia in 1968 and the nature and prospects of Communist society, the Vietnam war, academic freedom, and the nature of the student 'revolutions' of 1968. This last issue was one which confronted Miliband very personally, because as a teacher at the London School of Economics the student revolution there and the lack of understanding shown by his fellow academics permanently soured and poisoned his position at that institution. Miliband had come to the LSE as a student in war-time Britain, a refugee from Belgium who like so many others was captivated by the teaching and personality of Harold Laski. After taking his degree at the LSE and embarking on his Ph.D. there, he obtained a teaching position at that institution, where he remained until 1972, when he left to become Professor of Politics at the University of Leeds. Newman's book gives a good picture of Miliband's growing alienation from the London School of Economics which intensified chiefly because of the heavy-handed and uncomprehending way in which student

protests were dealt with by the administrators and senior academics of that institution.

As a study of the life and work of an inspiring teacher and influential socialist academic and public intellectual on the British Left, Newman's book is excellent, and contains much material which is illuminating for students of socialism. He gives full and accurate summaries of all of Miliband's writings and the debates to which they gave rise. He explains Miliband's position as an independent Marxist socialist, for much of his life independent of any direct involvement in the organised parties and structured formations of the Left. Miliband was active in the left-wing of the Labour Party, the Bevanite 'faction', in the late 1950s and early 1960s. However his main political influence was as a teacher and writer, and especially through his editorship, jointly with John Saville, of the annual *Socialist Register*. From its first issue in 1964 this journal brought together a range of international contributors writing articles on both theoretical questions and the issues of the moment. It was in the pages of the *Socialist Register* that several articles first appeared which later were recognised as 'classics' of socialist debate, such as E.P.Thompson's polemic with Perry Anderson and other editors of *New Left Review*, his essay 'Peculiarities of the English'. Newman's book therefore provides a good introduction to some of these debates concerning socialist strategy and analysis, in so far as they were raised by Miliband's writings and by his personal interventions. Newman writes in a clear and lively way, and his book is enjoyable to read, though his theoretical analysis is often limited to a presentation of Miliband's ideas and subsequent discussion. Newman rarely develops his own perspective on these issues.

In terms of the wider significance of the debates covered in this book, what can one learn from it? Does Newman's book go beyond a thorough presentation of the life and ideas of an influential socialist academic to illuminate wider problems of the history of the Left, and New Left, in Britain, and more general problems of what Miliband called 'the socialist project'? Of course, the primary aim of Newman's book is to present the intellectual biography of a particular individual, his milieu and his writings, and this task is accomplished with great success by the author. Newman does also provide some interesting more general thoughts at the end of his study of Ralph Miliband, in an attempt to evaluate the influence which he had. Clearly, Miliband's significant and very individual contribution was to emphasise the necessary link of socialism and democracy, and the damage inflicted on socialism by the distortions of Communism and its development. Newman quotes an article written in

August 1989, when the crisis of Communism was very evident, in which Miliband clearly stated that 'capitalist democracy, for all its crippling limitations, has been immeasurably less oppressive and a lot more democratic than any Communist regime, whatever the latter's achievements in economic, social and other fields'. Miliband's aim therefore was to open up a path for a Marxist analysis of politics that was highly critical of the limitations of capitalist democracy, and yet insistent on the value and importance of the democratic rights and opportunities afforded by such systems. More critically, Newman notes some of the limitations of Miliband's analysis: he observes that some of Miliband's later writings on class struggle in contemporary Britain and more widely did not meet with the same resonance as his earlier writings. With the coming to power of Thatcher in Britain the whole climate of opinion changed, in ways less favourable to a critical Marxist-oriented analysis of politics. But apart from that, some of Miliband's later writings, as Newman notes, seemed not very receptive, indeed almost hostile, to styles of political action represented by what are called new social movements, and to rest on a rather traditional form of Marxist analysis that struggled to make sense of a rapidly transformed world. The insistence on the primacy of class conflict and an understandable reluctance to enter into discussions of the 'politics of identity' and its shifting appeals, possibly limited the appeal and relevance of Miliband's analysis to the latest phase of capitalist and liberal-democratic politics.

While such debates and issues are naturally not the main focus of Newman's work, they are raised by his concluding chapter, which certainly provokes reflection on the prospects of traditional socialism and Marxism in the contemporary world. As a biography and study of an inspiring teacher of politics, whose writings exercised a great influence internationally in circles well beyond those of traditional left-wing politics, this book is excellent. It will be instructive reading for all those interested in socialist thought and debate in Britain, and in the history of socialist ideas and movements in the 20th century.

Comparing it with the volume of Saville's *Memoirs from the Left*, it has to be repeated that this is a book of a different kind from Newman's academic study. This is very much a personal memoir, of reflections by Saville on his life of study and political engagement. He observes at the end of the book that 'these are memoirs of a political kind', and this is true in the sense that the book chronicles his political path, from his earliest days and education as a student at LSE and through his membership of the

Communist Party and his war service. There is an interesting chapter on 1956. This covers Saville's collaboration with E.P.Thompson and with other communists critical of the orthodoxy of British communism. Saville, like many others, left the British Communist Party in 1956, though he was never tempted either to retreat from his socialist ideals nor to join any other political formation of the Left, whether that of the Labour Party or any sectarian grouping. These memoirs of Saville are written in an engaging, lively and personal style, with sketches of people he has known, and anecdotes of his life and career, both academic and political.

In a sense one could wish for more political analysis: for example, the chapter on 1956 gives an entertaining and personal account of the way in which he and Thompson worked together to produce and distribute *The Reasoner*, and the encounters and disciplinary procedures invoked by the Communist Party officials. Of course in this kind of personal memoir one would not expect lengthy theoretical disquisitions or analyses. Yet this chapter does not go very far in explaining in any detail why Saville, along with so many others, felt impelled to break with the Communist Party, what the resonance of his stance was among his wider circle of political comrades and acquaintances, nor indeed what his ideas of socialism were. For a volume of political reflections it is rather lacking in a deeper consideration of what prompted Saville to membership of the Communist Party in the first place, and what he gained from it.

He does however make it clear that it was the intellectual stimulation provided by an active group of communist students at the LSE that attracted him to party membership, and that he had 'a growing sense of excitement at the widening intellectual horizons that Marxism offered.' In this sense his experience was different, as he notes, from people like the late historian Raphael Samuel, who claims that his membership of the Communist Party was a way 'by which the children of the ghetto entered the national culture' (Samuel's own words) and satisfied their craving for recognition. Saville explains that this was not his own experience, and that his participation in British Communism had nothing in common with any religious conversion or emotional immersion. Judging by his account, he was motivated by the wish to be involved in an intellectually lively milieu which offered a network of comradeship, internationalism, and which seemed the only serious force against the threat of fascism and mass unemployment, internationally and also nationally. Saville gives a brief account of the demonstrations against Mosley's 'Blackshirts' in London, and the participation of his student group in this activity. He also describes the movements of the unemployed, notably the National Unemployed

Workers' Movement, and the demonstrations against mass unemployment.

These are all described quite briefly, though it is made clear that they had a formative impact on Saville as a young man. He then gives a full account of his war-time experiences, above all his war-time service in India and the links he established there with other Communists, both Indians and fellow servicemen. It is clear that these years were crucial for his development, and that some of his later research interests as a historian, notably in Labour Party foreign policy and its slavish following of imperial and conservative interests, emerged from these personal experiences.

He also has an interesting, though again short, passage on the impact of the Historians' Group of the British Communist Party. Saville notes that this group's activities 'were not of a dogmatic and sectarian kind', and that it was free from any interference from the party centre. The debates on British history which took place within this historians' group were not of a nature to arouse interest or concern in the Soviet Union, since these discussions did not challenge any 'sacred cows' of international communist orthodoxy. This was all the more true since, as Saville observes, there was no member of the British Historians' group who specialised in Russian history, so there was no risk of the group straying on to 'dangerous' territory. It might be seen as a sad reflection on British (and international) Communism that it was only by such fortunate accidents that a lively and intellectually stimulating discussion group, free from dogmatic orthodoxy, could flourish. It was this group that included some of the most influential figures on the British intellectual Left, not just Saville himself but figures such as Hobsbawm, Hill, Thompson. While this group has been the subject of other academic studies, it seems a pity that Saville's description is quite short, and does not give much detail on the themes and discussions of this group, nor indeed of his own contributions to it.

The rest of the book deals with Saville's academic career and professional activities at the University of Hull, his reflections on a number of political events including the miners' strike of 1984-5, and concludes with a vehement attack on the policy of Tony Blair. Saville concludes that Blair will 'very properly be damned by history' for his role in supporting Bush's Iraq war and in aligning the British government with that policy. Saville's book is an attractively written and engaging personal memoir. For students of the Left in Britain it contains a useful full bibliography of Saville's writings. His reflections on history and current politics are penetrating, though rarely developed to any length. This is a pity, because it gives the book as a whole a somewhat anecdotal and too personal

approach. However, this no doubt was its aim, and it should not be judged by the standards of a fully-documented weighty academic study. It succeeds on the terms which it was intended to satisfy: a reflection on his life and political involvement by a leading scholar of economic history and an expert on the history of the British working class movement. It is interesting for his observations and reflections on the many other colleagues and activists Saville has encountered in his long career, and for the consistency of his socialist perspective.

In this sense both these books, in quite different ways, provide material useful to those reflecting on the role of intellectuals and academics on the British Left. They raise the question of whether the British Left has in the present situation any figures and intellectuals of the stature and intellectual weight of Miliband and Saville. It is difficult to think of any contemporary figures who are their equivalent in their fusion of scholarly knowledge and socialist commitment. If this absence of heavyweight intellectuals continues, then this does not bode well for the future of the Left as a critical force in British or international politics. The generation of left-wing intellectuals represented by such people as Saville and Miliband, and including E.P.Thompson and E.J.Hobsbawm, has passed, and is at the stage of writing their memoirs and drawing up a balance sheet of their life and times- or they are themselves the object of biographies and studies like that of Newman's book on Miliband. It is difficult to think of other figures in contemporary British academic and intellectual life who are taking on a similar role, and who maintain this same tradition. If we follow Gramsci's analysis of the important role of intellectuals in history and politics, then the lack of 'successor figures' to the generation of socialist scholars and intellectuals described in these two books could be a further sign of a crisis of socialism and the difficulties facing its ability to continue as a movement of intellectual vitality and opposition to the dominant logic of the capitalist market.

John Schwartzmantel

Comintern Conference in Hannover

Between 28th and 30th of April, 2004 a conference was organized in Hannover by the project that studies the history of the Communist International that functioned between the First and the Second World War.

Participants arrived from Germany, France, Belgium, Switzerland, Austria, Chile, Poland, and myself from Hungary.

The host of this project is the university of Hannover, and its main target is to elaborate the „biographical reference book of the Comintern“. Nevertheless – as one of the main lecturers, Michael Buckmiller noted – this aim is still far from realization.

The topic of the conference was the analysis of the structure, apparatus and cadre personnel of the Communist International. More precisely to bring out and first synthesize the results, which during the five-year existence of the project were revealed in Moscow archives, and are apt documents to draw new conclusions, or maybe to clarify still problematic observations.

The conference was divided in five topics.

In the *first* part associates of the Moscow archive (Valeri Fomitschov, Yuri Tutotschkin and Svetlana Rozental) presented the sources of the biography researches, the structure of the archive and the character of the documents. Next the authority of the German studies on communism, Hermann Weber summarized his experiences with biographies. (He also presented his recently published biographical book: Hermann Weber – Andreas Herbst: Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918 bis 1945. Dietz Verlag, Berlin.)

The title of the *second* part was „Biographical destiny of world revolutionaries“. The participants studied those parts of the life carrier of three personalities – of the German party leader Ruth Fischer, of Herbert Wehner, who had become main theoretician of the social-democratic party, and of Georgi Dimitrov – that linked to the Comintern, or – in case of the latter two – Stalinist terror. The debate after the lectures made evident, that some of the younger participants are unable to understand the contemporaneous situation, are incapable to see that many of the defendants of the Stalinist trials were both victims and forced associators or even denunciators; and potential victims sometimes found themselves in astonishing situations to save their fellows or even their own lives – enough to mention the life carrier of Herbert Wehner.

In the *third* part reports were presented about „national“ biographical reference books. José Gotovitch from Belgium introduced a biographical book of the communist leaders acted in the francophone countries (Komintern: L'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste. Les éditions de l'atelier, Paris, 2004), in which one of the longest biographies is the one of Andor Berei, from 1934 one of the leaders of the Belgian party, and one can read an extensive text

about Ernő Gerő as well. In the same panel papers were presented on Latin America and Hungary as well – the title of my presented studies was „Hungarians in the Comintern”.

In the *fourth* section the topics of the lectures were the leaders of the Comintern (Peter Huber), the party organization of the Russians worked in the Comintern, and the percentage of certain nationalities in the leadership of the International (Olaf Kirchner). The lecture about the International Lenin School was rather shallow, as during the following debate it was mentioned.

The *fifth* panel was about Stalinist terror. Alexander Vatlin presented the russification of the Comintern that begun in the early 1930's and later got a stimulus by the trials, while Fred Firsov spoke about the purges in the apparatus of the Comintern and the following trials. The topic of the paper of Wladislaw Hederer, editor of numerous books and author of excellent studies was the GULAG – based on the archive documents the lecturer tried to reconstruct the biographies of some prisoners.

Each panel was followed by debate – outstanding experts of the topic, researchers and university teachers commented, often strongly criticized the lectures. The well-known Polish historian, Feliks Tych, formulated one of the incisive judgments; he criticized Olaf Kirchner, maybe the most assiduous researcher of the panel. According to Tych the great effort of Kirchner to clarify the changes of the percentage of certain nationalities in the apparatus of the Comintern is totally senseless. He especially disputed the value of such „results”, when Kirchner demonstrates that in average the Russians entered into the Comintern in 1927, the Hungarians in 1922, while the Polish in 1924.

The sharpest debate was erected around the question of the victims and „butchers”. Basically everybody accepted that the „butchers” could be victims as well, as sometimes they really were. The disagreements centered round the judgment of the behavior of the victims: the confesses, „self-criticisms”, and generally their acts (denunciation of friends, retire into themselves) in the atmosphere of fear. Two basic opinions were formulated about the beginning of terror. Some noted that the question was already decided in the debate between Rosa Luxemburg and Lenin – that is to say, according to the Russians to keep the power violence was inevitable. Others refused this opinion as a simplification, since violence is not equal to terror. Another, generally more accepted opinion was that Stalinist terror was completely different from the measures of the era of the civil war. In 1921 Lenin recognized that the chance for the world revolution was over; both with foreign policy and the introduction of NEP he sought

to consolidate the economy and domestic politics, instead of violence he urged compromise with the peasantry, took a strong line against arbitrariness, and especially against Great Russian chauvinism, concretely against the abuses of Stalin himself. However, from 1923 onwards Stalin was ready to use even the dirtiest means to get the power. From 1934 he not only pushed into the background the majority of the former party leadership and all of the old Comintern leaders, but destroyed them physically, and sent millions to the GULAG, to establish the total dictatorship of lie in the country called the land of workers and peasants, the land of socialism and freedom.

During the conference as well as a book exhibition was organized. Interesting are the books based on huge archive materials, like Reinhard Müller: *Menschenfalle Moskau. Exil und stalinistische Verfolgung* (Moscow, the Mantrap. Exile and Stalinist Persecution. Hamburger Edition 2001. 501 p.), or the book edited by Wladislaw Hedeler: *Stalinscher Terror 1934-1941. Eine Forschungsbilanz.* (Stalinist Terror. A Balance of Research. Basis Druck, Berlin 2002.); the latter contains studies about the inner affairs of the NKVD, the terror against Germans and Polish, „purges” in the apparatus of the Comintern, and women in the GULAG. Remarkable book is the 1940 - *Stalins glückliches Jahr* (1940 - The Happy Year of Stalin. Basis Druck, Berlin, s.a.), which associates each months with an event or person to present the contemporary situation: March is associated with Katyn, December with the case of Mátyás Rákosi, based on new sources. Staggering is the book of Sergej Shurawljow: *Ich bitte um Arbeit in der Sowjetunion. Das Schicksal deutscher Facharbeiter in Moskau der 30er Jahre* (I am Applying for a Job in the Soviet Union. Lives of German Skilled Workmen in Moscow in the 30's. Ch. Links Verlag, Berlin 2003. 187 p.)

Although no publication is planned from the materials of the conference, some of the lectures will be published in the annual *Jahrbuch für Kommunismusforschung* (Mannheim).

Gábor Székely

E számunk külföldi szerzői

Agosti, Aldo – a Torinói Egyetem professzora

Benn, Tony – a Labour Party évtizedes vezető tagja, volt miniszter és képviselő

Birke, Peter – hamburgi történész, PhD

Buharin, Nyikolaj – az Oroszországi Tudományos Akadémia (РАН) moszkvai Összehasonlító Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa

Callesen, Gerd – dán történész, a koppenhágai Munkásmozgalomtörténeti Intézet főmunkatársa

Chakravarti, Sudeshna – a Calcuttai Egyetem tanára

Elorza, Antonio – a madridi Complutense Egyetem professzora

Hobsbawm, Eric – brit történész, a Londoni Egyetem emeritus professzora

Hudson, Kate – a londoni South Bank University tanára

Jazsborovszkaja, Inessza – a РАН moszkvai Összehasonlító Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa

Jevzerov, Robert – a РАН Összehasonlító Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa

King, Francis – a Norfolk-i Egyetem tanára

Mészáros István – a Sussex-i Egyetem emeritus professzora

Mironov, D. A. – a jekatyerinburgi Urali Állami Maxim Gorkij Egyetem professzora

Narihiko Ito – a stockholmi Munkásmozgalmi Levéltár (Arbeittarrörelsens Arkiv) munkatársa

Parsons, Steve – angol történész, dániai egyetemi tanár

Schwartzmantel, John – a Leeds-i Egyetem tanára

Skrzypczak, Henryk – a berlini IWK folyóirat ny. főszerkesztője, egyetemi tanár

Wangermann, Ernst – a Salzburgi és a Leeds-i Egyetem tanára, emeritus professzor

Weill, Claudie – a Párizsi Egyetem tanára